Burgers in nood

door
H.M. van Randwijk

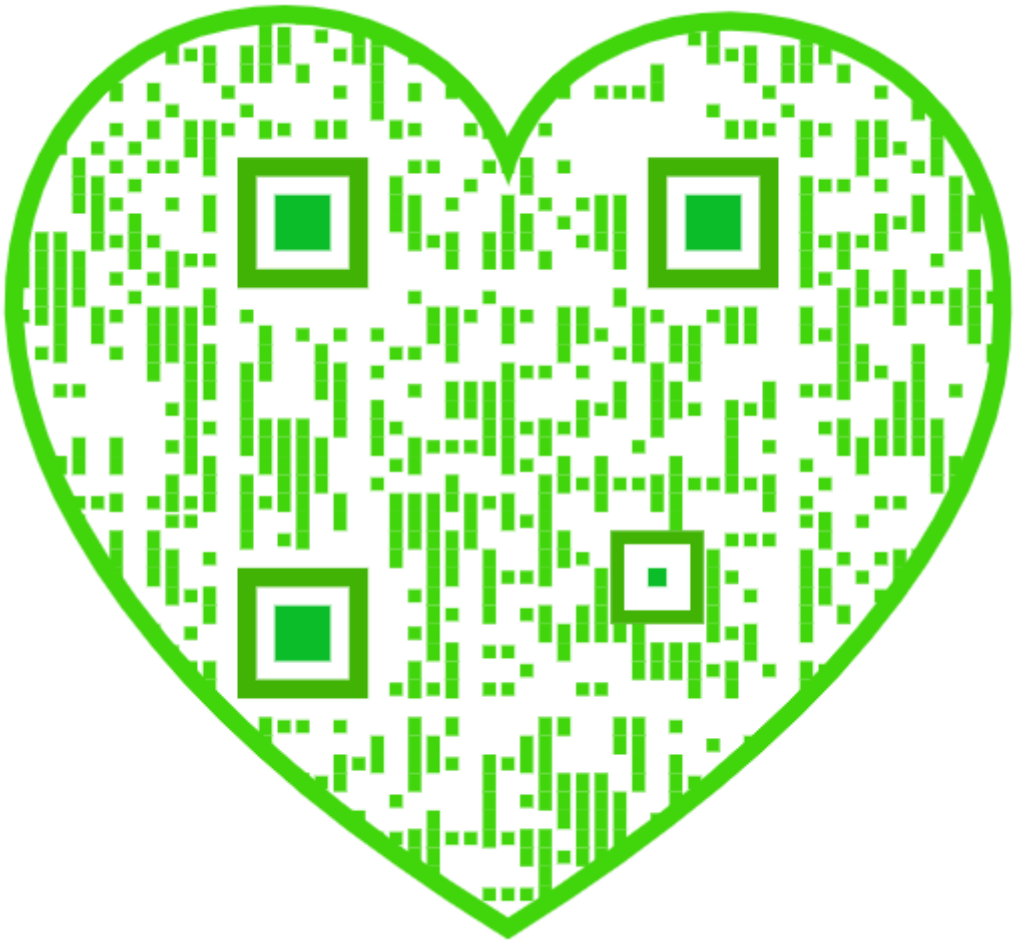

BURGERS IN NOOD

BURGERS IN NOOD

DOOR

H. M. VAN RANDWIJK

G. F. CALLENBACH — UITGEVER — NIJKERK

Het is niet schandelijk voor den mensch om onder de smart te bezwijken, maar wel onder het genot.

BLAISE PASCAL.

WILLEM VERDOORN GAAT STEMPELEN

I

Willem Verdoorn is twee en dertig jaar oud en werkt acht jaar bij den heer Banders als hij op een Zaterdag ontslag krijgt. Hij is chauffeur en zijn baas is meelfabrikant, samen twee doodgewone menschen.
En het heele geval is voordien duizenden malen gerepeteerd. Het eenige bijzondere is wellicht de dag zelf, één van de eerste lentedagen. Dat is echter een nare bijkomstigheid, die even de simpelheid bedreigt. Tevergeefs, natuurlijk tevergeefs!
Op de dag dat Willem ontslagen wordt ligt zijn vrouw in het Diaconessenhuis in observatie. Na de geboorte van het eerste kindje, Rietje, nu drie jaar geleden, is ze niet meer goed geweest, maar zonder mopperen en manmoedig heeft ze dat tot nu toe gedragen. Het is de gewone portie leed die ieder mensch op eigen wijze ontvangt.
Verder verdient Willem met hard werken twintig gulden in de week en als Heiltje thuis is, zijn ze weer gelukkig.
En geluk.... ja, geluk is altijd een wonderlijk ding, èn wankel....

Achttien arbeiders van de kleine meelfabriek halen iedere Zaterdag hun weekgeld in het smoezelige kantoortje. Aan het eind van een vuilwit gangetje wacht, achter een matglazen wand, de directeur-eigenaar, Banders, voor de crisis de overdaad verminderde een levende reclame voor de voedzaamheid van zijn producten.
Er wordt betaald, gemopperd en gelachen, al naar de stemming is, doch alles met mate. Het „g'n avond baas" hangt nog in de lucht tusschen de geur van zweet en tabaksrook, als in het gangetje de voetstappen alweer verklinken.

Er is geen enkele aanleiding, iets bijzonders te vermoeden tot op het oogenblik dat Banders zegt: — Ga even zitten, Verdoorn.
Dan verkeer je in een toestand, waarin je alles kan verwachten. De zekerheid dat het wel geen buitenkansje zijn zal maakt gelaten als een lam, en bovendien, Willem Verdoorn is moe. Hij blijft dus achter, de anderen vertrekken als vrijgesprokenen van een „Standgericht". Ziezoo, beter een ander dan ik. Dat is ook natuurlijk.
De directeur-eigenaar staat achter zijn schrijfbureau, hij is dan grooter, en ziet boven de matglazen raampjes naar de bepoeierde wand van zijn fabriek. De fabriek die van hem is. Dat geeft hem kracht en het onontbeerlijke verantwoordelijkheidsbesef.
Hij zegt: Ja Verdoorn, de tijden zijn slecht, het spijt me.... maar we zijn genoodzaakt je te ontslaan.
Eigenlijk is de zaak hiermee afgedaan; Verdoorn begreep dit al voor het gezegd werd. Maar toch praat Banders verder. Ze zijn menschen en terwille van die menschelijkheid, nietwaar.... Toch is er niks meer gebeurd.
Verdoorn is niet romantisch genoeg om op tafel te slaan en Banders naar de keel te vliegen, hij smeekt niet en heeft een te nette opvoeding gehad om te vloeken. Dat zou ook absoluut onnoodig geweest zijn. Alleen weet hij dat hij meer dan tien maal de versleten ruggen van de boeken op de schrijftafel telde: Een, twee drie.... zes zeven.... ja zeven....
In de papiermand liggen twee groene enveloppen....
En die baas praat maar....
Ja, nee.... twee, vier, zeven....
Hij is ontslagen, ja. In zijn rug voelt hij de warmte van de brandende gaskachel. Het is hier goed. Hij is dagenlang in

een leeg huis gekomen, onverwarmd en onverzorgd. Hij hoeft niks te doen nou. Van binnen worstelt zijn schrik met een verlammende loomheid: Ik zeg niks! Maar ik zeg niks?! En Heiltje straks.... ik zal wat zeggen.... ik zèg.... Zijn natte hand wrijft het meelpoeder op zijn schoot tot grauwe rolletjes, de ander frommelt de envelop.... zoo liggen er twee in de papiermand, groen....
— Nou kerel, het beste dan hè....
— Ja baas....
Banders houdt de deur open. Hij heeft maar optestaan en te verdwijnen, heel gemakkelijk. Elf stappen precies duurt de gang, dan staat hij op straat.

Drie minuten later sluit de directeur-eigenaar het kantoortje. Verder op staat Verdoorn nog.
— 't Heeft 'em aardig te pakken, denkt hij als hij de groote sleutel omdraait. — 'k Dacht dat de kerel anders was. Hij zucht. Het slot knarst. Dat klinkt harder.

Als Willem Verdoorn ontdekt wat er gebeurd is, verwacht hij een wereldcatastrophe.
Ieder mensch is geneigd zichzelf belangrijker te zien dan hij is. Hier ben ik en de wereld draait om mij heen. Sta ik stil, dan staat de wereld stil. Niet dat Willem Verdoorn daar meer dan gewone aanleg voor heeft, maar het verraderlijke ligt hier in den lenteavond. De natuur had zich in een dergelijk maatschappelijk geval afzijdig moeten houden, nu maakt zij de zaak abnormaal.
Als Willem Verdoorn buiten komt, voelt hij 't mooie weer.
Hij snuift, want het meel kriebelt nog in zijn neusgaten. Verder

weg zwieren de havenlichten door een lucht, die niet donker worden wil.
Willem Verdoorn ziet dat. De geluiden op straat zijn uitgelaten. Willem Verdoorn hoort dat. Tusschen de donkere silhouetten van mannen plekken de eerste lichte japonnen. Jongens fluiten! — Signalen van auto's! Al wat beweegt schijnt lenig en verlangend, alsof ieder een geheimzinnig en vroolijk marschbevel ontvangen heeft. Onbewust, maar gegrepen door hetzelfde wonder van de lente, wil Verdoorn zich aansluiten. Op marsch! Maar dan dringt tot hem door dat hij bevel heeft om stil te blijven staan — en dan stáát hij stil,

en dàn is hij ontslagen.

Als een getroffene tast zijn hand, ruw en onvoorzichtig, naar z'n jaszak. — De envelop! Hij weet duvels goed wat ontslag beteekent.
Het staat er.
Meneer.... pr, da's belazerderij!.... Tot onze spijt.... vermindering van werkzaamheden.... hopende dat U.... U, U, U....
Verdoorn hoopt niks. Zijn wereld draait niet meer. Hij is enkel teleurgesteld dat het zaakje rondom hem niet stil staat. Als een kind staart hij naar de gesloten kantoordeur en weer weg.
— 'k Heb me te graze laten nemen waar ik zelf bij was; ik ga terug.... Naar een gesloten deur zeker!
Donkerder en uitgelatener wordt het rondom hem. Het Zaterdagavondgenot lijkt een gemeene grap en een laffe aanfluiting.
Hij wordt giftig als Drikus Veldhoven, de barbier, hem op de schouder klopt. — Hè, Verdoorn, wat sta je hier? Je loopt in de gaten kerel.... Heb je de honderdduizend getrokke?

Dan valt hij uit: — Ik? getrokke? Nee gesmeten. Wij trekken niet, wij worden gegooid!
Veldhoven is er beduusd van. Hij vergeet z'n sigaar en in z'n verbouwereerdheid steekt hij hem zoo weg.
— 'k Heb m'n ontslag, zoo ineens.... Ik kom vanavond.... M'n vrouw leg in 't ziekenhuis, dâ weet je.... Da's ook een bak! Wat mot ik nou? 'k Lâ me als een kwajonge de deur uitzette. 'k Laat zoo'n snotvent m'n leve kapotslaan zonder te kikke....!
Kijk, dat is nou niks voor die Zaterdagavond.
Wat moet Veldhoven zeggen? Hij is ook een arme duvel. Hij heeft geen chauffeur noodig. Hij moet weg.
— 't Is erg kerel. Daar schrik ik van.... Ja jô, die crisis, je moet maar denken, er zijn d'r meer zooals jij. Kom je vanavond nog? We sluiten om acht uur....
In de zaak haalt hij een kapotte sigaar uit z'n jaszak. Ook zonde!
— Schere meneer?
— Asjeblieft....
— Prachtig weer meneer.... 'k Hoor daarnet dat Verdoorn ook ontslagen is, chauffeur bij Banders, de meelfabriek, u weet wel....
— O ja....
— Tja da's er alweer een meer meneer. Jammer voor wie 't treft.... 't Hoofd wat meer achterover astublieft — goedzoo....
En daarmee is het heele geval tot de gewone proporties teruggebracht.

— In het portaal van het notariskantoor Bakker neemt Arie Bresler afscheid van zijn meisje Anna. In de kille duisternis

ervan wordt nog eenmaal het ontslag van Verdoorn tot een dreigend onheil.
Arie Bresler heeft vandaag bij Banders het vonnis getikt; natuurlijk, hij tikt alles wat Banders wil en als Banders níét wil, tikt hij niet.
Hij begrijpt z'n positie wel.
— 't Is erg voor Willem, An, zegt hij dof. — Ik kan 't niet kwijtraken.
Anna zegt niets, ze dringt haar vermoeide lichaam tegen hem aan en haar angst is voelbaar zonder woorden. — Ik doe mijn best meid, zegt Arie forsch. — Ik blijf wel hangen. Hij voelt zelf hoe onnoozel het klinkt, maar hij weet niks beters.
— Ik kan niet langer wachten, kreunt ze.
Zijn handen streelen haar haren.
Ze zijn zeven jaar verloofd. Aanstaande herfst trouwen ze.... als Arie aan 't werk blijft, ja.
De straat wordt leeger. De lichtreclame van het Luxor Theater is nog leelijker dan anders en veel te groot voor de leege straat. Een papieren wereldbol draait er tusschen een gloeiende notenbalk. — Ein Lied geht um die Welt! Wie ooren heeft om te hooren kan het verstaan.
Het „Laatste Nieuws" van de avondbladen publiceert de „Stand der Werkloosheid". Geringe afname!
— Bij de organen der Openbare arbeidsbemiddeling stonden op 14 Maart j.l. in totaal 323.215 werkzoekenden ingeschreven. Hiervan waren er 318.084 werkloos. Op 1 Maart bedroeg het totaal aantal ingeschreven werkloozen 318.302.
Het aantal werkloozen is derhalve sedert 1 Maart afgenomen met 248. — Meneer Banders brengt al lezend een kleine verandering aan.
— Min één, bromt hij, dat is tweehonderd zeven en veertig. Dat

rekent een kind van zes jaar uit. Die ééne is Willem Verdoorn. Het is doodeenvoudig. Toch heeft hij het voor vanavond z'n vrouw verborgen gehouden. Vrouwen hebben zoo'n rare economie en hij wil geen vervelende Zondag hebben.
— Een zakenman móét hard zijn in deze tijd, helaas — zucht hij — en hij meent het. Daar kunnen ze dan op gaan slapen. Dat doen ze ook.
Op de Vrouwenzaal van het Diaconessenhuis gaat de rustige ademhaling van Heiltje. Dinsdag mag ze naar huis, gelukkig. Willem Verdoorn slaapt ook al. Hij is tenslotte nog een man en hij is moe en er staat een bed.
De kamer is donker en stil. De maan maakt witte rechthoeken op het vloerkleed, het raam slaat een zwart kruis er overheen. Negen dagen mannenhuishouden zijn gauw merkbaar. Op de grond blijft meer liggen dan anders. Dat weten de muizen ook. Trip. . . . trip, trip. . . .
Maar dan is het al nacht.

II

— 's Zondags zijn alle menschen werkeloos, zegt Willem Verdoorn, en daarmee begint hij de aanval eer de vijand zichtbaar is.
Hij is een gezonde kerel, het weer is prachtig en hij heeft goed geslapen. De Zondag is goed na een week hard werken, het is bijna een gewoonte opgewekt te zijn. Hij fluit; dat is gemakkelijk. Je denkt niet, je redeneert niet, maar je fluit. Half gekleed loopt hij over de vloer, een breede baan zonlicht schiet door het raam naar binnen en vanuit de kamer lijkt de wereld ongevaarlijk en gemakkelijk te veroveren. De kerkklokken zijn vriendelijker dan de sirenes, in de morgen lijken alle menschen Christenen en de voetstappen op straat zijn zonder lawaai en minder gejaagd. Het ontslagbewijs zit in zijn werkpak. Dat is bijna symbolisch. Het is nu Zondag.
— Zoo zijn er meer schepen van wal gestoken, die naar de kelder gingen, bromt de buurvrouw van boven, als ze het hoort. — Gisteravond half dood, nou lol.
Ze kent het klappen van de zweep wel. Haar man is al vier jaar zonder werk. Hij loopt tegen de vijftig, dat is langzamerhand een gezegende leeftijd, maar dat beteekent dat hij nóóit meer werkt. Hij is ook fluitend begonnen, maar dat hou je geen vier jaar vol. Vrouw Hakman laat zich door een mooie Zondagmorgen niet meer van de wijs brengen.... In de keuken pruttelt de koffiepot, dat blijft muziek.
— 'k Zal de stumperd een bakkie brengen, denkt ze, terwijl ze haar moederlijk gevoel straft met een binnensmondsche verwensching. Dan gaat ze naar beneden.
— Nou nou, je heb nogal lawaai.
— Hanen kraaien allemaal 's morgens, Jaantje. Verdoorn is

blij met het bezoek. Alleen hoor je jezelf te veel. — Je had anders wel 'es magge kloppen. 'k Heb me nou niet op je ontvangst gekleed.... Z'n jongensachtige vroolijkheid maakt geen indruk.
Vrouw Hakman is een oudgediende en in de luidruchtigheid herkent ze de geheime angst. Een soldaat die voor de eerste keer naar de vuurlinie optrekt. Tenger en spichtig staat ze, rechtop, eigenlijk te rechtop. Haar stem is hard en vol afweer en verbeten kommer. Alleen haar kleine witte hand met de dampende kom koffie is een vooruitgeschoven post van moederlijke warmte en medelijden.
— Hier is koffie, zegt ze. Haar stem maakt de vriendelijkheid tot bijna spot. — Wanneer komt Heil thuis? 't Zal een aardig opfrisschinkje zijn als ze weet....
Verdoorn schrikt. Zoo'n aanval heeft hij niet verwacht. Daar verandert de zonnige morgen niks aan: hij is en blijft tenslotte niets meer dan een man met twee weken uitbetaald loon.... en de ontslagbrief in zijn zak. En Heiltje komt thuis.... In een verwarde stortvloed geeft hij zich bloot.
— Heil?.... Heil?.... Dinsdag.... Dan is de duif weer in 't nest, ja ja.... Nee.... Verward en hulpeloos ziet hij naar de vrouw voor hem, die hem strak en ernstig aankijkt. Hij is even stil.
— Nee.... ze komt niet thuis — dat kàn niet, dat màg niet.
Zijn hand slaat op de tafel. In een breede zonnebaan staat hij licht en mooi, vol beweeglijke verontruste manlijke kracht. Het is een flinke kerel, die Willem Verdoorn.
— Ik ben geen vliegenier, Jaantje, ik heb weer werk. Ik móét weer werk hebben. Er zijn toch honderdduizend auto's op de weg. Daar is toch allicht één kussen achter een stuurrad leeg.... Het wordt een hulpelooze vraag. Zeg ja, vrouw Hak-

man, zeg ja. Maar vrouw Hakman heeft al te veel geleerd. Ze zegt geen „ja" als ze het beter weet, en waarom „nee" gezegd als het leven beter aan gruizels slaat dan zij.
— Ik zie 't al.... mompelt ze zacht, — je zal nog wel even spartelen. Dan schuift ze ongeduldig de koffie naar hem toe.
— Hier drink uit nou.... Verdoorn drinkt. Tusschen twee slurpende teugen in slaat zijn hoofd een resolute knik.
— Banders kan stikke, zegt hij woest.
— Als jij zijn erfgenaam was ja. Zoo hêje d'r niks aan. Ze glimlacht nu echt. Dan gaat ze heen.

Dat is de eerste aanval. Als een spin is Jaan Hakman daar uit haar schuilhoek tevoorschijn geloopen. Willem Verdoorn griezelt even, maar een kerel als Willem Verdoorn ruimt het veld niet voor een wijfje, dat toch eigenlijk maar zoo zoo is. Er is tenminste nog een groot verschil tusschen een lapdoes van een vent als buurman Hakman is en een chauffeur met twee handen, die als het noodig zijn mocht, nergens verkeerd voor staan. Dat vergeet de buurvrouw.
Maar Heiltje? Naar die zijde voelt Willem Verdoorn zich toch onzeker. Hij heeft maandenlang zijn onrust met groote woorden verborgen gehouden, hij heeft het verloren nu. — Ik heb 'et je wel gezegd, zal ze zacht zuchten en dat geeft hem het gevoel of het zijn eigen schuld is. Vrijdag nog zat hij bij haar bed: een man! In de groote blanke zaal lag ze als een klein wit meisje. Hij was in zijn werkpak; buiten stond zijn auto.
— Wat ben je sterk, zei ze, toen hij hoog naast haar stond. — Vaak luister ik naar het leven daarbuiten, ik hoor het lawaai, auto's van alles.... Het klinkt zoo wonderlijk, Willem, in deze stille zaal.... zoo sterk, het speelt de baas over je. Maar ik denk, dat is Willem, dat ben jij, màn.

Het was of een warme stroom hem in gloed zette. Hij voelde zich onwezenlijk groot worden en sterk. Donker en zwaar boog hij over het bed:
— Ik zal altijd voor je werken, altijd.... en nou moet ik weer gaan.
Nooit was hij zoo trotsch in de cabine gesprongen. Op de straatweg snorde zijn oude Ford tachtig kilometer. Zoo zou hij door een kogelregen willen rijden. Achter hem de glimmende oogen van zijn vrouw!
Nu staat hij stil. Hij kan ze omhelzen, Dinsdag, maar daarna moet hij twee leege handen laten zien. Het spel is uit en het màg nog niet uit zijn. Nooit! Hij krijgt het gevoel of hij Vrijdag gelogen heeft. Maar hij zal werken, al moet hij het in Siberië zoeken. Het is toch onzinnig te denken dat er geen werk is in een wereld, die te stampen staat van kracht en arbeidslust.
Dan zet Willem Verdoorn alles op alles. Hij schrijft:
— Ga naar vader en moeder een paar dagen, daar is onze Rietje immers ook, en dan kom ik 's avonds. Het is in de stad nog veel te druk voor je. Je moet eerst nog wat groeien en je bent het zorgen wat verleerd in dat witte zaaltje....
P.S. De zaken gaan hier slecht. Ik heb een ander baantje op 't oog.
Daarna stapt hij op de fiets.
Eigenlijk is het een smadelijke vlucht, maar hij noemt het het begin van een grootsche veldtocht. De vertwijfeling en de heimelijke angst dat het niet gelukken zal jagen hem op, maar zijn wil en mannelijk zelfvertrouwen maken het tot een maatschappelijk tournooi, en hij weet hoe twee oogen het moment van zijn overwinning zullen zoeken. Daarom wil hij geen dag en geen uur verloren laten gaan. Als hij op zijn fiets de stad inrijdt lijkt het of hij die bij verrassing overrompelen wil. Maar in

de Zondagsche straten is hij een rebel tusschen rustende burgers.
Na enkele minuten al raakt hij in het gedrang van een uitgaande kerk. Een kluwen van langzaam wandelende menschen spint zich om hem heen. Vlak voor z'n fiets steken mannen met breede gebaren hun sigaar aan. Hij hoort orgelmuziek. Wat doet hij hier nou tusschen? Vroeger ging hij ook naar de kerk, maar hij is er uitgeloopen omdat hij meende het te kunnen missen. Nu.... nu lijkt het of daar binnen troost en kracht geschonken is aan ieder die het hebben wilde, en nu staat hij met leege handen toe te zien, waar anderen de buit al hebben verdeeld. Hij stapt van de fiets en loopt onrustig verder.
De menschen kijken me aan of ik gek ben, denkt hij beschaamd. Dat is nog een overblijfsel van een ouderwetsche opvoeding. Lastig soms!

Op de Langebrug staat een oude schoolkameraad, Frans Lemmen, naar het visschen te kijken. Het is een lange schrale kerel met verstandige oogen en een vriendelijke stem. Willem Verdoorn is blij met deze ontmoeting. Als een kind hoopt hij nu op een bemoedigend woord, schuin zet hij zich tegen zijn fiets, en staat zoo gemakkelijk of hier nu alles goed te maken is.
— Wat doe jij, Verdoorn, ga jij met je fiets wandelen, jonge?.... Dat klinkt hartelijk en opgewekt. Ziezoo, zeg het nou maar gerust eens, beteekent dat voor Verdoorn.
— Ik ben in de war, Frans, ik....
Lemmen slaat hem op de schouder en lacht: — Da's niks erg jonge, dat is de heele wereld, als je normaal ben loop je in de gaten....
— Dat kan, maar ik heb gisteren m'n ontslag gehad.... loop ik toch maar liever in de gate, zie je.

En dan, met een vergeefsche poging vroolijk te doen en zijn figuur te redden:
— Daar dacht ik me vandaag al op werk uit te gaan, gh, 'k was zoo goddeloos te vergeten dat het Zondag was.
— Zoo zoo.... Die lange schrikt niet en valt niet achterover. Goedmoedig glimlachend ziet hij omlaag en schudt zijn hoofd als een vader.
— Och doe dat nou maar niet, Willem, word je maar moe van, heusch. Als er werk is merk je 't wel.... Kijk, zie je die lui daar, die visschers? Die eene, da's een handige knaap. De anderen denken dat ze de vischjes dwingen kunnen, maar hij.... kijk, hij legt z'n hengellat rustig naast 'em en rookt zijn piraatje.... As de visch kom en de visch bijt is het nog tijd genoeg.... Hap ik heb je! Zoo is 't met werk.... Wacht maar gerust tot je dobbertje ondergaat, ouwe jongen....
Maar Verdoorn kan niet wachten en wil niet wachten. En is wachten dan mannenwerk? Lemmen maakt er een grapje van omdat hij het zeker niet begrijpt.
Hij zal hem met gelijke munt betalen. Verdoorn is ook altijd een slimme jongen geweest. Hij zegt:
— Goed en wel, mar ondertusschen doe die vent iets wat tie niet mag doen, daar heb je een acte voor noodig, weet je dat wel?
— Die hebben we man, kosteloos....
— We we, ben jij....?
— Ja Verdoorn, ik bedoel onze stempelkaart, ik loop ook al maanden zonder....
Dat klinkt gewoon, dat klinkt ontzettend doodgewoon. Verschrikt ziet hij op. Beiden zijn stil. Lemmen pruimt, dat deed hij vroeger nooit. In zijn mondhoeken zitten vieze bruine puntjes, zijn lange armen hangen willoos omlaag.... Lemmen maakt

geen grapjes.... In zijn oogen herkent Willem een grootere onrust dan hij bij zichzelf weet. Je was een goed vakman, Frans, mompelt hij. En toch nog....
Hij staat tegen zijn fiets gezakt, doodmoe.
— Kom, zegt hij — 'k ga de ouwelui es opzoeken. Het klinkt alsof hij zegt: Ik geef me dan maar over.
— Doe dat, zegt de ander gelaten. 't Beste....
In het kanaal blaast een motorboot. De stad is hier ruim; onbereikbaar en blauw rondt de hemel boven de breede geelroze kaden, waartusschen het water schittert als zilver. De uitloopende witte motorboot heeft de verheven trots van de zwaan van Lohengrin. De stilte van alle dingen valt op, het is of de arbeid van een moeilijke week hier haar zin en haar kroon ontvangen heeft. Wat nog te hooren is lijkt het geknor van een tevreden behaaglijkheid. De snelle banen van auto's en trams, blinkende in de zon, zijn guirlandes langs het drentelende feest van Zondagsche menschen.
Het is toch goed één van de zeven dagen tot rust te verkiezen, één dag goede vrienden met heel de wereld te zijn.
Willem Verdoorn is dom, hij vecht tegen iets dat nog komen moet, hij voelt zich alleen gelaten als een gevangene en verspeelt zijn mooie Zondag.
Maar de wereld is onder zijn voeten enkele meters versprongen! Nu staat hij aan de andere kant van de Zondag, daar waar zij haar zin verloren schijnt. Zes dagen zult gij arbeiden en de zevende dag rusten. Maar waar zes dagen niet gearbeid wordt, wat dan? Het is of een met rozen begroeide muur hier haar doorwaterde voegen laat zien. Aan de andere kant snuiven de menschen de geur, hier piesen de honden er tegen. De menschen van beide partijen gelooven elkaar niet en begrijpen elkaar niet. Willem Verdoorn doet een wanhopige poging om

er overheen te klimmen; dat is van weerskanten een komisch gezicht.
Zijn bezoek aan huis wordt een groote teleurstelling. Aan de rand van de stad in het kleine tuinmansgezin is de dag het schoonst en vol Christelijke wijding. Als hij het hek binnenkomt is hij een stukje wereld op een fiets. Hij voelt het verwijt daarover en dat maakt hem venijnig. Bij de een ben je te vroolijk, bij de ander te ijverig en hier niet vroom genoeg. Hij zal hier niet voor de zooveelste maal het liedje zingen, waarvan toch niemand de zin verstaat. Hij zoekt zijn zaken alleen wel uit en hij wreekt zijn teleurgestelde verwachtingen met spotten en snauwen.
Dat maakt de oude menschen bang; alleen zijn zuster geeft hem zijn snauwen sportief terug. Er komt een afstand die al grooter wordt en waartusschen vinnige woorden en spijtige zuchten een guerilla voeren. Verholen doen de ouden hun best van de middag nog te redden wat mogelijk is.
In hun vragen naar Heiltje spuien ze zonder effect hun eerlijke liefde. O, ze kunnen en willen veel begrijpen, hij is langer dan een week alleen.
— Kom toch bij ons zoolang, noodigden ze tienmaal en dat zeggen ze nòg.
Maar hij wil niet en waarom dan niet! Tenslotte betreuren vier menschen een verknoeide dag. Na het eten slapen de anderen en Willem loopt baloorig langs de paden van de akker.
Later gaat hij weg.
Bij het hek keert hij zich om. Zijn moeder staat daar als een laatste stomme vraag: Waarom toch, Willem, waarom toch?
— Ik heb gisteren ontslag gehad, moeder, da's alles.
— Hoe komt dat? vraagt ze verschrikt. De ervaring van een voorbijgegane halve eeuw, zoekt vanzelfsprekend een directe

aanleiding. Maar voor haar zoon is het een nieuw bewijs van niet begrijpen.
— Omdat 'k wel van me rente kan leven, zegt Banders, dáárom.
Dan rijdt hij weg. En dat is nou de leste keer dat 't ie z'n bek opendoet hierover!
Zoo is 't genoeg.
Bij het hek kijkt moeder hem na, tot hij verdwijnt om de hoek.
En daarna staat ze er nog....

III

Het mooie weer blijft aanhouden en wordt met de dag schooner. De gemakkelijkheid waarmee de zon elke morgen de nevels doorbreekt, stralend omhoog stijgt en verheerlijkt ondergaat heeft de verwondering der menschen verhevigd tot een uitgelaten blijdschap.
De Lente is nu zeker!
In de kranten staan de eerste berichten over weerkeerende zomervogels als bezoeken van vorstelijke personen. De geur der bloembollenvelden hangt al in de lucht eer de bloemen uit zijn. Bij gunstig weer kunnen over een week de narcissen bloeien, dan de hyacinthen, de tulpen.... Het is als een feestprogramma. Er is toch één plekje in Nederland waar de kleuren gloeiend zijn, en de oogen verzadigd worden tot vermoeiens toe. We zijn er nog en we leven nog! De oude trots van een verkoren volk op een verkoren grond staat op, beheerscht en vroom, maar sterk en onuitroeibaar. De wereld werkt nog en doet wat, al zouden we het alleen zien aan de boomen en het gras. Dat doet de menschen goed, want duizenden twijfelden eraan.
In het ziekenhuis staan de balcondeuren open. De zonnestralen klóppen bijna tegen de ruiten. Heiltje, de vrouw van Verdoorn, wandelt door de tuinen tusschen de geharkte bloembedden en uitbottende heesters. Ze wacht nog even op den dokter, dan mag ze weg.
— Is er mooier dag denkbaar om naar huis te gaan, zegt zuster Miep, die met haar opwandelt. Ze heeft een takje met vuurroode bloemtrosjes van de ribes afgeplukt. In stilte benijdt ze juffrouw Verdoorn. Straks staan de bloemen bij haar op tafel, denkt ze. Ze heeft den man gezien die haar omhelzen zal,

hij is groot en sterk; en het kindje dat geknuffeld wil worden. Wat een rijkdom en wat een uitzicht op zoo'n dag! Waarom lacht die vrouw naast haar niet, waarom zingt ze niet? Naar zoo'n toekomst zou zij willen kruipen als 't moest, een man, een klein warm kindje om voor te zorgen, om te zien slapen. De kreunende zieken zijn wel een schrale vergoeding voor dat verlangen. Een week lang heeft ze deze vrouw zien smachten naar dit uur, en nu lijkt of ze moe geworden is, bijna bang.

— U bent zoo stil, — is u niet blij om naar huis te gaan? vraagt ze.

— O jawel.... maar ik ga eerst naar mijn ouders. Mijn man wil dat ik daar nog wat opknap....

— Hij heeft er dus nòg een weekje eenzaamheid voor over, dat is prachtig.... maar hij is chauffeur, hij zal u wel veel op komen zoeken....

Ze wil dat Heiltje praat, vertelt. Zeg nu dat hij dat doet en laat mij mee blij zijn. Maar Heiltje antwoordt niet. Er is ergens een grauwe straat, boomen groeien er niet en bloemen zijn er als vreemden. Het wordt Lente, zegt deze tuin en er is licht en vrede. De dagen worden langer, de zon klimt hooger, de menschen koesteren zich als poesen in de warmte. Vraag het alle herstellenden, die hier wandelen: Kan je deze taal verstaan? Ja, dat kunnen ze. Maar een hooge stevige muur sluit deze hof van de wereld af en dat is goed en noodig. Van het rumoer daarbuiten verstaan ze niets. Het lijkt een noodigende fanfare, het is het geluid van leven dat wegtrekt tusschen verlaten fabrieken, roestende schepen, skeletten van kranen, en de smeulende resten van verbrand koren. Armoede, zorg, schande.

Ook zij heeft gedacht dat het leven daarbuiten twee uitgebreide armen waren, een kloppend hart en bloemen op een

zonbeschenen tafel, — tot Maandagavond toen de brief van Willem kwam. Ze begrijpt hem beter dan hij misschien zelf wil. Daar is niks aan te doen. Dan moesten er niet zooveel werklooze gezinnen in dezelfde straat wonen! Nu kan ze dat alles wel oppakken en ineens hier tusschen de bloeiende magnolia's zetten en wat begrijpt dat meisje er dan nog van.
— Mijn man is werkeloos, zegt ze.
— Schreef hij dat gisteren?
— Nee — maar ik weet het....
— Misschien krijgt hij weer werk, de kranten schrijven van een opleving....
— Er zijn er meer dan driehonderdduizend, zuster....
— Dan kunt u hem troosten.... zegt ze warm, — dat geeft een groot loon, juffrouw....
— Maar geen geld.... u kent de mannen niet, zuster.... Zij beschouwen dat als hùn werk, zij willen sterker zijn dan wij....
— Bent u bang om naar huis te gaan?
— Ja....
Dan gaat de bel voor den dokter.
Die morgen vraagt Willem Verdoorn de derde maal tevergeefs om werk.

Er ìs de zon.
Alleen, wij bezien hem niet allen van dezelfde kant. Voor zuster Miep is het een feestverlichting, voor Heiltje Verdoorn een leugenachtige versiering van toch donkerwordende dagen. Vaak staan wij afwisselend aan een van de beide zijden. Dat houdt er de spanning in. Millioenen hebben zich naar één kant blind gestaard.
— Dat is wereldorde, zeggen sommigen.

— Klassenstrijd, zeggen anderen.
— Het is niets, sussen derden weer, — laten we eens knipoogen tegen elkaar.

Mevrouw Bakker heeft de boks op het grasperk in de tuin gezet. De kleine Annie strompelt vergenoegd langs de spijlen en kraait van levenslust; haar blanke lijfje zuigt de zonnestralen op. Dit is gezondheid, en gezondheid is levenskracht, vreugde. Er dansen witte vlinders, die zijn wondermooi en trappelend juicht Annie: Ikke hebbe, moes pakke! Lachend loopt de moeder achter de fladderende vonkjes aan, haar zomersche japon waait wijduit, dan is ze zelf een vlinder.... Hoog heft ze de armen en ademt, diep.
— Frans, roept ze, Frans....!
Vanuit één der vensters buigt notaris Bakker zich naar buiten. Zij zwaait: Zie me, en hou van me en laten we vroolijk zijn, bedoelt ze. Hij ziet ze, hij houdt van ze, maar hij is niet vroolijk. Er zijn helaas belangrijker dingen, hij is net met een faillissement bezig. Dat is ook noodig.
De post brengt een schrijven van den betrokken boer. Het wordt voorjaar en dat beteekent gras. De beesten gaan weer naar buiten, meneer, het kostbare wintervoer zal niet meer noodig zijn en met het geld dat zoo vrij komt, zal ik probeeren af te lossen. Of de notaris nog een poosje geduld hebben wil.... Dat is de laatste kans voor den boer, maar een nieuwe slag voor de firma Banders. De omzet krimpt steeds verder in. Banders weet dat hij het deze zomer niet met dit personeel kan doen, er zullen er nog meer uit moeten. Een aparte knecht voor het kantoorwerk is ook een luxe, die niet meer geoorloofd is. De reserves zijn uitgeput, het familiebezit, dat hij beheerde, is goeddeels verdwenen; twee ongetrouwde zusters miauwen als

katten om hem heen. Ze zeuren zijn kop suf, maar wat kán hij er aan doen.
En dat het dan nog zomer moet worden ook, dat doet nou de deur dicht. De zon mag andersom gaan staan voor zijn part, en de weilanden verzuipen, en dan zegt zijn vrouw nog: Mooi weer vandaag, hè man....
Maar meneer Masborg op het bureau voor arbeidsbemiddeling en werkloozenzorg weet beter.
— Die zon is boerenbedrog. Je zou waarachtig nog denken dat er wat te halen was op de wereld. Nou zijn er afgeloopen week weer twee en twintig nieuwe aanvragen binnengekomen, en dat blijft zoo maar doorgaan. Vooruit maar jongens, straks werkt er niemand meer....
— Dan gaan we allemaal zonnebaden, man, zegt z'n collega Peters. — En we eten zand, dat knarst zoo lekker. Net als de woorden tusschen zijn lippen. Juffrouw Herik, de typiste, heeft warempel d'r kousen al uitgetrokken. Je moet er tegenwoordig vroeg bij zijn om de bruinste kuiten te krijgen.
— Het is me het baantje wel, moppert Masborg weer, — altijd met je neus boven de kankerplek te zitten waaraan de wereld kapot gaat....
Toch is het kale vertrek bijna te klein voor het licht. Nu plekt het overdadig op de plankenvloer en speelt verliefd met het gehelmde meisje van de V. O. V. reclame aan de wand. „VERZEKERT U TEGEN OUDERDOM". De Nederlandsche maagd blijft altijd jong en een veilige schutse.
Vanuit de donkere hal is dat een verblindende waarheid. Toch is ze niet in staat het kantoor de glans van „etwas Weibliches" te geven, noch de officieele waardigheid, waarmee ze bekleed is.
Op een tafeltje staat een geel bakje met wat kleurlooze

kaartenrijen. Dat is een waarheid, die minder opvallend is, maar daar gaat het toch om. Je moet er persé je hand in steken, zoo'n ding eruit punniken en dan nog....
— Een kaart, zegt Peters, — begrepen, een doodgewone kaart. Als je 't anders ziet dan wor je gek. Káárten!
— Menschen, zegt Masborg, — duizenden uitgeworpenen, op een hoop gesmeten.
Iederen dag defileert een gedeelte levend langs het loket — en dan nog al de anderen daarachter....
Alle roerende woorden zijn hem hier ontvallen, dit is iets waar alles te nietig voor is. Voor het loket vloekt hij tegen de anderen op, maar vele nachten vliegt hij uit benauwde droomen overeind. Water, vettig en zwaar, dreigt hem te overstroomen, golven, een zee, grijs en bodemloos. Dat is het!
Iedere dag is hij zelf duizend maal werklooze.
Een interessant werk noemen anderen dat. Hij wil er niet eens meer tegen protesteeren.
— Heb je de opgave voor de krant al klaar, vraagt hij aan juffrouw Herik.
— Jawel, meneer.
— Wat voor de stad?
— Gevraagde werkkrachten binnen de stad geene. O ja, een kappersbediende.
— 't Succes van de permanent wave, lacht Peters.
In die stad zoekt Willem Verdoorn naar werk, zoo ernstig en oprecht, alsof juffrouw Herik hier heeft zitten liegen.

Hoe meer de Dinsdagavond nadert, hoe grooter de spanning wordt. Zeven keer heeft hij om arbeid gevraagd, dat is nog niet zoo veel, zeven keer is hij zonder resultaat weggeloopen, armer en berooider, dat is alles.

Aan 't eind weet hij beter dat hij werkloos is dan aan 't begin. Langzaam groeit de angst dat hij het ook wel blijven zal. Maar daar verzet hij zich tegen.

Op de H.C.F. constructiewerkplaatsen werken duizend man. Vanaf de dijk het terrein overziende lijkt het of ze er nog duizend te kort komen. In een zenuwachtige haast worden schepen geladen en rijden de zware vrachtwagens naar de spooremplacementen. De klinkmachines ratelen als bezetenen, de ijzeren balken slieren langs de traversbanen, schichtig flikkert blauw licht, stoomhamers kletsen.
Dat is arbeid, volop!
— Dat is systeem, zegt iemand, die 't beter weet, maar Willem weet het niet beter.
— We zullen u op de lijst zetten, antwoordt een klerk, een blaag van zeventien jaar. — Wat kunt u?
— Ik ben chauffeur, maar ik wil alles, sjouwen, verven, ik weet iets van montage. Zou er een kansje zijn, Meneer? Nou moet hij nog nederig meneer spelen ook, alsof die snotneus hem werk geven moet.
— D'r zijn er een paar honderd vóór, lacht de andere. — Maar je staat er nou ook bij in ieder geval....
— Ja, hij staat er ook bij — bij die honderden die wachten. In zijn verbeelding ziet hij ze samendringen bij het hek, bleek, starend, verkommerd en haveloos....
Je staat er ook bij. Dat is beangstigend. — Schrap me maar weer, wil hij smeeken. Ik wil er niet eens bij staan! Maar het loket is al dicht, gelukkig. Zoo wordt men tegen zichzelf beschermd.

Op de gasfabriek worden tegen de zomer arbeiders ontslagen. De firma Verschure exploiteert autobusdiensten.

Daar spotten ze: — Kunt u een autobus rijden?
— Jawel meneer, natuurlijk.
— Dan kunt u bij ons niet terecht, man. Wij voeren straks kruiwagens in, die zijn gauwer vol en vreten minder benzine....
— Stik! zegt hij, — beduvele kan je een ander wel. Maar daarmee staat hij voor de zooveelste maal weer op straat.
Langzamerhand wordt hij bang, een zaak binnen te loopen of aan te kloppen op een kantoor. Het is toch allemaal hetzelfde. Dan zoekt hij andere mogelijkheden. Als het dan hier nu niet gelukt, zal het in de toekomst zijn; als geen daden hem steunen, leunt hij op woorden. Dat is voorloopig wat en het lijkt net echt. Hij zal een advertentie plaatsen — dat is gewichtig en de aangewezen weg eigenlijk. De krant komt onder de oogen van tienduizenden; daar moet maar net een kerel om je verlegen zitten, als hij je advertentie leest, ben je de eerste. Kijk, dat is nou je hengellat naast je neerleggen en wachten tot je dobbertje ondergaat. Daar heeft die stomme Frans Lemmen geen erg in gehad. Als hij vlug is, kan het tegelijk met de opgave van juffrouw Herik in dezelfde editie staan, maar hij kent die juffrouw niet en die opgaven niet. Dat kost hem minstens een daalder.... Toemaar, Nederland is toch nog grooter dan die eene stad, en het is toch Lente bovendien.
Het diepste punt der crisis is bereikt, er zijn teekenen van opleving, schrijven de kranten tusschen de berichten over ooievaars en zomerzwaluwen. Je moet een dwarskijker zijn om dat niet te zien. En dan, als de nood op 't hoogst is, is de uitkomst nabij.
Op weg naar huis ontmoet hij Meneer Varsseveldt, een vroegeren bakker, en nu een joviaal lachende rentenier. Natuurlijk die zal wel eens een woordje spreken hier of daar, en een goed woord doet heel wat als het op zijn plaats is. De menschen zijn

nog zoo kwaad niet.... En daarmee gaat hij naar zijn vrouw.

Tegen de avond wordt het koeler. Het dorp ligt laag, de drassige weiden rondom verspreiden een zware prikkelende geur. Een witte nevel hangt er boven en beesten loeien erin.
De lage polderwegen zijn nog niet heelemaal droog, de stappen van die op de weg gaan zijn bijna onhoorbaar — even wat wind, een aarzelend suizen in de groenwordende boomen, en alles is stil.... stil....
Er is geen ander bewegen dan van een late vogel en een trillende rimpeling van het polderwater. Soms zwaaien van een verre dijk autolantaarns breede lichtbundels waaierend over het land, een mysterieus gebaar, snel en onnaspeurlijk.
Onwillekeurig zijn Heiltje en Willem hier stil blijven staan. Samen leunen ze tegen een verweerd weidehek; een paar jonge koeien zijn nieuwsgierig naderbij gekomen, snuiven met hun natte snoeten aan Willem's hand, die laag afhangt en springen dwaas weg. Dit is nou dezelfde wereld waarop hij dagen rondgedoold heeft als een opgejaagde. Er is soms een verwonderd steunen diep in zijn keel. Hij is tusschen planten en vee opgegroeid en op een avond als deze draagt de natuur iets van de glans van zijn jeugd.
Samen zijn ze er thuis even uitgeloopen, de kamer is vol, en er zijn woorden, die alleen in de stilte verstaan willen worden. Maar nu ze hier staan, weet Willem ze niet te vinden en Heiltje is te schuw om wat te zeggen. Het is vanavond al meer mislukt. Voor de ouders is het stadsleven vreemd en veraf, en de woorden der zwagers zijn niet zonder leedvermaak. Soms lijkt het of hij zich hier voor een rechtbank verdedigen moet, en de ééne vraag is al stommer dan de andere.
— Maar as je nou's gevraagd had die twee weken te mogen

blijven, en je had nog 'es uitstekend je best gedaan.... Kèrel 'k weet nog zoo net nie....
— Ik wel, Vader, dat help nie.
Dan wordt de oude Veenhof kribbig. — Dâ help nie, dâ help nie, zeg jij mar, waaróm niet? waarom niet, vraag ik....
— Je snapt er geen snars van, daarom niet.... jullie hier op je boeredorpie....
Dat is wel wat beleedigend. De jongens kiezen met graagte partij, en Heiltje sust onhandig: — Och Vader, Willem is natuurlijk een beetje in de war nou 't ie ontslagen is.
— 'k Dacht anders nogal dat chauffeuren een vak van de toekomst was, spot Manus.
— D'r is nergens geen toekomst meer voor, man, antwoordt Willem, maar daarmee velt hij vonnis over zijn eigen hoop. Hij weet dat en zwijgt verder. Langzaam ontglipt hem ook deze avond. Als een vrek heeft hij al z'n moed, al z'n vertrouwen bijeengeschraapt, hier lijkt het onbruikbaar speelgoed. Hij heeft de angst gekend van een drenkeling, maar die met hem in 't zelfde water liggen lachen, en die op de wal staan, begrijpen hem niet.
Maar Heiltje dan, dat is toch zijn vrouw! — Je móét me vertrouwen, smeekt hij, — vertrouwen dat het gaan zal, anders geef ik het ook op — je mág niet bang zijn, ik ben er toch nog! Het is kil buiten. Rillend slaat ze de sjaal strakker om zich heen. Het wordt tijd om naar huis te gaan.
— Natuurlijk vertrouw ik je, jonge, en áls het niet gaat....
— Maar het gáát Heil — het móét gaan, móét! Blijf jij nog maar een paar dagen hier, dan knap je op; ik zal thuis je medicijnen bestellen. Gelukkig dat het niet erg is, hè, je komt weer terug gezond als kip en ik heb dan weer werk.... Nee, zeg niet dat je mee wil, je mág nog niet mee. Ik zet een adver-

tentie, Meneer Varsseveldt zal 'es uitkijken voor me, die heb veel connecties.... ik heb verschillende lui gesproken, ze helpen me wel....
Vaak zwijgt hij ineens. Het klinkt zoo vreemd hier in de stilte. Help me, Heiltje, help me om een uur hier te vergeten.... Kreunend breekt het verlangen naar liefde zich baan. Dicht neemt hij ze tegen zich aan, vlakbij snuift hij de nattige geur van haar haren. Donker en klein is ze nu weer bij hem, als vroeger, en zich vooroverbuigend fluistert hij: — Weet je nog wel, hè, hoe we hier vroeger stonden? Hou je nog net zoo veel van me?
— Ja, Willem, ja, zegt ze zacht.
Over de donkere velden stijgt de maan. Verweg staat de gloed van de verlichte stad als een opschietend teeken in de lucht. Zwijgend wandelen ze naar huis.
— G'n avond, zeggen de voorbijgangers.
— G'n avond, groet Willem dankbaar terug.
Bij de deur staat Heiltje nog even stil.
— Hoeveel zou onze steun nou wel zijn? vraagt ze peinzend....

En zoo komt de nacht.
In de stad bij de Nieuwe Haven zitten een paar werkloozen; ze hebben wat kisten bij elkaar geschoven en kaarten — een kleine kring; hun voorovergebogen ruggen zijn een muur, waar ze de wereld achtergelaten hebben. Frans Lemmen is er ook bij. Hij weet geen raad met zijn beenen en moet ze bijna als slangen tusschen die van de anderen kronkelen. Ze zijn ook veel te lang. Boven in een dakspant kan je er gemak van hebben, hier geeft het last.
— 't Wor mijn te donker, jonges, me sluite de zaak tot morge en meteen rekt hij zijn stelten kreunend uit. Ook de

anderen zien op. De kaden zijn stiller geworden, het water glimt vettig en de zwarte rompen van schepen spiegelen een zwakke weerschijn. Er is een zoevende windstroom in de lucht. Lente! Zelfs tegen de nacht is het niet meer te loochenen. Dirk Versteeg herkent de avond uit vroegere jeugddagen. Hij is nog een jongen, twee en twintig jaar pas, maar een jeugd is veraf als er drie jaren nietsdoen tusschen liggen.
Zulke avonden kunnen onvergetelijk zijn, maar men moet oogen hebben om ze te zien en een hart dat wonderen bewaren kan. Uit de kleine schat, die hij bergt, zegt hij een zin van een vers, dat hij eens las.
— Gods adem is over de wereld gegaan....
Zijn stem kan de verwondering bijna niet dragen.
De anderen lachen.
— Nou mô je nie met smoessies aankomme, Dirk. — Da's een mooie zin voor je meisje....
Frans Lemmen is er ontroerd van: — Ja, je kan 't zien, want de lantarens gaan aan....
Een ander rolt een sigaret, hij strijkt het papiertje langs zijn natte tongpunt, spuwt en zegt droog:
— Kan me nie schelen, we gaan toch naar de maan.... Verdikkie, jonges, zouë we geen boekie kenne schrijve, we lijkene allemaal wel kleine Vondertjes, of hoe heette die vent?
De stemmen worden luidruchtiger. Nog even lachen voor je als een kraai in je nest kruipt! Dirk Versteeg is al weggeloopen, een nuttelooze droom achterna.
— Ik weet een mooie bak, jonges, zegt Frans Lemmen weer.
— Er is hier in de stad een vent — hij is nie gek, nie idioot en nie fijn en die.... zoek werk en dâ meen 't ie....
— Dan scheelt er toch wat an, manne.
— Mot ie in de rijkswerkinrichting zijn! Hoe hiet die vent, Frans?

— Willem Verdoorn, hier van de Nieuwe Haven.
Om je dood te lachen!

En dan zeggen ze nog dat die kerels 't slecht hebben, mompelen twee voorbijwandelende heeren. — Ze hebben meer plezier dan wij.
Ach ja....

IV

In het schemerdonker van de morgen staat Willem Verdoorn voor de boerenbedstee, waarin Heiltje slaapt. Na een onrustige nacht is zijn hoofd dof en zijn beenen zijn zwaar als lood. Een muffe warmte glijdt weg uit de bedompte bedsteeruimte. Op de stoel liggen Heiltje's kleeren, haar ademhaling gaat zwaar en schavend. Gisteravond heeft ze kou gevat buiten. Het was beter geweest als Willem haar niet meer meegenomen had. Kleine Rie heeft zich half bloot gewoeld, ze heeft de glimlach van vorige avond nog op het gezicht. Zoo'n nacht ook, als je weer je moeder hebt om samen te gaan slapen!....

Hier staat Willem Verdoorn nu. Buiten flaneert de dag al over de natte weide. Vanuit de schuur klinkt het geblaat van de geit en het gebonk van zijn horens tegen het beschot. Naar buiten als de zon er is! Geratel van wagens over de weg. Vroolijke morgengroeten. Op de hofstee aan de overkant zingt een boeremeid een liedje onder het schuren van de melkbussen. Licht moet er in glimmen als het vette der aarde er schuimend in plenst! De dag is een schoon feest voor ieder die er in meespelen mag.

Stil staat Willem Verdoorn en kijkt. Een stralende dag, overloopend van kracht en arbeidslust, trekt op over de vruchtbare aarde. Het is mooi, maar hij heeft er geen deel aan. Als een bedelaar moet hij er dâlijk op uit, zoekend naar een plekje onder de zon, waar hij meedoen mag. Maar wie weet of het te vinden is? De toekomst is onzeker en zijn zelfvertrouwen kleiner dan hij bekennen wil. Maar als Heil hem nu het woord meegeeft dat hij noodig heeft, dit, het vertrouwen dat hij winnen zal omdat hij winnen wil, dat ze het zeker weet na zooveel jaren dat hij voor haar heeft gewerkt zoo lang de dag duurde, dàn

zal hij gaan en dàn durft hij gaan.
Buiten naderen voetstappen. Het is moeder die de kippen eten gegeven heeft. Als hij nu nog wat zeggen wil moet hij gauw zijn.
— Heil.... Heiltje, zegt hij gejaagd en met een gedempte stem, — Heil, ik moet weg, ik moet weg hoor....
Haar lichaam wringt onder de dekens, haar oogen gaan moeilijk open.
— 'k Ben zoo moe, kreunt ze en weg is ze weer.
Willem aarzelt even, maar hij kan toch zoo niet weggaan. Hij smeekt bijna:
— Ik moet gaan, Heil.... toe jô, je zie me niet meer voor Zaterdag, ik ben 't.... Willem....
Dan wordt ze wakker. Ook bij haar is het leed en de angst van de vorige avond door de nacht niet genezen. De rust van de slaap is verloren gegaan met nutteloos rekenen en vergeefsch zoeken. Vermoeid komt ze overend en slaat slap haar armen om Willem heen. Ze zegt niks. Maar dat hoeft ook niet. Het is goed zoo, denkt Willem, nou maar stil zijn. Laat hij dit dan meenemen, de warmte van deze handen. Ze hebben op zijn schouder gelegen. Straks, als hij misschien onder de kolenzak sjouwen mag, zal hij ze voelen.
Haar hoofd zakt tegen zijn borst, ze haalt slaperig diep adem en laat haar handen slap omlaag zakken op de bedsteerand, maar Willem houdt haar met twee armen wanhopig overend.
— Nee, nog niet slapen nou.... Heil, ik moet zoo weg....
Ze kijkt hem aan, een plotselinge felheid in haar oogen, die gelijktijdig weer vertroebelt.
— Zal je dan zuinig zijn, Willem....
De deur gaat open. Vrouw Veenhof komt binnen, een stuk leven van buiten, forsch en krachtig tot in haar simpelste be-

wegingen. Heiltje valt terug in de kussens en Willem staat rechtop.
— Rietje moet maar wat blijven slapen, 't geeft zooveel last als ze nu wakker wordt, zegt hij schor. 't Wordt hem nu te machtig. Vrouw Veenhof loopt naar het bed.
— Wa's dâ hier voor stadsche flauwe kul, je lijkenen wel keinder, moppert ze en zet met een ferme zwaai de bedsteedeuren toe. — Zoo, slop maar, hoor, hij ga nie naar Atjeh. . . .
Bèè! Langs het raam huppelt de sik naar buiten.

Tegen de schuurdeur maakt Willem Verdoorn zijn fiets in orde. Morge! zwaait de boeremeid van de hofstee aan de overkant en een bloote arm gaat als een vlag de lucht in. Een troep musschen is schetterend voor zijn voeten opgevlogen, en nu zitten ze in de kromme wilgeboomen te redeneeren als kamerleden. De slooten zijn witte strepen in het groene land, stralen, die wegschieten in de nevel van een onzichtbare horizon. Het is hier mooi. Een koele wind jaagt de sufheid uit zijn kop, prikkelend staat de zon op zijn huid.
Heel deze morgen is een klaterende critiek op het levenlooze benauwende daarbinnen. Hij huivert ervan. Het is een zwarte slijmerige brij waar je langzaam in stikken moet. Maar Willem Verdoorn wil dat niet! Hij kan het niet! Enkele dagen tegenspoed ontneemt een man de kracht niet, die twee en dertig jaar is gegroeid tot een bezit om trotsch op te zijn. Hij staat rechtop en grijpt met vijf vingers de pet van zijn kop. Hij heeft zich vanmorgen niet eens gewasschen, bah, maar nu zou hij zich door het dauwnatte gras moeten rollen als dat paard daarginds in de wei.
Nee, dit is geen wereld om met je handen in je zak te blijven staan.

Een man zonder werk is nog geen werkelooze. Wie dat niet snapt, moet maar eens bij een stempellokaal gaan staan en uit zijn oogen kijken, zooals Willem Verdoorn gedaan heeft. Een stelletje lamzakken, met twee linksche handen, kerels zonder ruggegraat, die na hun ontslag Gods water maar over Gods akker laten loopen.
Als een vlam in de nacht staat het verzet nu in Verdoorn overend.
Hij kijkt naar het huis achter hem. Het zonlicht verdoft op het grijze nat van de ruiten, een luik kleppert in de wind. Daarachter ligt Heil te suffen in de bedompte donkerte van de kamer. Zal je zuinig zijn, zegt ze terwijl ze als een vaatdoek in je handen hangt. En ze kan weten dat hij gister en vanmorgen nog geen pijp tabak tusschen zijn tanden heeft gehad.
Hij draait zich weer om. De boeremeid aan de overkant is opgestaan en strijkt met twee handen de haren weg langs het voorhoofd.
Willem zwaait met zijn pet. — Heil Moscou! roept hij met een stem, die plotseling schor klinkt van kracht.
— Heil Hitler! roept ze terug, juichend bijna. Dan lachen ze alletwee.
Berlijn en Moscou zijn zoo ver. Het is het ding niet waar het om gaat, maar de glans, de muziek!

Dan komt zijn schoonmoeder ook weer naar buiten geloopen. Het is een flinke vrouw, al wat op jaren, maar met een gezondheid die op haar ligt als de dag op de akkers. Willem Verdoorn ziet het en het maakt hem jaloersch.
Dat is ook een leventje hier op zoo'n dorp. Moet je in de Nieuwe Havenbuurt onder de dakpannen zitten als mollen onder de grond. Hier hap je en het is zon, je slikt en het is

melk, de aardappels groeien naast je voeten en het vleesch staat levend op stal. Je hebt hier heusch geen geld noodig om te kunnen leven. En dat kletst en dat praat maar over de stad en over de steun, en ze hebben er glad geen sjoege van, daar!
Kijk nou hoe ze daar over het erf loopt. Een kip die d'r ei niet kwijt kan. Willem Verdoorn begrijpt het wel, dat wordt natuurlijk nog de een of andere boodschap voor hem, een vermaning of een goeie raad.
— Toe maar, moeder, het is nou toch mooi weer, zeg het maar! roept hij sarrend. Dan komt ze aarzelend dichterbij. Willem steekt de sigaret op, die hij voor later wilde bewaren, en gooit het leege doosje met een breed gebaar weg. Nou is hij de man uit de stad naast een vrouw van het land. Dat is hij altijd, als het misloopt.
— Ja, kijk es, Willem, begint vrouw Veenhof....
— Ja, ik zie het, mooi weer hè....
Dan wordt ze boos en gooit er alles, wat ze vanmorgen vroeg fluisterend met vader en Manus besproken heeft, in één keer uit.
— Steek de gek met een ander, en gebrukt je verstaand. 't Is gin lolleke zoo as nou veur vaders.... altijd zelf op een eige stee gezete te hebbe en nou er mit de daggelders op uit.... Dink jij dat de slage alleen in de stad neerkomme? Dan bin je d'r nost.... Dut wou ik zegge, zie je.... Heil blijf nou hier en da's goed, daar nievan.... mar Manus wil ook gaan trouwe en die zeg, ik bin nie van plan veur Willeme te werken, 'k mot er te hard veur werke.... En nou hadde we gedocht asdat Heil toch jouw vrouw is, enne....
Willem staat verschrikt in elkaar gedoken. Hij snapt het! Naar alle kanten sla je van je af en dan krijg je ineens een klap van

achteren, waar je van suizebolt. Het is gemeen. Maar dat komt ook van je familie!
— Je hebt toch een paar weke loon overhoop is 't nie.... eh.... enne strakkies de steun, da's ook raak in de stad.
— Weet jij niks van, antwoordt Willem woest. — We zulle dan toch maken dat 't zoo ver nie komt, verstaan.... Wij laten ons nie van ons plek dringen in de stad, zooals hier de boeren van d'r akker.... Maar 't komt in orde, hoor, zeg het maar tegen allemaal en tegen je dochter dat er Zaterdag voor d'r betaald wordt....
Wild springt hij op de fiets.
Vrouw Veenhof staat verplet, met twee trillende armen op haar heupen.
Negen gulden bij den boer en de pacht van vorig jaar nog niet betaald. En dan een ziek mensch voor niks in de kost, zeker! Kan niet! Maar wat begrijpen ze daar in de stad van! Niks.
Willem is al van het erf af. Het kamrad knarst. Onder de wielen spettert het grint. Achter de ramen roept nu de smeekende stem van Heiltje: Willem! Willem! Maar hij hoort het niet meer. Met een bonzende kop stoot hij zich vooruit. Trappen, trappen, trappen!
Wat is er gebeurd de laatste tijd? Hij begrijpt er geen klap meer van! De wereld is de wereld niet meer, en met hem wordt de draak gestoken! Als een visch hebben ze hem in een fuik gevangen, maar hij zal er zich doorheen bijten als het noodig is. Als hij de schuldige maar vindt. En dan werkt zich uit de wirreling van gedachten hatelijk en verfoeilijk de naam los: Banders, de schuld van alles! Banders.... Erheen dan!
Aan de horizon rijzen vaag de schoorsteenen van de stad, grijze grafteekens.

Arie Bresler regelt en noteert de orders voor de komende maand. Het is stil op het kantoor, alleen het geritsel van papier is er, en achter de grijze ramen zoemen de machines van de fabriek. Het kantoortje ligt ver van de straat, een nauwe gang is er tusschen. Elf passen precies deed Willem Verdoorn er over, die Zaterdag toen hij ontslagen werd.
Op de kale wanden zit wat door vocht verkleurd behang. De plankenvloer is donkerrood geverfd, de onderste ruiten zijn matglas, maar door de bovenste valt het licht schuin de ruimte in. Arie Bresler op het kantoor van Banders' meelfabriek lijkt een monnik in zijn cel.
Hij is tenger, bleek en zwijgzaam.
Op zijn hooge kantoorkruk voorovergebogen schijnt hij te werken aan de sierlijke beginletter van een schoon kapittel uit Jesaja!
Maar het is niet wat het lijkt.
Arie Bresler regelt en noteert de orders voor de komende maand. Hij werkt niet voor de hemel, maar voor geld. Vijftien gulden en vijf en zeventig centen in de week! Geen schoon bijbelboek, maar tot de helft verminderde opdrachten en ophitsend tarten met lagere aanbiedingen van concurrenten. Cijfers, getallen die al kleiner worden.... dreiging, angst. Nog even en het gezoem der machines zal nog zachter klinken en met nog langere tusschenpoozen.
Onrustig schuift Arie Bresler op zijn stoel heen en weer. Het is geen lolletje om na een strijd van jaren op de maatschappelijke ladder de treden plotseling onder je te voelen kraken. En dan heeft Arie Bresler niet eens naar het hoogste getracht. Maar als hij valt, vallen er twee. Anna....
In de tengere gestalte klopt het warme bloed en het verlangen van wilde avonden en klamme nachten is 's morgens op het

kantoor nog niet tot bedaren gekomen.
Hij legt de pen neer. Zijn handen bedekken voorhoofd en oogen.... donker. Anna!.... en een avond als gister....
De wanden van de kamer wijken, het kleine pad langs de donkere grienden is er, het geluid van de fabriek wordt als het ruischen van de wind in de takken, hij ruikt de zware geur van het stroo, waarin zij lagen.... Door de leden van Arie Bresler trekt een duizelende kramp. Een mager lijf, dat, op een kale kantoorkruk, hongert en brandt. Ze zijn zeven jaar verloofd, dat kan een marteling worden op de duur. Jaren hebben ze gewacht terwille van thuis, zijn moeder is weduwe en haar vader is, met nog twee broers, werkloos. Gewacht tot het verlangen soms tot razernij wordt, en het loon al kleiner en het werk al minder.
Maar straks.... Anna dient bij mevrouw Bakker, die is in verwachting, en als dat achter de rug is, dan is het herfst en dan.... Maar al kleiner worden de getallen.
— Maak een nauwkeurige staat, zei Banders, — ik wil weten waar we aan toe zijn, zoo kan het niet langer.
Nou werkt Arie Bresler aan zijn eigen vonnis. Je besterft het als je de cijfers van de laatste maanden naast elkaar zet! Willem Verdoorn is het eerste slachtoffer en er volgen er onverbiddelijk meer. Maar wie zullen dat zijn?
Hij gaat weer aan het werk, net als zooeven, alleen het schrift is nu wat onrustiger geworden.
Maar nu de storm der begeerten wat geluwd is, bedreigt hem de angst in een ruimte zonder uitweg. Dan is hij een schuwe vogel in een kooi.
Hij weet een God, die toornt over alle vleeschelijke lusten, die alle geheime verlangens kent en de nieren proeft. De nacht is als de dag voor Hem en als open boeken zijn de geheimste

droomen. En die heeft Arie Bresler er heel wat. Alleen al voor die avond van gister gaat hij voor eeuwig verloren als God het weet. En God weet het!
Zeven jaar gevochten te hebben en het tenslotte nog te verliezen. Het is jammer. Maar er is nog een kans. Nog een kwade zomer doorworstelen, nog weinige avonden sterk zijn en dan in 't najaar trouwen ze.... Ja, als Arie aan 't werk blijft....
Al kleiner worden de getallen. Het totaal der orders is tot over de helft teruggeloopen. Als dat zoo blijft doorgaan, en het blijft zoo doorgaan.... één is er al uit, en er moeten er meer volgen, dan....

Als Willem Verdoorn een half uur later binnenkomt is Arie Bresler voorover op tafel gevallen.
Groote roerlooze zonvlekken staan op het behang, de nikkelen dop van de inktkoker schiet vonken. Er is wat gemorste inkt over het witte papier gesijpeld, vlak langs de spitse vingers van Arie Bresler heen. Het geluid van de machines heeft deze warme morgen een diepe toon, donkerder en voller dan regen in de nacht. Arie Bresler slaapt, een uur, dagen, jaren misschien. Zoo lijkt het. Een monnik in zijn cel.
De woestheid waarmee Willem Verdoorn het gangetje doorbonkte verslapt tot aarzelende passen. Behoedzaam komt hij naderbij. Arie Bresler is nooit een man kunnen worden in de oogen van de arbeiders, hij is en blijft een jongen. Een slapend kind. Zoo ziet Verdoorn hem.
— Toe Aike, slaapkop.... De opstandigheid breekt in zijn stem.
Verschrikt schokt Arie Bresler overend. En dan herkent Willem Verdoorn ineens zooveel hulpelooze wanhoop dat hij geroerd staan blijft. Een ellende, grooter en droever dan de zijne. Zijn

giftige woede heeft vanmorgen het kantoor bij Banders gemaakt tot een vesting van een uitbuiter. Daar zetelt Banders, vet en welgedaan tusschen zijn kasboeken en groene enveloppen, zijn zware lijf voor de brandkast in de hoek. De ellendeling, de oorzaak van zijn ongeluk.
Maar nou, nou vindt hij niets anders dan dit, een ventje dat nog maar amper mensch is en ongelukkiger dan hijzelf, een stukje wanhoop aan een kale tafel, een kind. Hij komt dichterbij en er klinkt medelijden in zijn stem als hij zegt:
— Maar Ai, wat scheelt jou, jongen?
Dan legt hij zijn hand op de schouder van den ander en voor de eerste maal na zijn ontslag is Willem Verdoorn zichzelf vergeten.
— Je zit erbij of je direct de strop krijg, ouwe jongen. Heb je 't aan de stok gehad met Banders? Zeg op dan. Die kan stikke, moet je zeggen, en verder: kop op jij!
Kameraadschappelijk schudt hij hem door elkaar. Zijn handen zijn meelzakken gewend en Arie is mager. Hij doet hem zeer. Arie schrikt en rukt zich los.
— Wat kom je hier doen, Willem? Jô, dalijk kom de baas enne.... stottert hij.
— Laat kommen, da's een goeie kennis van me. Wat scheel jou, dat vraag ik.... zeg op. Ik kwam hier om Banders bij zijn strot te pakken misschien wel, maar 't heb zoo moeten wezen dat ie net weg was.... jouw nekkie is er te dun voor, Aike.... 't Is geen lolleke, werkeloos te zijn, vooral niet als je getrouwd ben, maar kijk nou es aan, jij werkt en je bent niet getrouwd en toch zit je erbij als een halve dooie. Zeg es op, Arie, wat is er?
— Moet je maar eens kijken, Verdoorn....
Samen buigen ze zich over de papieren op de schrijftafel.

Arie droogt zenuwachtig de inktvlek met een vloeiblad en blijft met zijn mouw over het papier vegen als Verdoorn allang aan het lezen is. Hij praat met een dikke stem, eentonig en met de ziekelijke voldoening van iemand die een ander zijn zweren toont.
— Hier, hier, alles teruggeloopen, zie je wel. . . hier, hier. . . Dat kan zoo ook niet langer. . . . De baas zegt, daar moet een end aan komen, ik laat die fabriek niet voor de lol draaien. . . . daar moeten er meer uit. . . .
Willem tuurt en leest. Deze cijfers worden een bestraffing voor hem. Al zijn woede van straks lijkt hier redeloos en gemeen. Hier, hier ligt de oorzaak!
— Banders kan er ook niks aan doen, zegt hij dof en het klinkt als een bekentenis. Hier valt niet meer te schelden en niet meer te troosten. Huiverend ervaren zij beiden iets dat sterker is dan Banders en zij en alle anderen. De bakkers zijn het niet en de boeren zijn het niet, maar iets dat in het verborgen aan de wereld vreet, als ratten, ratten. . . .
— We gaan allemaal, geloof ik, zegt Willem Verdoorn. Verder is het stil.
Zwaar blijft die zin hangen en het is benauwend. We gaan allemaal. . . . We gaan allemaal. . . .
De zenuwen krijgen Arie te pakken, zijn lichaam schokt zonder ophouden en hij wil schreien.
— Anna en ik zijn zeven jaar verloofd, Willem, zeven jaar, moet je niet uitvlakken. Dan raak je het wachten ook moe. . . . 't moet nou toch eindelijk, 't moet. . . . en ik. . . . ik denk dat het niet gaan zal. . . .
Verdoorn zwijgt. Wat zou hij antwoorden? Die cijfers spreken altijd harder en duidelijker dan hij ooit doen kan. Er is geen vechten meer aan. Het is amper elf uur in de morgen nou, maar

hij voelt zich moe als iemand, die een dwaze tocht van jaren achter de rug heeft. Er is geen uitzicht meer. Je loopt je kop te pletter tegen een muur die je niet ziet.... Tienduizenden die er net zoo voor gestaan hebben als zij nou, en nog beter misschien en die toch naar de kelder gegaan zijn. Het is verschrikkelijk.
Arie ligt nu voorover op de lessenaar te snikken. Willem ziet het. Hij weet dat hij zich hier eigenlijk over schamen moest, maar toch lijkt het of hij het zelf is, die daar grient als een kwajongen.
— Ach Arie....
En dan stijgt in zijn ziel, een vuurpijl in de duisternis, de naam: God Arie, toe jô, die is er nog....
— Daar ben ik bang van, fluistert hij terug.
Hier zijn de grenzen van beider leven. De één staart verwonderd omhoog, het licht was te snel om het vast te houden, maar het wàs er, hij heeft het gezien en zoekt het spoor. De andere heeft zich sidderend teruggetrokken. Het is even stil. Dan komt Arie Bresler overend en kijkt op de klok.
— Toe, Verdoorn, je moet gaan, Banders kan zoo hier zijn, zegt hij vermoeid.
— Da's dan goed, je moet je taai houden, Arie en es aan komen met Anna,.... m'n huis sta voor je open.... reken daarop.
— En je ben zelf werkeloos, Willem....
Even blijft het stil. Verdoorn denkt na, dan zegt hij:
— Ja.... ja, dat is zoo, ik ben zelf werkloos.... maar dat doet er nu niet toe....
Hij gaat het gangetje door. Elf stappen precies deed hij erover die Zaterdag dat hij ontslagen werd. Elf. Dan staat hij buiten in een straat vol zon.

Boven de haven schieten de meeuwen als witte visschen door de lucht. De klokketoren van het stadhuis tjingelt een vaderlandsch liedje.

— Heb je van de Zilveren vloot wel gehoord?....

Natuurlijk, dat heeft iedere Hollandsche jongen.

V

De villawijk „Vreedorp" ligt als een eiland van gelukzaligen tusschen de arbeiderswijken der stad. Wie de vuile straten doorgetrokken is, ziet plotseling het park met de doorschemerende huizen als een luchtspiegeling. Het licht spettert tusschen de boomen, de daken branden rood als de roode voorjaarsbloemen en de vijvers zijn spiegels.
Het gedender der auto's over de hobbelkeien verruischt hier tot een zacht zoeven, dat als muziek door de gladde straten stuift. Hier dragen de slagersjongens hun witste kielen en worden de nette meisjes gevraagd voor halve of heele dagen.
Er zit architectuur in dit stadsgedeelte, evenals in de bewoners ervan; zij zijn de keurig opgetrokken bovenbouw van de maatschappij, en achter de in het voorjaar langzaam opengaande serredeuren teren velen op de dankbaarheid der natie voor „de aan den lande bewezen diensten".
In de arbeiderswijken rondom rommelt de nijd en de afgunst. In de oproerige gesprekken van de avond is Vreedorp vaak een hatelijke illustratie.
— Daar liggen de vruchten van ons zweet, kameraden, daar rollen de guldens van onze gestolen steun. De menschen achter het park weten dat wel, maar ook zij hebben hun zorgen. De ellende van de tijd is tusschen de boomen doorgesijperd óók tot hun beschutte plekje. Zij proeven die op hun manier, en wat het overige betreft:
— God zelf heeft de standen gewild, zegt Meneer Riegel en hij kan het weten, hij is raadslid en diaken. — Het mindere volk is ontevreden geworden tegenwoordig.

Dezer dagen organiseeren enkele bewoners van „Vreedorp" de

laatste ping-pongavond van het seizoen. Het mooie voorjaar is eindelijk gekomen en het spel kan thans buiten op grooter schaal beoefend worden. De spieren zijn lenig gebleven, al zijn ze allen weer een winter ouder en het Hollandsch accent waarmee de Engelsche termen worden uitgesproken, is tot een minimum gereduceerd. Mevrouw Heytema telt volmaakt als een Wimbleton-woman, alleen die verraderlijke „th" wil niet worden wat het wezen moet.
Dat komt misschien door.... afijn, je behoeft niet te verklappen dat de witste tanden onecht kunnen zijn. Het organiseeren gaf weliswaar telkens nieuwe moeilijkheden, maar het bleef tenslotte toch niet vruchteloos. Suze Heytema verloofde zich in de Kersttijd met luitenant Arnold Hovestadt.
Jammer, dat die daarna overgeplaatst is, hij is nog jong en er zijn heel gevaarlijke spreekwoorden omtrent oog en hart. Maar Suze is oud en wijs genoeg. Rinske, haar andere dochter, is heel wat onhandiger op dat punt. Ze is niet zoo knap als Suze, maar als ze wilde was er toch nog heel wat te bereiken.
— Het schijnt echter of het schepsel niet wil, concludeert Mevrouw Heytema herhaalde malen met diepe zuchten. Dat baart heel wat zorg voor een moeder en weduwe.
Ook voor Mevrouw Heytema zijn de tijden slechter geworden. Koersdaling is eveneens een crisisverschijnsel en het treft zeker zoo hard als loonsverlaging, alleen meer in 't geheim. Het kleine pensioen van haar man is nauwelijks toereikend voor de gewone dagelijksche behoeften.
Op twee kamers van „Us Wente" huist nu een vreemde, Meneer Masborg. Rinske werkt als bibliothecaresse bij de Openbare Leeszaal. Soms heeft ze een vaag vermoeden dat die twee.... Maar dat zou nog heel wat last kunnen geven, samen onder één dak nietwaar, dat gaat niet.

„Toujours garder le décorum", zoo hoort het op Vreedorp.

's Avonds bij het theedrinken verknoeit Mevrouw Braans door een onnoozel verhaaltje de heele avond. Meneer Swagerstein, de ongehuwde geschiedenisleeraar van de H.B.S., heeft voor gebakjes gezorgd.
— Dat is lief, zegt Suze. — Meneer Swagerstein, vertelt u nu eens eerlijk waarom u altijd zoo goed bent? Ze heeft een verleidelijke japon aan en haar handen staan alsof ze hem zoo langs zijn wangen streelen zal.
Het is de vraag hoe tweede luitenant Arnold Hovestadt deze avond doorbrengt. Een betrekking aan een H.B.S. is een tamelijk goede baan en dan vast, geen ongemakkelijke crisiszorgen. Haar vader zaliger zei altijd: Flinke reserves bewijzen een goed beleid....
Meneer Swagerstein glimlacht. Had hij nu een pruik op, schoenen met gespen en een sierlijke degen, een gecultiveerde revérance en dan.... Maar Suze is daar het meisje niet voor en bovendien is het de vraag of ze het verstaan zou. Hollandsch klinkt eigenlijk te direct, doch hij waagt het er op.
— Voor het zoetste mondje, juffrouw, de zoetste spijze, voor....
— Moe, het was eigenlijk een geschenk voor u! roept ze ondeugend, terwijl ze haastig weghuppelt.
— Geen mond zoo goê as die van moe. Meneer Masborg, is dat poëzie of niet? U leest nogal veel, meen ik.
— Het rijmt in ieder geval, juffrouw Suze.
In het geroezemoes van stemmen tikken de lepeltjes. Enkele partijen zijn pas gespeeld, de avond is nog niet vervelend geworden. Er is leven en spanning....
Mevrouw Braans heeft voor dit oogenblik haar verhaal bewaard.

Meneer Braans, Kweekschool-directeur, kucht orakelachtig. Onder het spreken van zijn gade zoekt hij de woorden, die hij hier als paedagoog te zeggen heeft.
Het getik tegen de schoteltjes wordt minder, alleen meneer Varsseveldt, de rentenierende bakker, schraapt lustig door en knipoogt tegen Suze.
Mevrouw Braans laat het zich nu aanzien dat ze ontdaan is, haar stem trilt een weinig, en dat bij het schemerig licht van de lampen!
— Een typisch staaltje van de ongebondenheid der moderne jeugd, met het gevolg dat ik op 't oogenblik zonder dienstbode zit.
Het is een prachtig thema, „bij" tot op den dag van vandaag en interesseert ieder op zijn wijze.
— Eigenlijk had ik het al eenige tijd vermoed, het is iets.... nou ja.... dat moeilijk te verbergen is....
Achteraf spijt het me, dat ik èn voor Jansje èn voor mezelf hierin niet eerder en doortastender opgetreden ben. Ik zit nu zonder meid en verwacht Zaterdag mijn zoon Herman thuis met nog enkele gasten....
Mevrouw Braans zucht hoorbaar.
— Maandagmorgen wordt ze plotseling onwel, ik snapte het gauw genoeg....
Mevrouw Heytema knikt begrijpend. Met deze gegevens, ongebonden jeugd, moeilijk te verbergen, onwel, heeft ze zekerheid gekregen omtrent haar vermoedens. Varsseveldt Sr. zet z'n schoteltje met een harde klets op tafel, ouwe damesgezeur, en Suze zit zedig met haar handjes in haar schoot gevouwen, heimelijk bespied door de jonge Varsseveldt.
Swagerstein schaamt zich bijna dat hij luistert en staat een weinig achteraf tegen de schoorsteenmantel geleund. Hoewel hij

het beter weet, natuurlijk beter weet, is hij toch eigenlijk nooit losgekomen van de ooievaarslegende; het anders te hooren is telkens opnieuw een sensatie. Heimelijk sluipen zijn gedachten door de schemering.
— Ik vraag haar wat er aan scheelt, hoewel ik het wist. Het schaapje ziet me met groote wilde oogen aan en huilt maar, ze komt van een dorp en och, dan ineens in de stad.... Hoe vaak heb ik ze niet gewaarschuwd, maar ze luisteren niet meer — ze willen niet meer luisteren.... thuis weten ze nog van niets, letterlijk niets, vader werkeloos, moeder t.b.c., groot gezin.... Ik radeloos natuurlijk, bel m'n man op, nietwaar Henk? Meneer Braans knikt.
— Ja, we konden het meisje toch niet bij ons houden, verbeeld je, dat....
— Nee, dat gaat inderdaad niet, sust Meneer Riegel, die meent dat hier een woord van officieele zijde past, — en bovendien.... Maar nu is Mevrouw Braans niet meer te stuiten.
— Nee, nietwaar, dat kàn niet, met de beste wil van de wereld niet, m'n man vraagt naar de vader.... wéét zé níét, dát wéét zé níét, en naar huis wil ze niet, durft ze niet, ze huilt, ze smeekt, ze snauwt zelfs.... afschuwelijk wat we niet allemaal beleven in deze tijd. Communisme, inflatie en nou zooiets, zooiets.... maar dat is nog het ergste niet.
In de stilte die volgt zoekt ieder de ontknooping. De stem wordt melodieus en zacht en neigt naar het slot.
— In een taxi hebben we haar thuis laten brengen — dat kostte nog vier gulden en.... en vanmiddag komt bericht dat ze haar uit het water hebben gehaald, op 't nippertje gered.... Poging tot zelfmoord, zegt m'n man. Ik ben er ontdaan van.... Ja, Mevrouw Braans is er ontdaan van. Toch springen de stemmen los en krassen de meeningen vaardig en snel door elkaar.

Als konijntjes verdringen allen zich en knabbelen aan de groote koolstronk die in het hok geworpen is.
Dat is geen twist, maar speelsch zoekt ieder het lekkerste hapje, van binnen echter keuren allen de smaak.
Hoe dom, denkt Suze, maar Varsseveldt Jr. weet hoe lastig dienstmeisjes kunnen zijn op dat punt. Swagerstein is warm geworden en doolt eenzaam op verboden paden; hij zal straks aan Suze de geschiedenis van "l'Inconnue de la Seine" vertellen. Nu moet hij luisteren naar de woorden van Braans, die vaderlijk en met overtuiging betoogt. Lindsey's en Wibauts stijgen als ballonnen in de ruimte, nagestaard door die er onder zitten, en spatten met een knal uit elkaar.
Meneer Braans schiet altijd raak! Mevrouw Heytema griezelt. Ze heeft zelf twee dochters, als je je dat indenken moet. . . .
Rinske's oogen zijn peinzend en schuw geworden. Haar zachte stem is in de drukke gesprekken verloren gegaan en ze zit nu voorovergebogen op de divan, de woorden der anderen ratelen onverstaanbaar over haar heen. Ze heeft in gedachten in de kleine boerekamer van het donkere dorp de hand van Jansje genomen:
— Ik kom bij je om te vragen hoe je zoo lief kon hebben, meisje. . . .
Nooit vergeet ze de keer, dat ze op een avond onverwachts door de achterdeur de keuken binnenkwam. Jansje breide een stropdas van paarse wol, een vreeselijke kleur. Verschrikt keek ze op, en maakte een beweging of ze het wegstoppen wilde. Dat trof Rinske, en ze vroeg:
— Voor wie doe je dat, het is prachtig!
Toen had ze met nauw ingehouden blijdschap fluisterend verteld:
— Die is voor mijn vrijer, juffrouw, zie je, maar niemand mag

't weten, hij is werkeloos, zie je....
Zenuwachtig plukt Rinske de pluisjes van het divankleed. — En wie de vader is dat weet het schaap niet, dát-wéét-zé-níét!
Heimelijk zoeken haar oogen Masborg. Haar mond trilt, zóó of ze schreien of glimlachen wil. Hij staat bij de groote suitedeuren, in een grijze rookwalm gloeit het vuur van de sigaret, ongeduldig schuifelt zijn voet.
Ze zal naast hem gaan staan, ze begrijpt hem wel. Ja, kom maar los van die deur — en zeg het maar aan deze stomkoppen, deze prullen en kletskousen, en aan mij,.... als jij het zegt, kan ik het verdragen, denkt ze....
Plotseling schiet de lawaaistem van Varsseveldt Sr. boven de anderen uit. Hij heeft verveeld geluisterd naar Riegel, die redeneert of hij een gemeenteverordening verdedigen moet. Nu heeft hij er genoeg van.
— Komaan, menschen, m'n keel is droog geworden, Suze, kind, schenk nog 'es in, en laten we liever 's drinken op de toekomstige wereldburger, we zijn niet bij elkaar om te kniezen.
— En het welzijn van de moeder, zegt Mevrouw Heytema geforceerd vroolijk....
— En de nieuwe meid van Mevrouw Braans, zegt Varsseveldt Jr.
— Masborg, schik 's bij, jonge, jij als sociaal expert had wel eens wat meer mogen zeggen, of treur je nog over die lovegame van straks?
Op het dressoir rinkelt het glaswerk, een ijdel geluid.

In de groote kamer van „Us Wente" op Vreedorp branden drie lampen, de radio hobbelt de „Bahnfart" af en op de piano vlammen vuurroode tulpen. Toch is door het verhaal van Mevrouw Braans, donker en geheimzinnig, een groot gevaar

in de kamer geslopen. Gluipend schuift het over de grond. De zwarte ramen staan als keldergaten in de muur.
— Het tocht, geloof ik, huivert Mevrouw Heytema, sluit de deur goed, meneer Swagerstein, wilt u?
De bons klinkt als een schot in de gang. Lachend en pratend is het gezelschap een ongelukkig dienstmeisje achterna geloopen, nu ze stilstaan, bemerken ze pas hoe donker de wereld is.
Vreedorp is klein en nietig, een weerloos puntje in een stikdonkere wereld. Als een veroordeelde is Jansje in de nacht verdwenen. Waarheen? Als angstige vogels die geen rust kunnen vinden, keeren de gedachten weer onder de roze schemerlamp van „Us Wente".
Crisis! niemand heeft het woord uitgesproken, maar als glibberig wier heeft het zich in de gedachten vastgezet. In de andere kamer onder het koude licht van een Philips bolletje ligt het tennisgerei als niet opgeruimd kinderspeelgoed. Mevrouw Braans voelt zich de impressario van deze ongelukkige avond, en zwijgt.
Het doodstille bleeke slagplankje op de tafel klaagt haar aan, geen bal rolt er. Achter in haar gedachten huilt Jansje nog, ze zoekt haar te verdrijven met de belofte van „wel wat te zullen doen, kleertjes en soep en zoo"... . De jonge Varsseveldt krijgt spijt van zijn avond.
Maar hij begrijpt nog niet hoe je van een onnoozele dienstmeid op de nood der tijden komen kunt, en van daar op loonsverlaging, alles bij elkaar dertig procent, rekent Meneer Braans —, en op werkloosheid en op communisten, en dan.... gevaar, gevaar....
Maar zijn vader tobt op 't oogenblik over de hypotheek op zijn drie bakkerijen; één zal er van gesloten moeten worden.

Bij zijn vriend Banders gaan de zaken al even slecht, één ontslagen en er gaan er meer, daar laat hij ook enkele duizenden zitten als 't misloopt. Maar dat die dingen je tot hier toe moeten vervolgen!

— Als een mensch de werkelijkheid onder oogen neemt, vergaat hem alle lust, klaagt Swagerstein met een stem hoog en slap. — Het lot van een zoo'n meisje roept duizend dingen wakker.

Ja, ze staan er, die duizend dingen en niemand die ze meer wegkrijgt. De radio tjingelt als een straatorgel, raast als de nachtmuziek van Afrika-priesters. Tevergeefs.

Masborg rookt de ééne sigaret na de andere, het défilé der tienduizenden dreunt weer in zijn ooren, eindeloos, eindeloos. Ieder uur doet hij moeite om aan dit satanisch gedreun te ontkomen. Nu maakt het pruimemondje van Mevrouw Braans de zaak opnieuw aan de gang. De kwakzalvers, die er met hun fikken niet af konden blijven, nou bezwijmen ze bijna van de stank. Ach ja, daar moeten zulke neusjes ook aan wennen. Als hij begint te spreken is het bijna een wraakneming.

— Komaan, menschen, dat moeten die werkelooze vader en t.b.c. moeder maar uitzoeken. Nietwaar mevrouw Braans, u zit zonder meid, Meneer met dertig procent loonsverlaging en daar hebben we onze handen vol aan. Jansje is weg, wat treuren we nu nog! Ik zou u nog heel wat erger staaltjes kunnen vertellen, moeten de dames en heeren maar eens op m'n kantoor komen....

— Of we niet genoeg aan ons zelf hebben, zucht Mevrouw Heytema afwerend.

— Ik ben diaken, Masborg, en ik doe ook aan huisbezoek, waarschuwt Riegel.

Het echtpaar Braans twijfelt.... hoe bedoelt hij dit?....

— Natuurlijk, Mevrouw, daarom hebben we haar vanavond ook de ellende ingejaagd met elkaar. Een gezin waar ze elkaar in de weg loopen, u kent ze wel, meneer Riegel, zij er bij, en straks dat wurm, vervloekt eer 't in de wieg ligt. 't Is vreeselijk hè? Zet de radio aan, zeggen we dan — en schenk nog eens in....

Dan vliegt de jonge Varsseveldt op. Hij kent Masborg langer dan vandaag en snapt wel waar hij heen wil. De avond is al genoeg verpest! Suusje zit als een geschrokken Madonna, en nou nog een preek zeker.

— Wat mankeert jou, Masborg? Wat geeft jou het recht over zoo'n simpel geval zoo uit te vallen en te twijfelen aan ons medelijden? Zijn wíj dan de schuldigen, of hoe zit dat? Hebben wij dat gezin zoo groot gemaakt, u, of die vent zelf? Ben ik met Jansje uit geweest of meneer Braans? U moet niet eenzijdig worden met uw sociaal gevoel.

Ook de anderen zijn nu wakker geschrokken. Dit is verraad! De mijmerende stemming van zooeven is verdwenen. In een felle reactie keeren zich allen tegen Masborg, niet om hem, maar om mét hem de ontwaakte gedachten terug te trappen. Ze hebben hun verknoeide ping-pong-avond te wreken, een klein pensioen, een loonkorting, een faillissement, en meer, meer.

— Maar nu begint u weer over wat we gelukkig bijna vergeten waren, verwijt Suze pruilend.

— In onze jeugd, steekt Meneer Braans af, — hadden wij nog zooiets wat we zedelijk besef noemden. De omstandigheden kunnen veel verkláren, verkláren, Meneer Masborg, maar — en ik weet dat niet allen hier het nu met me eens zijn — er is ook nog een Goddelijke eisch....

Zijn vrouw zit beduusd. Mevrouw Heytema werkt al twee jaar voor het Crisiscomité, of dat niets is? Alleen Riegel blijft kalm,

Riegel blijft altijd kalm, maar Varsseveldt Sr. is driftig en ruw. Eigenlijk verraadt hij daarmee zijn lage komaf, maar nu slaat zijn harde stem als een voorzittershamer en forceert het einde.
— Wij hebben 't allemaal beroerd, kerel, waar begin jij nou over te kletsen? We moeten ons allemaal beperken! Wat doet een werklooze met acht kinders? Een kind verwekken noem ik een sociale daad.... dat wordt een horde- en zwijnentroep, die wij kunnen betalen! Ze kunnen niet eens wachten tot ze behoorlijk getrouwd zijn. Maar dat bakkie met die kaarten bij jou is nog lang niet vol, is 't wel? Weet jij er weg mee?
— Die banen zich een weg, straks, als er lijken liggen en bloed vloeit, meneer Varsseveldt.

Nog ligt het slagplankje roerloos op de kale tafel, geen bal rolt er. Een kapotte avond! Als ze weggaan heeft Swagerstein Suze nog niet de geschiedenis van "l'Inconnue de la Seine" verteld.

Buiten is het weer slechter geworden. Een koude Oostenwind blaast oproerig door de straten, in de tuintjes kletteren de takken van de heesters klagend tegen elkaar; voor het slaapkamerraam van Mevrouw Heytema zwiepen de wingerdranken als zweepen. Onrustig woelt ze in haar bed, het licht heeft ze aangelaten voor deze nacht. Duidelijk grijnst op het nachtkastje het gebit in een glas water.
Haar handen zoeken iemand, die ze toch niet vinden kan: Sjoerd.... Sjoerd.... Wie beschermt een moeder, een weduwe met twee weerlooze dochters voor de verschrikkingen die komen zullen, lijken,.... bloed....

Op de rand van haar bed zweert Suze opnieuw trouw aan luitenant Arnold Hovestadt. Vergeef een meisje een domme ge-

dachte van één avond, Arnold? Arnold is soldaat, hij heeft een stalen helm en een scherpe degen. Een half afgeschreven brief ligt op het kussen: Lieveling, als ik denk hoe ellendig het op de wereld wordt, ben ik vaak bang. Maar ik weet dat jij me beschermen zal, mijn ridder.... Als een miezerig hondje kruipt ze onder de dekens.
— Bijna honderdduizend B.V.Lers staan voor ons pal, zei Swagerstein, de lafaard. Een man hanteert de wapenen zelf, meent Suze nog, half slapend al.

— Een verknoeide avond, vader. De beide Varsseveldts stappen huiswaarts.
— Een zootje, jongen....
— Die Masborg is rood of gek, vader.
— Sluit mekaar niet uit, jongen....
Zwijgend loopen ze door. 't Is koud. In het Luxor theater speelde Mae West vanavond. Slechte ruil, denkt Varsseveldt Jr.
— 'k Ben door al die bedrijven nog wat vergeten ook, Flip. Die Verdoorn had me gevraagd....
— Ach Vader....
— Je hebt gelijk....

In de tuin smeekt de fluisterstem van Rinske. Ze heeft haar hand krampachtig op de arm van Masborg gelegd: Vergeef ze, toe.... daarbinnen....
Een nameloos verdriet doorhuivert haar. Is het medelijden? Angst? Liefde?
Door de boomen blinken de lichten van de arbeidersstraten, uit een café waaien de flarden van joelende dansmuziek.
Wat ligt er tusschen ons en hen? Zijn wij gelukkiger dan zij daarginds? Zijn zij slechter dan wij hier?

— Wat zouden wij elkaar vergeven, Rinske? vraagt Masborg vermoeid.
Vreedorp is leeg en armzalig nu. In de verte onder een lantaarn staat roerloos een blauwe politieman, een mascotte. Grijs en gebogen vlaagt een gestalte langs hem heen. Willem Verdoorn maakt voor de laatste maal de vergeefsche tocht langs „Us Wente". Langzaam wandelt de agent achter hem aan, hij vervult zijn plicht nauwgezet en moedig.
Over de slapende aarde trekt een sterrelooze nacht voorbij.
— Behoed ons deze nacht, Heere. Bescherm de overheden, en geef dat wij onder hen een gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid, bidt Braans met trillende stem.
— Amen, zegt zijn vrouw.

VI

Een dezer dagen staat de advertentie van Willem Verdoorn in de krant. Als dat niet helpt, helpt er niets meer! Op het bureau zegt hij:
— Ziezoo, juffrouw, in de moderne tijd moet een arbeider moderne middelen gebruiken, wat U? Daar waag ik een paar centen aan....
— Kijk, meneer, u solliciteert zoodoende bij tienduizenden, dat is meer dan u in uw heele leven per fiets bereiken kan, antwoordt ze prompt.
Zoover heeft Willem Verdoorn zelf niet eens doorgedacht. Hij glimlacht.
— En genegen alle voorkomende werkzaamheden te verrichten, zet er dat nog maar bij, juffrouw....
Dat kost weer wat duurder ook, maar wat geeft dat. Op de trappen draait hij zich om en met een knipoogje leest hij nogmaals de letters op het groote koperen bord. „IN MEER DAN VIJFTIG DUIZEND GEZINNEN...."
Dat is nou de vierde maal dat de naam van Willem Verdoorn in die krant staat. Toen hij geboren was, toen hij trouwde, toen Rietje kwam en nou dan.
Vooruit! Moed verloren, al verloren. Dat is een oud spreekwoord!

Het ontslag van een chauffeurtje is niet alles wat er op de wereld gebeurt. Dezelfde dag dat Willem Verdoorn om werk vraagt houdt Hitler een vredelievende redevoering en wint Pijnenburg de zesdaagsche. Men moet de dingen uit elkaar weten te houden en iedere gebeurtenis de waarde geven die haar toekomt.

In Frankrijk worden de oplichterijen steeds geraffineerder; het roze papier van de „Voix du Peuple" is een blos van schaamte. Rond de Stille Oceaan stijgt de spanning. In Holland wordt ergens een chauffeurtje ontslagen. Wat een verschil.
In de tijd dat vader en moeder Verdoorn de geboorte van hun zoon Willem meldden, sliepen de menschen niet als de buurvrouw kiespijn had. Nu steken zwartoogige communisten de kerken van Sevilla in brand en de torenspitsen in Holland schijnen te trillen van de hitte.
We zien verder dan gister. Alles is belangrijk, maar het een valt meer op dan het ander.
Tusschen de Japansche kruisers en de scyscrapers van Amerika waaien de twee smeekende armen van Willem Verdoorn als grassprietjes, twee wuivende palmboompjes op een verlaten rif. Het is bijna verkwikkend en lieftallig!
Maar dat is nog overdreven! Wie Willem Verdoorn zoeken wil, moet hem als een vlooi van een hondenrug snuffelen.
Ergens tusschen kanarievogeltjes en hygiënische apparaten smeekt hij:
B.z.a. BEKWAAM CHAUFFEUR, P.G., vggv....
— 't Is om je dood te lachen, zou Frans Lemmen zeggen, maar die leest tegenwoordig geen krant meer.
Vannacht draaien de persen een nieuwe editie. Iedere kans komt maar eenmaal. Morgen een ander! Maar dan is voor de advertentie van Willem Verdoorn al één, komma vijf en twintig geboekt....

VII

Willem Verdoorn is ontegenzeggelijk een fatsoenlijk man. Hij drinkt niet en heeft het nooit gedaan ook, hij is in alle eer en deugd getrouwd en heeft naar zijn beste weten nooit iemand benadeeld of althans willen benadeelen. Een hoogere plaats op de maatschappelijke ladder heeft hij altijd eerlijk en met ruiterlijke middelen willen verdienen, in het vaste vertrouwen dat het kon ook. Daarom bewoog hij zich nooit boven zijn stand, maar liet zich evenmin in met het gore volkje uit de straat, waartusschen hij vroeger door een ongelukkig toeval verzeild is geraakt. In de straat en toch niet vàn de straat. Willem Verdoorn vloekt niet, pruimt niet, hij is niet rood, al heeft hij zijn aanmerkingen op de verdeeling van het aardsche goed, zijn vrouw loopt niet zonder kousen en zij plegen bij hun maaltijden te bidden en te danken. Daaraan heeft hij jarenlang het recht ontleend zijn buren met een glimlach en een hoofdknik op een afstand te houden. Op die manier is hij twee en dertig jaar oud geworden, hij heeft een vrouw getrouwd en een kind verwekt, leden van de regeering gestemd en alle wegen van Nederland bereden. . . . En nu ineens is dat genoeg! Uit! Deze week vond hij in het portaal een pamflet van een werkloozen-organisatie. Kameraad, stond erboven. Willem Verdoorn griezelde ervan als iemand die voor de eerste maal in een boevenpak wordt gestoken. Er is geen afstand meer.

Op een van zijn doellooze tochten door de stad komt hij op een regenachtige namiddag in een wachthuisje aan de Nieuwe Haven terecht. Het staat er al vol. Buiten klettert de regen op het beton en binnen in de natte schemering drentelen werkloozen heen en weer, als verslonsde dieren in hun kooi. In

groote bruine sterren ligt het speeksel op de grond. Het stinkt hier en de geile grappen, die in de hoek verteld worden, maken een net mensch misselijk.
— Alla, Verdoorn, je heb nou ook de zak gehad, wanneer word je nou lid van onze bond? vraagt er een. De anderen lachen. Willem kijkt ze achterdochtig aan. Hij weet wel wat er onder werkloozen leeft en hij is op de hoogte van zijn tijd. De N.S.B. is moord en het communisme uit de duvel. Alle uitersten zijn voor de wanhopigen en zelfs hier troost hij zich, dat het zoover nog niet is met hem. — Ik hou me afzijdig, eh.... politiek....
— Politiek? man, zijn we ook tegen, mot je in de petrolie gewerkt hebben en kenne praten.... en wij.... da's de bond van geruischloozen, ouwe.... Iedere stempelaar mag lid zijn en 't kost niks....
Het lachen van de anderen barst uit het hokje en weerkaatst tusschen de harde wanden als klappen.
— Zonder lawaai langzaam krepeeren!
— Wie 't stilste is krijg een nette begrafenis.... 's morgens voor achten, zie je.... anders een erwt tusschen je ribben....
— En je mag eerst wel een tijdje oefenen, hoor....
Nou maakt Willem dat hij wegkomt. Dat kunnen de anderen best begrijpen, vooral Branderhorst. Die woont recht tegenover Willem, is socialist en vader van zeven kinderen. Hij loopt hem achterna en klopt hem kameraadschappelijk op de schouder:
— Er is niks aan te doen, kameraad, zet je er over heen.
Dat is de stem van een mensch, maar Verdoorn hoort dat niet.
— Och wat!.... Wat heb ik met jullie te maken?....
— Net zooveel als wij met jou, alles.... dat zal je wel leeren, kom op onze vergaderingen, daar steken zulke ezels als jij nog

wat op....
In het wachthuisje wordt het alweer stiller. De voetstappen kletsen nerveus en maken hun rustelooze rondte. Het is koud en somber. Ze hebben het hart niet dat ze naar huis gaan, de vrouwen zijn aan het werk en ze loopen maar in de weg. Dan klaagt plotseling een slappe stem:
— Jonges, wie heb er wat te rooken.... ik besterf 'et!
Niemand!

De stad is groot genoeg en ruim, voor Willem Verdoorn echter wordt ze nu allengs te klein. Alle straten schijnen uit te loopen op die paar stempellokalen, die er te vinden zijn. Daar rijen de werkloozen zich iedere dag tweemaal als een grauwe slang tusschen de huizen. Alleen al hierom loopen fatsoenlijke burgers met plezier een paar straatjes om. Het leven ligt er naakt en omgewoeld, een donkere naamlooze ellende stinkt aan de oppervlakte. Als ik hier tusschen kom ben ik foetsie, weet Verdoorn met een beangstigende zekerheid. Je kruipt als een pier tusschen deze klit en je smoort er!
Onrustig zoekt hij andere straten van de stad, stillere, waar de kinderen op straat spelen en de buurvrouwen staan te praten bij de groentekar. Er zijn de kleine werkplaatsen van nijvere ambachtslui. Maar hier plaagt het geluid van zijn eigen drentelende voetstappen hem zonder ophouden.
Tusschen het groen van de parken hangen de werkloozen als vogelverschrikkers op de banken, verveeld en slap, met huilende kinderen in het grint rondom. De stad heeft ze uitgeperst, hier liggen ze te hoop. De voorjaarswarmte maakt ze goedig en week. De natuur is een goed paedagoge. Ze zijn stil hier en ongevaarlijk, behalve in de avond op de dichtstbegroeide plaatsen. Maar dat gevaar geeft men geen naam.

De woorden uit het wachthuisje zitten Willem Verdoorn nergens dichter op de hielen dan juist hier. De bond van geruischloozen, zonder lawaai....
Het park slaapt in de middagzon. Suze Heytema wandelt met een vriendin door de lanen, en onbewust bekoord door de odeur loopt Willem Verdoorn er achteraan en luistert naar het gesprek.
— Dat volk is een plaag voor de plantsoenen tegenwoordig.... Geen bank is er meer geschikt voor menschen. Het is gewoonweg.... zou jij er alleen door durven 's avonds?.... bah, die kerels kijken je net aan, en die kinderen....
— Je geneert je bijna hier te loopen, ja, klaagt Suze terug. — Maar dat is in iedere stad, ik snap niet, waarom geeft de gemeente geen aparte terreinen voor die lui?....
Verdoorn kleurt heimelijk van schaamte, maar dit is het vreemde, hij geeft ze gelijk, hij geeft ze hartstochtelijk gelijk.
Als hij dat doet is hij chauffeur Willem Verdoorn nog, hij draagt een manchester uniform en heeft een vrouw die hij bemint en die hij beschermt als een man. Om hem heen spiraalt een geweldige maatschappij; hij eet zijn boterham als een belooning, zit 's avonds aan den haard als een bezitter en slaapt rechtvaardig en zuiver. De wanden van de kamer staan als bastions naar het avondrumoer van de volksstraat gericht.
De ellende van de wereld geeft een weldadig gevoel van medelijden en een trotsch besef van gelukkig zijn en het te verdienen. Te verdienen! Dat is het prachtige! Kijk, hij zou dan naast die dames gaan loopen (hij hoort bij ze), en zeggen met een stevige kalmeerende stem:
— Maakt u niet bezorgd, dames, ik help u wel door dit vijandelijk gebied heen.
Als het niet zoo is, is hij vies en brutaal, en.... het is zoo niet!

Beschaamd draait hij zich om. Hij valt neer op een bank tusschen een groep andere werkloozen. Hij wil dat niet, maar hij is te vermoeid om daarom weg te gaan. Die er zitten, ontvangen hem met de vanzelfsprekende kameraadschap: één van de onzen. Ze ondervragen hem belangstellend, ze bedoelen het goed, maar het is hem of hij naakt voor den dokter staat. Hun troost is bijna spot.
— Ook een pruimpie, noodigt er een als de tabakszak rondgaat. — Dan ben je niet zoo alleen, jochie....
Hij neemt het. Het rolt in zijn mond als bittere medicijn.
Een stel pruimende kerels hangen op een bank, tien uur 's morgens en daar schijnt de zon nog over. Het is om te schreeuwen.
— Tabé, zegt hij woest.
Verderop spuwt hij zijn mond leeg.
Vergif is het!

Thuis smijt hij met de deuren als een bezetene, met een vloek naar de rotzooi buiten. Maar dat is schieten met los kruit. Hij raakt niemand en het eenige wat hij bereikt is, dat buurvrouw Jaantje met de handen in de zij op het portaaltje verschijnt en hem bestraft als een kwajongen.
— Die deur kan er niks aan doen, hoor, anders had ik em allang aan splinters geslagen, zegt ze droog.
— Ach Jaan.... zeg dan wat ik moet doen? antwoordt hij wanhopig.
— Zorge dat je je vrouw hier krijg en je niet aanstellen.... als we allemaal zoo gek deden, nou....
— Maar ze mot toch eten, Heil, als ze hier is!
— Dan ga je naar de steun, domkop.
— 'k Ben geen bedelaar!

— Dan ga je dood.... ook goed.... je heb et maar voor 't kiezen.
Ze staat vlak naast hem, met twee stekende vonkjes achter haar brilleglazen; ze grijpt een krant van tafel en wijst grimmig op een plaatje van Ghandi:
— Zie je dien vent hè.... zie je 'em? Die heb et acht dagen volgehoue.... bijna gepiept. Wou jij hem dat nadoen.... Linke kerel ben je.... maar je zit nou eenmaal in de val, en je moet maar als een rat tegen de tralies opvliegen, je doe je snoet zeer en d'r uit kom je toch nie....
— O zoo, zegt de buurman lachend.
— Dan word ik net zoo lief anarchist en sla de boel aan gruis, snauwt Verdoorn wanhopig woedend. Hakman staat vroolijk verbaasd.
Voor de aanrecht begint Jaantje spottend de internationale te neuriën.
— Dat helpt voor de honger, zegt ze achterom.

De werkloosheid heeft bijtijden het aanzien van een seizoen-attractie. Iedereen maakt er zich meester van. De winkeliers bestrijden elkaar met crisisprijzen, politieke partijen houden kruistochten door de stad en het Werkloozen Strijdcomité belegt een grootsche protestmeeting éér de zomerwarmte zelfs de stemmen voor het B.A. bureau loom maakt en gedwee.
Actie! Actie!
De kranten geven extra berichten over steunmaatregelen, arbeidsbeurzen en indexcijfers. Het vrouwenbijblad ontwerpt goedkoope menu's van zooveel calorieën. De Westlandsche tuinders lanceeren een slagzin: EET MEER TOMATEN!
Veel rijken breken met de meer dan honderdjarige traditie van hun geslacht en keeren hun belangstelling naar lagere regionen.

Dan schenken ze tabak, damborden en thee voor de ontspanningslokalen en de bakvisschen collecteeren voor het crisiscomité. Het ontroert degenen die er vatbaar voor zijn, alleen de onverbeterlijken mopperen:
— Ze houden ons zoet. Zoo geef je een kind een lolly.... zuigen maar, dan zeg je niks!
Maar die begrijpen het niet. Hun blik is beneveld of beperkt. Het is veel meer, zoo redt men de beschaving.
Het medelijden is oprecht, maar het is als met een zieke. Soms als de angst acuut wordt, durft niemand de naam te noemen waarmee de dood zijn komst bereidt. In de nacht worden de menschen geplaagd door droomen, wanneer de ellende der wereld als een zwarte muur rond hun bedden sluit. Ze liggen gekerkerd! In zulke nachten wordt het smalle pad, dat omhoog voert, voor meneer Riegel vaak te steil. Dan moet hij uitrusten in de plooien van de rok zonder naad, die Jezus droeg als een onmiskenbaar teeken, dat materieele welstand geoorloofd is naast de lompen van den broeder.
En notaris Bakker tracht liefdevol, maar al te voorzichtig zijn zorgen te verbergen voor zijn vrouw. Hij beschut haar als een bloem tegen de winter. Overdag smeeken de ellendigen aan haar deur, ze geeft wat ze geven kan, maar toch staan de gansche dag haar oogen groot van angstige vermoedens. Als hij ze 's middags in de tuin opzoekt, fluistert ze bedeesd:
— Ik voel me hier niet meer gelukkig, Frans.... je houdt me gevangen tusschen de rozen hier.... ik ben bang dat het bedrog is....
— Nee, voor jou is de wereld mooi, meisje, dat moet, geniet maar, zegt hij streelend. Maar het overtuigt niet meer.
— Ik heb het gevoel of ik steel.... als ik die menschen voor m'n deur zie, lijkt het of ze mijn rechters zijn.

Dan waarschuwt de dokter dat ze rustig zijn moet. — U weet, een vrouw in positie.... Tusschen het ijzeren lofwerk van de voordeur staat voortaan een wit kaartje: AAN DE DEUR WORDT NIET GEKOCHT.
Anna, het dienstmeisje, moet opgewekt zijn en lachen. Ze probeert het, maar het is heel moeilijk. Ze denkt veel aan het najaar en aan Arie Bresler. Maar denken is onhoorbaar.

Als het roze schijnsel van de lamp over de tafel in „Us Wente" licht, snuffelt de weduwe Heytema langs de kolommen van de krant. Ze vermoedt het gevaar en vreest het sluipend naderkomen. Iedere avond verloochent ze zichzelf en plaatst ze zich vol postuur tegenover den vijand. Soms vindt ze het bijna heerlijk. Dan leest ze trillend en met moederlijke waardigheid Suze de geschiktste passages voor. Er zijn altijd dingen, en vooral nu, die ongeschikt zijn voor kinderen.
In de kamer komt beweging. Suze's jonge jaren en vrouwelijk verlangen verzetten zich hardnekkig tegen een langzame verlamming. In een hysterisch gelach belijdt ze haar nederlaag. Diezelfde avond huilt ze op bed en schrijft ze vlekkerige brieven aan luitenant Arnold Hovestadt. Maar meestal voorkomt ze die ellende en smeekt:
— Hè nee, moe, wees nu stil.... het bederft zoo de avond, het bederft àlles.
Stilte.
Als Rinske thuiskomt vertelt ze hoe vandaag op de studiezaal een musicus een zenuwaanval heeft gekregen. Hoe dat komt? Ach ja, als u eens wist....
— Je moest maar zwijgen over die dingen, ze zijn zoo naar.... Suze kan er niet tegen en ik.... ik....
Na een kleine pauze vraagt moeder hoelang vader nu al dood is.

Ach ja, vader....
Nog later speelt de radio.
— De voetstappen der tienduizenden zijn weer geruischloos geworden, peinst Rinske in de terminologie van Masborg.

Buurman Branderhorst heeft zijn zin. Willem Verdoorn wankelt één avond mee in de optrekkende massa's van het proletariaat. Buurman Branderhorst heeft een vrouw en zeven kinderen en is al meer dan twee jaar werkloos. Hij is timmerman. Toen hij nog werkte, experimenteerde hij in zijn vrije tijd op zolder, las boeken over de nieuwe bouwkunst en zette op het plat achter zijn huis een duivenhok neer, dat het model had kunnen zijn van een modern warenhuis. Nu het hout hem uit de handen genomen is, is de wereld zijn materiaal. Hij praat over een andere maatschappij en droomt nog van zijn hout. Onderwijl verloopt zijn gezin, zijn vuur brengt zijn vrouw tot wanhoop en de zeventienjarige Liesje verwarmt er 's avonds haar kameraadjes mee, terwijl zijn zoon Kees de stad afschuimt zonder dat zijn vader er eigenlijk erg in heeft.
Maar die heeft beter werk te doen! Hij timmert de bezitlooze massa in elkaar tot een bouwwerk, dat niet meer vallen kan.
Als hij Willem Verdoorn de zaal in ziet komen, fluistert hij opgetogen tegen zijn makker:
— Zoo moet het gaan! De clericale arbeiders zien ook dat ze beduveld worden. Ik zie er hier in de zaal die fijn zijn.
Willem kan niet ontkennen dat hij zich wat onwennig voelt, maar de voorzitter houdt rekening met de woorden van partijgenoot Branderhorst en geeft een knipoogje naar de nieuwelingen.
— Kameraden, duizenden zijn er in onze stad, en millioenen daarbuiten, wien de opdracht van God tot arbeid als een vodje

papier uit de handen gerukt is.... Van God, zie je.... Dat staat Willem aan en dat waardeert hij.
De zaal is vol beweging en vanaf het podium doemt door de rookwalm een groot rood spandoek: WIJ PROTESTEEREN! WIJ EISCHEN!....
Er zit genoeg brandstof in de zaal om Willem Verdoorn behoorlijk warm te maken. Hij steigert met de anderen omhoog uit de stoelen en schreeuwt zijn keel heesch. Goed zoo, zoo wil je met de duvel mee als al je ploeteren en je fatsoen en je plicht snert is!
Je eigen vrouw laat je in de steek als de beroerdigheid komt, maar kijk, wie zit daar?.... Marie Nederveen, dat is ook een vrouw, woont vlak bij hem in de buurt en hij heeft er nooit geen erg in gehad. Ze glimlacht tegen hem! Haar blanke hals ligt week en warm voor hem open, hij weet, dat tientallen mannen daar hun tekort hebben volgestolen, maar is het daarom niet mooi! Die meid, ze zit in de misère, net als hij en die in de misère zitten, snappen mekaar. En daar de twee jongens Schefferly. Ook uit de straat. Hij heeft ze nooit aangekeken; die eene, Janus, heeft pas twee maanden voor het stroopen uitgezeten. Maar diezelfde Janus geeft hem toch maar de eerste sigaret van de heele week.
Naast hem zit Frans Lemmen hem verbaasd aan te kijken. Nou nou, jij gaat het meene, Willempie, denkt hij vroolijk, terwijl hij tusschen de stoelpooten spuwt. Dan zegt hij hardop:
— Toe maar, Willem, 't lijkt wel een bioscoop, da's ook beduvelderij en toch net echt. Klappe maar jô....
En Verdoorn klapt! Van het podium roepen de reuzenletters: WIJ PROTESTEEREN! Willem Verdoorn protesteert, hij vecht en klapt zoo lang tot hij het gevoel heeft of hij zichzelf om de ooren slaat. Maar dan is de vergadering bijna ten einde. Bij het uit-

gaan, in de kille duisternis van de straat, is de wereld even leeg en even zwart als vroeger. Het vuurwerk is uitgebrand. De levende stad haalt nauwelijks adem meer en in de stilte klinkt de Internationale bijna lasterlijk. Het is koud, Willem huivert en Frans Lemmen naast hem steekt zijn handen bibberend in zijn slobberende broekzakken.

— Stom, Willem.... zie je dâ jô .... nou sta de heele smeerboel nog overend, zegt hij verbaasd, terwijl hij plotseling midden op straat stilstaat.

— Wat bedoel je?

— Hè, wat bedoel je? Vraag jij dat? Nou heb je vanavond zoo geprotesteerd en zoo'n groote smoel opgezet, 'k dacht toch minstens de heele zaak in puin te zien.... Jij dan niet?

— Ach Frans, ik.... ik....

— Nee, je hoef mij geen boe of bah te geven, Willem, ik snap je toch wel. 'k Zou bijna zeggen, ik ben ook jong geweest, maar jij hou niet van grappies hè.... Al lag de zaak nou in puin, mijn een meleur, Willem, maar dat krijg je met een groot bakkes nie gedaan jonge....

— Ze moeten weten dat we er nog zijn, ze willen ons....

— Ze willen niks, en ze weten 't duvels goed, te goed! Man! we staan als steenpuisten op d'r achterwerk, ze kenne d'r niet van stilzitten gewoonweg.... Maar wat heb ik daaraan, dat vraag ik je, wat heb ik daaraan?

— Wat wil jij dan?

— Werk, dat wil ik, en jij ook. Maar dat krijg je niet met schelden.... Willem, jij weet evengoed als ik dat Banders d'r ook niks aan doen kan.

De stroom voorbijgangers wordt schraler. Branderhorst en een paar anderen komen bij hen staan en willen nogmaals een gesprek beginnen, maar Verdoorn heeft er genoeg van. Lemmen

heeft weer zijn lijzige lachende stem gekregen en daarmee tart hij Branderhorst tot het uiterste.
— De kapitalisten?....
— Ja, de kapitalisten!!!.....
Ach, wat doet het er toe. De grijze verlatenheid van de straat is oneindig, maar boven glimmen in een late vriesnacht de sterren, ver, onbereikbaar. Hoei, wat doen wij hieronder en maken herrie? Honden, die naar de maan blaffen!
— Ik ga naar huis, zegt Willem kort.
De straten worden stil. De stormende eenheid van de zaal is uiteengerafeld in kleine donkere plukjes, die, omsloten door de nachtstilte, gebogen langs het lantaarnlicht schuiven. Op de keien kletsen de voetstappen, een troosteloos geluid.
Achter de groene gordijnen van het modemagazijn Riegel brandt nog licht. De etalage voor morgen wordt klaargemaakt.

BADPAKKEN TEGEN CRISISPRIJZEN!
ZOMERSTOFFEN VOOR ELKE BEURS!

Maar vanavond is het toch nog koud. Meneer Riegel heeft vijf en twintig wollen dekens aan het crisiscomité geschonken. Vlak langs Willem heen slaat een gearmd paar een donkere zijstraat in. Marie Nederveen.... Willem Verdoorn staat stil om ze na te kijken. Het is niet goed, maar ze geeft warmte en liefde, denkt hij vermoeid en vol heimwee. Ach, waar blijft Heil toch? Zonder het eigenlijk te willen gaat hij op weg naar het huis van zijn ouders. Moeder!
De stad lijkt leeg.

In de keuken bij notaris Bakker huivert de fluisterstem van Arie Bresler. Mevrouw en meneer zijn uit vanavond, de stilte in het

huis is lokkend en Anna zonder weerstand. En ach, nooit was de herfst zoo ver weg als nu.
Arie Bresler doet heel dom vanavond.

Enkele politiemannen gaan van een late extradienst opgelucht naar huis.
De machines van de plaatselijke bladen persen het extract van de avond al op het papier.
„De vergadering van het Werkloozen Strijdcomité had een ordelijk verloop".
Natuurlijk, dat hoort ook zoo!

VIII

De oude tuinman Verdoorn zoekt op de akker de sporen van de nachtvorst. De vroege aardappelen hebben aardig geleden en ook de bessen zijn aangetast. Z'n klompen knarsen over het krakende pad, het gras zit vol witte ijzel, dat langzaam begint te druppelen onder de warmte van een nieuwe zon. De akker ligt stil en afgezonderd. Van buiten het hek klinkt het gerinkel van fietsende werkmenschen. Zoo slurpt de stad ze iedere morgen op, totdat ze hen niet meer noodig heeft. Dan worden ze wanhopig en geschonden uitgespuwd zooals zijn zoon Willem vannacht thuisgekomen is.

Het aangetaste gewas maakt bijna geen indruk op hem deze morgen, en toch is het zijn eenige kans dit voorjaar. Hij heeft gezaaid, het groeien is Gods werk. Als hij het zoo met zijn jongen ook maar zien kon, dit, dat de Heere Zelf zijn oogst bereidt. Maar hij twijfelt weleens of in de holen en krotten van de stad met haar verleidingen Gods koren gedijen kan. En is zijn zoon zelf niet zoo'n verkommerde plant? Je eigen machteloosheid te voelen doet hier pijn. Als hij Willem maar bij zich nemen kon, maar de akker geeft niet genoeg voor één man, laat staan voor twee. En wat zou er anders zijn?

Uit de deuropening roept zijn vrouw hem om te eten. Het is laat vanmorgen, want ze hebben Willem laten slapen zoolang mogelijk was. En eten doen ze samen. Ja, samen! Is het misschien om de genade juist nu, deze morgen, de handen te mogen vouwen over het brood dat zijn zoon eten zal?

— Vader, wij danken U dat Gij ons altijd meer geeft dan wij verdienen, meer dan zooveel anderen, die niet slechter zijn dan wij. Leer ons die meedeelen van onze rijkdom en geef bovendien dat wij en allen uitzien naar die spijze die blijft tot

in alle eeuwigheid....
Willem zegt weinig. Het is lang geleden dat hij hier de boterhammen uit moeders hand ontving. Leen, zijn zuster, is al van tafel opgestaan, ze moet weg om op tijd in haar werkhuis te kunnen zijn. Dat heeft haar kribbig gemaakt. Ze heeft de laatste tijd al zooveel jeremiades over Willem gehoord en op haar let niemand. Boos komt ze in de kamer haar mantel aantrekken om nog wat kwijt te raken aan haar broer.
— 't Is frischjes, zegt Vader, — doe je kraag maar goed dicht, Leen.
— Geef voor ons niks, mensch, de steuntrekkers, die hebben 't slecht, mensche motte verdikkie voor vijftien harde guldens tweemaal per dag stempelen. Nee, dan ik,.... daar trap ik me twee weken half dood voor op zoo'n rosmolen.... nou ik gà.... wèrken.
De oudjes zien elkaar verward aan en Willem zwijgt. Hij bemerkt wel dat de tafel niet zoo rijk meer is als vroeger. Het voorjaar was altijd schraal, maar zoo nog nooit. Moeder heeft een glas geitemelk ingeschonken, want thee is toevallig niet in huis. Maar Willem snapt het wel. Zooiets heeft hij de laatste dagen gauwer door dan vroeger. Hij ziet hoe moeder moeite heeft met het kauwen, hoe oud ze geworden is. En Leen dan, en ach, vader!....
— Zeker ook niks met 't land meer nou, vader?
— Ja jonge, 't is scharrelen....
Moeder zucht. Ze snijdt dunnetjes de korsten, die ze toch niet bijten kan, van de boterhammen af. Die kruimelt ze straks wel voor de vogeltjes, die al in de seringeboom, achter het keukentje, zitten te wachten.
— Maar neem dan toch wat melk, moeder, zegt Willem.
— Mot voor de pap blijve vanmiddag, dat is vader zoo ge-

wend, jonge. Vaders maag is ook nie meer al te best.
Bij iedere hap die hij neemt schaamt Willem zich meer. Weet hij 'et wat hij hier van hen op zit te eten! 't Laatste? Maar het is toch krankzinnig, je hier langzaam dood te laten gaan zonder te kikken. Geruischloozen, ja, slaat het weer door hem heen, maar hij heeft toch wel wat geleerd gisteravond.
— Kijk, dat hebben jullie nou voor je heele leven netjes zijn, en wroeten, vader. In Den Haag vreten ze jouw centen op en spelen de meneer. Snap je nou nog niet dat we met mekaar onze bek open moeten doen? Waar blijven nou je broeders en je kerk en je Christelijke regeering?
— Daar hebben we nooit op gebouwd, Willem. Vest op prinsen geen vertrouwen, zegt de Schrift zoo treffend. Maar God laat ons geen dag in de steek, wat jij, moeder?
— Maar je verdíén toch je boterham, en je krijgt em maar half. Je werk toch van 's morgens tot 's avonds, jullie toch vooral.... Met mijn is dat anders. Ik kan rechtvaardig krepeeren desnoods, m'n hand ophouen en voor schobberdebonk loopen, maar jullie....
— Dâ motte we allemaal, jonge, onze hand ophoue. Niemand die wat verdiént. Da's juist waarom we 't verbeurd hebben, wij tuinders net zoo goed as jij.... dâ me dochten 'et te verdiene.
— En de rijke lui dan?....
— Die verspele 't ok, dâ zie je wel....
— Dus u noemt 't geen schande om naar de steun te gaan, as een bedelaar.... om een grijpstuiver?.... Heb je dat stelletje wel eens voor de arbeidsbeurs zien staan?.... Dan denk je 't zelfde as achter op de akker bij u, waar je de rotzooi neergooi, die je nie meer gebruike kan. Is dâ wat voor een màn hè, die vrouw en kind heb? Hebben jullie me daarvoor grootgebracht?
— Nee, maar....

— O nee....
Toch zou hij in de lichte zuiverheid van de kamer, waarin de woorden van vaders gebed nog niet heelemaal verglansd zijn, de weg wel terug willen maken tot de eenvoudige dankbaarheid van vaders huis, maar te diep is hij al in de ellende der wereld vastgeloopen. Dat weten ze niet hè, dat je blij kan zijn met de glimlach van een hoer, en een Piraatje van een strooper; dat 't je goed kan doen tusschen al die schorre kelen mee te schreeuwen.
— Ik ben gisteravond naar een protestvergadering geweest van de rooien, zegt hij met een bijna wreede openhartigheid.
— Daar leer je de dingen anders zien. Jullie hebben je God en je hemel, en weet ik wat.... 'k wilde het ook wel — maar 't is te ver weg voor ons....
In de kamer schuift het tartend gevaar van de „wereld"! Hier kan de oude Verdoorn niet tegen op, omdat z'n vertrouwen hem in de steek laat. Reeksen van verschrikkingen, uitspattingen, verleiding en godslastering schuiven langs hem heen. Daar is Gods koren ten gronde gegaan.
— Je mot Heile terughalen, dan heb je een huis, zegt moeder plotseling. Daar is ze moeder voor.
— Als ze wil.... gh.... de dame.... Willem lacht kwaadaardig.
— 't Is je eige wil dat ze wegbleef, je mot nie dwars worde en opstandig, vermaant vader streng, nu hij niet meer getuigen kan.
— En wat die rooien betreft. Kapotslaan kanne we allemaal, dâ kan een kind....
— En wat zou dat dan nog....
— Da's opstand, en opstand is ongehoorzaamheid, we motte leeren stilzijn.

— Ja, as doojen, as lijken, dâ is me al meer gezegd.
— Nee.... als zondaars, jonge, zegt vader peinzend en beschroomd.
— Kom, we motte nog danken, moeder....

Die morgen helpt hij mee op de akker. Ondanks alles is het bijna een schoone morgen. Ze praten veel, maar vooral.... Willem werkt. Tegen de middag betrekt de lucht, er kunnen wel buien komen, het weer blijft onbetrouwbaar.
— As je nog naar Heile wil kan 't beter nou, waarschuwt de oude Verdoorn. — 't Kon weles mis loopen met de lucht. Steek maar een paar boterhammen in je zak.
Willem doet het, eigenlijk gehoorzaamt hij. Het gaat vanzelf dit keer. Aan 't hek kijkt moeder hem na.
— We zalle zelf maar wâ zuinigjes aan doen, dan kenne we ze nog 'es wat toestoppe, zegt ze als ze de broodkruimels wegveegt en vader zijn pijp komt stoppen.
— Ach ja.... ze zijn 't zoo goed gewend, moeder....
Buiten vallen de eerste druppels al. De tocht naar Heil wordt een gevecht tegen de wind en tenslotte een nat pak.

Willem Verdoorn heeft in die tijd driemaal zijn vrouw bezocht. De eerste keer bracht hij tien gulden en wat bananen mee. Toen vroeg Heiltje of hij al werk had. De tweede maal had hij alleen tien gulden bij zich, toen praatte ze voorzichtig over de steun. Later had hij niks meer, omdat er niks meer was. Heiltje zweeg en zuchtte, maar toen nam de oude Veenhof het woord:
— Ge bint een ezel, en verwaand.... van de waind kande nie leve, sufferd....
Zoo is er tusschen Willem Verdoorn en zijn schoonouders een

vijandschap gegroeid, die meestal ontijdig uitbarst en de dagen bederft.
— Jullie smoel is te groot in de stad, je vreet van de boeren en wij motte stompen voor jullie steun. Jelui daar krijge méér dan wij hier verdienen. D'r zijn hier huishouwes met acht keinder die het met drie riksdaalders motte doen, en minder nog. Daar zitte ze in de stad van in de bioscoop....
— Maar de melk die jullie hier zuipen kennen ze bij ons alleen maar meer als een verhaaltje van vroeger. As je zin heb moet je es een avondje je dorpie in de steek laten en eens komen buurten.... bij Jaan Hakman of zoo.... die zit als een vleermuis onder de pannen.... of kom maar es bij je eige schoonzoon....
— Dat veurrecht heb 't ie verbeurd....
Heiltje zucht veel en schreit nog meer. Ze is bang voor alles. Als Willem er is, staat ze schuw in een hoek gedrukt en schuifelt over de vloer of ze in een sterfhuis is. Bij ieder woord dat hij zegt ziet ze hem verwijtend aan. — Maar Willem toch....! Ze herkent hem niet meer.
Deze keer echter wil Willem goed, maar hij kan het niet helpen dat hij alle verwarde gedachten van de laatste tijd meebrengt. De dankbaarheid bij vader thuis en de geruischloozen uit het wachthuisje. De kameraadschap van Branderhorst en de kloppende hals van Marie Nederveen. En toch heeft Willem Verdoorn het gevoel of hij iets meebrengt deze keer, iets waar zij beiden blij om kunnen zijn. Misschien is het niets meer, dan de blaar op zijn handpalm, die hij met het werken op de akker gekregen heeft, en die hij voelt iedere keer als hij zijn hand steviger om het stuur van zijn fiets knijpt.
Het is een belachelijke gedachte, natuurlijk is het dat! Daar maakt men geen vrouw blij mee! Als hij er een rijksdaalder

mee had verdiend, ja!
Hoe dichter hij bij het dorp komt hoe trager hij trapt. Hij denkt eraan, hoe vaak hij met zijn auto hierheen gereden is. Dan stonden ze met z'n drieën op het erf zoodra ze de claxon hoorden. Maar nou?
Als hij aankomt lacht een kleine buurjongen hem uit: Een verzopen kat op ne fiets, ha. . . .
Hij moet op de deur bonzen om binnengelaten te worden. Heiltje is alleen in de kamer, Rietje hangt slapend in een rieten leunstoel en moeder ligt op bed. De kamer is nog lager en somberder dan anders. Heiltje zegt niet veel, ze ziet er slecht uit, is erg neerslachtig en doet traag wat verstelwerk. Er is wat aan de hand, dat ziet men op het eerste gezicht. Aan het grijze kamerschot hangen de werkkleeren van vader en Manus. Dat is niet pluis. Ze hooren op de akker nou. Op zijn vragen vertelt Heil hem schreiend dat ze allebei ontslagen zijn bij denzelfden baas. De boel is verkocht en de nieuwe boer werkt met eigen volk. Nou is moeder half ziek van ellende. Manus trekt er uit, hij heeft werk gevonden en wil trouwen, want als hij blijft, krijgen ze toch geen steun. Misschien kan de oude Veenhof in de werkverschaffing komen. Och, het lijkt allemaal nog heel goed, maar twee jaar geleden hadden ze nog een eigen bedrijf, en nou. . . .
Heiltje heeft zenuwachtig aan haar naaiwerk zitten plukken, en gooit plotseling alles neer. Van achter de bedsteedeuren komt de klagende droomstem van moeder. Ach Heere. . . Heere. . . Van de steun gaat alles af, de melk van de geit, de eieren van de kippen, de groenten uit de hof. . . . Dan houden ze nog een gulden of drie over.
— Maar nou Willem, wat moeten wij nou, wat moeten wij nou, smeekt Heiltje aan een stuk door.

— 'k Weet et niet, Heil, 'k weet niks, jô, weken lang hebben jullie mijn daar niks van gezegd.... Waarom niet, vraag ik. Ik vraag, waarom nie.... Nou gaan jullie ook al, allemaal gaan we, maar wat kan ik daar aan doen? Zal ik dan maar tot vanavond hier blijven, Heil, ja?
— Ach nee, Willem, nou juist mar nie. Vader is zoo lastig en Manus doe niks als schelden.... Ze komen zoo thuis en dan loopt het weer mis, vast!
— Mot ik dan maar gaan? 'k Blijf dan nou maar weg tot jij kom, zou et nie?
— Ja maar, Willem.... hoe? We moeten toch eten!
— Weet ik et....
Als hij weggaat is er niemand die hem groet, er is ook niemand die hem terugroept. Alleen de bedsteedeuren zijn stil een eindje wijder open gezet.
De kleine Rie is wakker geworden en dreint koortsig in haar stoel.
— Ikke mot met pappie mee.... pappie meeeeee!
Maar kinderen hebben nog geen maatschappelijk inzicht.

Buiten is het stormweer geworden. De weg naar de stad is een smalle dijk langs de rivier, waarbeneden het water tegen een zwartbazalten schoeiing klotst. Reutelend stroomt het uit de spleten weg.
De wind is gekrompen, uit het Westen drijven ontzaglijke wolken aan, die er op dreigen neer te storten, en een striemende regen geeselt het pad.
De dijk is glibberig, en het fietsen bijna onmogelijk. Willem Verdoorn zet zijn lichaam schuin in de wind, kop gebogen. De trappers kraken. In het gras verregenen de voorjaarsbloemen alweer. Plat en verlamd zuigen ze zich vast in de smurrie. De

tocht duurt langer dan hij gedacht had. De lucht wordt donkerder.
In een dorp moet hij een lampje koopen voor zijn lantaarn, het oude brandt niet meer. Maar zijn portemonnaie is leeg.
Nu loopt hij het laatste end maar.
Zijn stap is wankel. Hij glijdt achteruit en als hij zich verbeten opnieuw afzetten wil, glijdt hij weer achteruit. Er is kans dat hij vallen zal.
Verdoorn glimlacht. — Doet er niet toe, mompelt hij. — Dan maar vallen, ieder mensch komt toch waar hij wezen moet. . . . gh. . . . in de modder. . . .
De twee vlakken van hemel en aarde knijpen zich aan de horizon samen tot een verpulverde massa. Daartusschen wankelt hij, een zwarte stip in een langzaam krimpende ruimte. O, nu een stem te hebben om een gat te schreeuwen in de hemel, maar een stilte grijs en zwaar drukt op hem en benauwt hem.
Beneden hem hobbelt een verwaaide tjalk naar de haven toe.
— Niks gedaan, maat, hondeweer, schreeuwt de schipper, maar Willem antwoordt niet. De zwarte smook van een sleepboot vlaagt langs de golven en kruipt dwarrelend tegen de berm op. Het geeft een prikkelende stank, die je niet uit de weg gaan kan. Verdoorn krijgt vreemde verwarde gedachten in zijn hoofd.
— Gifgas, denkt hij. — Zoo is nou gifgas, misschien komt er wel gauw oorlog, dan is het ineens gedaan. De wereld is een losgeslagen aak, niemand stuurt en niemand duwt. Er is geen redden meer aan. We gaan allemaal, allemaal. . . . En God. . . .
God! Een grenzenloos verlangen breekt zich baan. Van alle luister ontdaan ligt het leven nu achter hem, de nood en de moedeloosheid van duizenden weegt in zijn kop. God! Maar waar is God? Hij begint hardop te praten.

Aarzelend blikt hij in het duistere raadsel van een ander gebied, zijn stem schampt langs het geheim der eeuwigheid. Als God er dan is, wààrom, waaròm kruipt Hij dan als een bange jongen achter de wolken? Waarom laat hij de menschen dan in de steek? Waaròm?.... Omdat hij het zaakje ook niet meer baas kan. Dáárom!.... Hij lacht. Koud spettert het water in zijn mond.
Willem Verdoorn is een vliegtuig dat starten wil, omhoog, maar het lukt niet, de gansche wereld hangt er aan.

De volgende morgen meldt hij zich bij de arbeidsbeurs. Eén man meer voor het loket, één kaart meer in het bakje. Het is simpel als wat. De koperen helm van de Nederlandsche maagd glimt flauwtjes aan de wand. Juffrouw Herik draagt skisokjes met dit weer.
— Je bent er laat bij, vindt Peters.
— Altijd te vroeg, ezel, mompelt Masborg.
Wanneer hij terugwandelt loopt hij plechtig, met groote langzame passen, of hij naar een begrafenis geweest is.

WILLEM VERDOORN
STEMPELT

IX

Buiten heerscht de zomer. Op het plaatsje achter het huis van Willem Verdoorn valt een schuine zonnebaan langs de muur en snijdt een lichte driehoek op de grond. De weerschijn van de ramen glimt op het grijze cement. Het is doodstil tusschen de groenroode muren, en er trilt een benauwde hitte. In de lucht drijven de wolken wit en geruischloos voorbij, — even staan ze wiekend als vreemde vogels boven het smalle binnenplaatsje, dan zeilen ze weer weg naar de wijde ruimten van het laagland en de rivier.

Onoverkomelijk rijzen de muren rond het kleine vloertje. Met sloome passen loopt Heiltje door de keuken en maakt een groote teil klaar om Rietje te wasschen. Die ligt op 't oogenblik nog lui in de kamer met snippers te spelen. Ze neemt een handvol witte papiertjes en gooit ze met een breede zwaai de lucht in. — Vogels, moeder, vogels! roept ze tusschen twee windstooten in, waarmee ze haar wangen vol blaast als een engeltje.

— Rietje is stout, bromt Heiltje boos. — Maak maar liever niet zoo'n rommel, kan moeder dalijk allemaal weer opruimen en moeder is toch al zoo moe....

Dan is 't weer stil.

Boven neuriet vrouw Hakman achter de open ramen. Dat zoo'n mensch nog zingen kan, denkt Heiltje, terwijl ze het water in de teil plenst. Zoo'n leven en dan nog zoo'n zwijn van een vent. Willem is met den buurman stempelen. Als haar man net eender worden moet als hij, gaat ze dood; het is nu al bijna niet om uit te houden. Heiltje Verdoorn zou wel opstandig worden als de wanden rondom haar maar niet zoo hoog waren en zoo hard. Nu weet ze dat haar stem enkele meters vergeefs omhoog flad-

dert en dan als een oordeel op haar neerploft. Maar ze heeft niks beters verwacht. Ze is hier naar toegekomen zooals de discipelen naar Jeruzalem trokken: om te sterven dan maar.
— Ga met God, zei d'r moeder nog, omdat ze anders niks had. Maar ook dat was niet erg bemoedigend. Leven doe je met geld en om te sterven heb je God noodig, heeft ze thuis altijd geleerd. Dus klonk het als een vonnis.
Boven houdt het gezang op. Het loopt tegen tien uur. Jaantje steekt haar hoofd naar buiten en roept:
— De kerels komen zoo thuis, buurvrouw, drinken we bij mijn koffie?....
Op het hooren van die stem loopt Rietje blij naar achter en terwijl Jaan met het kind praat, zoekt Heiltje zenuwachtig de zeep. Daar heb je 't al! Waarom moet een mensch met iedereen aanleggen als je in de misère zit? Is 't zoo al geen ellende genoeg?.... Waar is die zeep nu? Leeg, het bakje is leeg! Ze schuift de deurtjes onder het aanrecht open en tast gejaagd met haar handen in het donker. Een moment staat ze radeloos. Dat heeft ze vaker tegenwoordig. Een gil staat hard als een bikkel in haar strot.
— Toe, schatje, vraag es aan je moeder of ze 't gehoord heb....
Snel loopt Heiltje nu naar buiten, probeert haar verlegenheid weg te duwen, maar blijft tenslotte aarzelend en hulpeloos staan.
— Ik heb geen zeep, zegt ze dan maar kleintjes naar boven, terwijl ze met haar rechterhand haar schort tot een prop frommelt.
— Ik kom naar beneje, roept Jaantje al terug en kletst het raam dicht als een vloek. — Die ezels! Laten ze toch hun bek open doen....

Even later zitten ze samen in de kamer. De magere armen van Jaantje steken als stokken onder haar opgestroopte mouwen uit. Haar gezicht staat dofgeel in de zon, zonder glans en dood. Ze gaat scheef op een stoel zitten en steunt met haar eene hand haar rug, zooals een werkman dat doet.

— Ik heb et aan de nieren, geloof ik.... nee Rie, van m'n schoot afblijven, je wordt te zwaar voor mijn botten, kind.... en die buik hè.... maar afijn, jij schapie.... jij mot je nie grooter houe alsdat je ben, daar krijg je last mee.... Hier heb je zeep, enne.... ik zeg altijd, als je voor een dubbeltje geboren ben, word je nooit een kwartje.... En een werkelooze is maar een vierduitstuk.... en nou drink je boven koffie, gesnapt.... die kale kak mot er toch af, is 't nou niet, dan morgen....

Jaan is knokig en hard. Ze zegt de waarheden met het gezicht van een officier en laat je stram staan als een soldaat. Heiltje staat onthutst van de zorgen, waarmee ze haar iederen dag omringt en toch voelt ze zich telkens weer in haar nabijheid koud worden en weerbarstig.

Dan komt de trots van een boerendochter in verzet tegen een mensch uit de onderste lagen van een verdorven stad. Die vrouw weet niet, dat ze hier eigenlijk als een oordeel aan tafel zit. Vroeger was het „vrouw Hakman van het portaal", nu is het „vrouw Hakman in de kamer" geworden. Dat is een trap lager! Heiltje probeert vriendelijk te praten, maar breekt met een harde uithaal het eind af, alsof ze er plotseling spijt van heeft:

— Ach, U kan die koffie zelf wel op, buurvrouw, en nou die zeep weer.... een mensch vergeet zulke kleinigheidjes wel eens hè.... maar als Willem dalijk thuis is....

— Dan kan de buurvrouw wel weer weg blijven, goed hoor,

maar laten we nou same die volle teil maar vast es eventjes versjouwe samen....
— Dat kan ik alleenig wel....
— Ook goed, dan ga ik de koffie opgieten, ik geloof dat ik de kerels hoor.
Aan de deur klinken luidruchtige mannenstemmen, een bons, stappen in de gang.
— Jij eerst naar binnen, Lemmen, menschen gaan voor,.... jij ben nou weer werkman, lacht Hakman schor boven de anderen uit.
Rietje komt angstig naar haar moeder toegeloopen en grijpt haar schort vast.
— 't Is vader maar, sust ze met een snik.

Onder het koffiedrinken staat het roode gezicht van Hakman weerzinwekkend naar haar toegericht. De damp van de warme koffie waait er langs heen. Ze is bang van dien kerel; dat hij met haar in eenzelfde huis woont en gaat stempelen met haar man is eigenlijk al een beleediging voor haar. Lemmen is heel anders. Zijn lange magere lijf wiegt heen en weer of het geen rust vinden kan. Hij heeft goedige oogen en lacht tegen Rietje als een groote jongen tegen zijn zusje. Daarbij zit Jaan aan tafel als een schooljuffrouw. Heiltje is niet op haar gemak. Ze heeft een geheime weerzin tegen alles, wat haar buurman zegt en dat Willem naast hem zit mee te lachen en te smoezen doet haar pijn.
— Nou, nou, of jullie van een fuif kommen inplaats van het stempelen, zegt Jaantje geërgerd.
— Doen we ook, doen we ook, schatje, kraamvisite gemaakt, antwoordt Hakman, terwijl hij lachend zijn roze behaarde handen op tafel slaat. Buiten staat het pure licht van de zomer

glanzend aan de ramen, maar de kamer is rommelig en benauwd. Het is niet om uit te houden hier. Onder de tafel stoot Heiltje haar man aan en smeekt hem met haar oogen mee weg te gaan, maar hij schudt onwillig het hoofd.
Vandaag is de kleermaker Sijmons hardstikke dronken komen stempelen. Hij is vader van negen kinderen en heeft er vandaag het tiende bij gekregen. Zijn vrouw moet erg min zijn. Heiltje huivert. Werkloos en tien kinderen.... Een kind van een vader, die als een straathond door de stad zwalkt, een kind van een man, die geen man meer is, in een nest dat ondergaat in het vuil van de stad, dat geheimzinnig gedrocht, waar ze als boeremeisje altijd bang van gebleven is.
Ze luistert met een angstige afschuw naar Hakman, die vertelt. Eigenlijk luistert ze niet, maar de woorden vallen op haar aan en ze móét ze hooren.
— Zoo kom 't ie bij Masborg en zegt: 'k heb mezelf maar es getracteerd.... de ooievaar hebber weer eentje in de wieg late rollen, en ik krijg dus opslag hè.... waar die jong al nie goed voor zijn! Masborg springt bijna door het loketje van nijd en Sijmons zet een gezicht of 't ie den sultan van de Stille Oceaan is. Ik wil hier as mensch behandeld zijn, zegt het loeder nog. Mot je eerst mensch worden, zegt Masborg ook nie mis.... Afijn, die krijge ze wel, want het is de eerste keer niet.... Zoo ga je nou naar de maan als je werkloos ben, hij heb altijd z'n neutje gelustte, maar nou.... maar afijn, wij make lol om het nieuw stempelaartje, want zie je, vrouw Verdoorn, de jeugd kiest het vak van d'r vader....
In de kamer zit Willem Verdoorn op dat oogenblik bijna voldaan: Ja, zoo gaat het nou met ons.... daar ben ik iedere dag twee keer in, vrouw, in die rotzooi.... ik als werklooze en daar hoor ik, zegt zijn gezicht tegen zijn vrouw. Ze begrijpt

het. Ze begrijpt het veel beter dan Willem ooit zou wenschen. Schuw ziet ze hem aan. Zoo, dus dat hoort er ook bij, en al die kleine stempelaartjes ook....
Heiltje Verdoorn staat op of ze haar eer beschermen moet. Ze wil wat zeggen, maar Jaan is haar al voor.
— Zwijg, bijt ze hem toe. — Zwijg, gooi zulk vuil voortaan weg voor je binnenkom.... daar kan iedereen niet tegen en daar mot je de lol van snàppen.... Dieren zijn zulke kerels, zwijnen, mijn hadden ze 't niet gelapt....
— Nee, zoover heb jij het niet gebracht liefie.... maar da's mijn schuld nie.... nou, zegt Hakman woest, en grijpt naar ze.... — Stuk vergif!....
Heiltje schrikt. Tranen dringen in haar oogen en ze vlucht met Rie naar de deur.
— 'k Heb m'n werk nog, ga mee, Willem? vraagt ze gejaagd. En weer schudt Verdoorn langzaam nee. Dan gaat ze alleen. Even later staat Lemmen ook overeind. Als hij zoo staat, lijkt hij een te hard uit de kluiten geschoten knaap, een slungel. Hij glimlacht. Hij glimlacht altijd.
— Neem me niet kwalijk, vrouw Hakman, 'k zou graag nog een poosje meegenieten, maar ik verlang naar m'n vrouw, zie je.... 'k Ga strakkies in de werkverschaffing....
— Daar zal ze blij mee zijn, spot Jaan vinnig terug.
Lemmen lacht wat. Hij snapt wel wat ze bedoelt, maar zegt niets. Dan keert hij zich plotseling tot Willem en vraagt met groote ernst:
— Loop je nog even mee, Verdoorn?

Frans Lemmen en Willem Verdoorn hebben eens samen op dezelfde schoolbanken gezeten en nu ze alletwee werkloos zijn, is de vriendschap uit hun jeugd opnieuw opgebloeid. Soms

vergezelt hen daarbij het verleden met een vreemde stralende helderheid; op hun vele wandelingen zoeken ze vaak onbewust de plekjes waar ze als jongens speelden, ze glimlachen, zetten er een jongensachtige fiksche pas in en fluiten schoolversjes zonder ze zelf te hooren.

— Begrijp je, Willem, nou zijn we weer net zulke broekemannekes als toen.... we leven weer voor spek en boonen mee en krijgen een zakcentje.... En wat nou dat stempelen betreft, dat is eigenlijk zooiets als naar de W.C. gaan. Je doet het om aan 't leven te blijven en verder.... „mondje". Lemmen legt met een veelbeteekenend gebaar zijn vinger op de mond. Willem glimlacht. Lemmen leert hem weer glimlachen. De eerste keeren dat hij voor het stempellokaal stond is Frans naar hem toegekomen — er zijn er meer naar hem toegekomen — vroolijk, maar in zijn stem de warmte van te willen helpen en de kameraadschap als een stevige hand op zijn schouder.

— Ziezoo ouwe, wat heb jij geploeterd om hier vandaan te blijven!.... Nou heb je een staatsbetrekking net als alle groote mannen. Niks doen en toch centen beuren....

Na de lange eenzame dagen heeft hij zich hieraan gewonnen gegeven. Nu staat hij er al tusschen of het zoo hoort, dat geeft een bevrediging die bijna gezelligheid wordt. En dagelijks ontdekt hij er die ongelukkiger zijn dan hijzelf. Dat doet ook wat! Als Willem Verdoorn nu aan zijn vrouw denkt is het niet zonder bitterheid. Zij erkent zijn nieuwe vrienden niet, ze is er bang van en ze wil nog maar steeds met chauffeur Willem Verdoorn getrouwd zijn, terwijl het allang Willem Verdoorn is, werkzoekende en geregistreerd onder nummer 3769.

— M'n vrouw deed een beetje vreemd, maar ze kan nog moeilijk wennen aan mijn nieuwe baantje, zegt hij, eigenlijk om zich bij Lemmen te verontschuldigen.

— Daar wilde ik het juist es over hebben.... Jij moet uitkijken, Willempie, met Heile, d'r zijn vrouwen die je uit de rotzooi weghoue moet, zoo is zij d'r eentje.... doe je 't niet, dan verspeel je ze.... Dat heb ik bij de mijne gezien.
Terwijl Lemmen praat, blijft hij telkens staan. Het is duidelijk dat hij zich klaarmaakt voor een moeilijk gesprek. Het straatleven rondom deert hem niet, maar hij ziet enkel naar Willem, met een ernst, die de glans van zijn altijd lachende oogen ontroerend verdiept.
Het is Willem Verdoorn wonderlijk te moede. Als hij Frans Lemmen aankijkt, maakt hem dat niet verdrietig, eigenlijk niet eens ernstig, maar het is een bijna plechtige blijdschap, zóó, alsof Frans Lemmen dadelijk zal zeggen: Ziezoo, Verdoorn, nou ben je oud en wijs genoeg, kom nou maar eens mee, nou zal ik je iets laten zien, wat niet voor kinderen bestemd is, en wat ons soort alleen begrijpen kan.
Lemmen zegt: — Kijk, weet je wat het is? De vrouwen verliezen het respect voor je of weet ik wat. Ze vinden je 's morgens in je nest, 's middags loop je ze in de weg en 's avonds ben je te saggerijnig. Ze hebben een kat in de zak gekocht aan je. Nou, dan ben je de pisang! Je hebt glad niks om je te verdedigen, man!.... Ik weet niet hoe ik et zeggen moet, maar ik denk weles, het is zoo: Een vent mot altijd een paar meter verder staan, zóó, dat z'n vrouw zeg: tjonge, ben jij daar al.... en anders motte ze je niet.... Je ben geen man meer. Heusch, geloof me, een vrouw snap geen klap van de maatschappij, al probeer je het er met een voorhamer in d'r hersens te slaan. Ze blijven denken dat die lui, die nog werken, beter zijn dan wij die et niet doen.... nou, dan trek je aan 't kortste end.... Nou heb ik werk hè, maar ik denk dat ik al te laat kom.... snap je me?

Ja, Willem Verdoorn snapt hem wel, heel goed zelfs. Hij denkt direct aan Heil, en kijkt vol eerbied naar zijn kameraad, die nu ineens de pijn van veel dagen aanwijst en verklaart.
— Ik heb 'et nooit gesnapt, maar zoo is het, antwoordt hij hulpeloos.
— Och, da's bij ons allemaal hetzelfde in den aard, lacht Lemmen armzalig. — Maar daarom wilde ik je waarschuwen.... Als het misloopt, verlies je 't. Je moet vechten zonder wapens, je heb niks.... een werkelooze heb niks....
Nu is het voor Verdoorn of de laatste schroeven, die de wereld bij mekaar houden moesten, losgedraaid zijn. Als nu alles plotseling in duigen vallen zou, verwondert hem dat niks. Je steunt op je werk als op een rots, en het slinkt als drijfzand onder je voeten; als je bij je vrouw kom, gaat ze mee de kelder in of je verspeelt ze. De anderen trekken hun neus op of begrijpen je niet.... Wat blijft er over en wat is er nog waar? Je hebt jezelf jarenlang voor de gek gehouwen. De auto's die voorbij rijden, de menschen die daar heen stappen, de winkeldeuren die open en dicht gaan, alles.... waar doe je het om? Het is voor niks....
Alleen dit, dit is echt, hier, Lemmen en hij, die twee kale padjakkers naast mekaar, en de duizenden die daarbij hooren: Jaan, buurman Hakman, die Branderhorst, en lui zooals Arie Bresler ook, en die kleermaker Sijmons ook, allemaal die met leege handen staan, die 't verspeeld hebben, 't stof van de richel zijn....
— Frans, zegt hij, — kameraad.... Maar dan weet hij geen woorden meer....
— Ik bedoel, je moest een oogje in 't zeil houe als ik weg ben.... m'n vrouw.... jouw vertrouw ik, zie je....
— Natuurlijk, natuurlijk, Frans, dat kàn je.

Dan slaat zijn hand op de schouder van den ander.
Zoo bezegelt Willem Verdoorn een nieuw bezit.

Thuis vindt hij zijn vrouw met een hoogroode kleur bezig met het versjouwen van beddegoed. Ze had hem niet zoo gauw terugverwacht en nu hij daar zoo plotseling voor haar staat, laat ze de dekens uit haar handen glijden als een dief zijn buit. Maar Willem verwondert het eigenlijk niet. Een seconde! Een seconde maakt hij zich gereed tot een wilde duivelsche sprong, een seconde zou hij haar met zijn mannelijke kracht willen overmeesteren.... dan zakt hij terug. De woorden van Lemmen trekken waarschuwend door zijn gedachten. Hij zou ze hier wel hardop willen zeggen, nu, terwijl hij haar zoo strak aankijkt. Daar staat ze, voorovergebogen, zon op haar rug, zon! Haar hand ligt te beven op de tafelrand, waarboven groot en verwonderd de oogen van Rietje staan. Licht is alles, te licht, waarin ze te trillen staat als een vlinder tegen de glazen.
— Heiltje....
Ze schrikt onder de aanraking van dat eene milde woord. Al haar vijandschap van straks snikt weg in een kinderlijk smeeken.
— Ach Willem, die vent straks.... ik durf niet.... ik durf niet meer.... en ik voel me toch ook nog niet goed, hè Willem, ik ben nog werkelijk niet goed, hoor.... ik slaap 's nachts toch al zoo slecht.... als we nou de eerste tijd....
Dan draait ze zich beschaamd om en zwijgt. Rietje loopt naar haar moeder toe, slaat bei haar armpjes uit en zet haar kleine snoetje boos naar vader toe:
— Ikke ben kwaad op pappie, mag moeke niet plage....
— Nee hè, mag moeke niet plage, zegt hij peinzend na, terwijl hij hulpeloos rondtast in de werveling van ellende en begeerten en nood.

— Waarom niet, als alles anders is, waarom dit ook niet? denkt hij langzaam. — Misschien is dit het beste zoo.... dit hoort er zeker ook bij.... je werk uit, de maatschappij uit.... dit ook weg en straks.... Toemaar, jij heb ook een kat in de zak gekocht, hè arm ding. Maar 't is mijn schuld niet, 't ging zonder moedwil, dat moet jij nou van mij gelooven, dat moet jij nou leeren inzien.

Heiltje is op een stoel neergevallen en snikt wanhopig.

Hij buigt zich voorover, zijn armen grijpen forsch om de stapel beddegoed en gedempt van achter zijn zware vracht zegt hij:

— Waar moet het zijn, Heil, vooruit, ik zal je helpen.

Buiten trekt, hoog en stralend, een levenwekkende zomer over stad en land.

X

Feestelijk is de tocht van de zomer door de vaderlandsche landouwen. Vaak zitten de werkloozen van de Nieuwe Havenbuurt, loom van alle dagelijksche zegeningen, op de banken langs de kaden, waar de jonge aanplantingen schaarsche schaduwplekken werpen in het witte zonlicht. De mond doet alles wat de handen niet kunnen. Er worden bommen onder stadhuis en Binnenhof gelegd (maar ze ontploffen niet!), er wordt naar de meisjes gesjanst en voor het Vreemdelingenlegioen geteekend.
Niettemin is na enkele uren draaien de aarde op deze plek niets veranderd. Alleen de zon is wat hooger geklommen en heeft de schaduwen nog smaller gemaakt dan daareven.
De ongeduldigen vloeken zonder dat het indruk maakt. De rusteloozen zwermen als vogels uit naar de omliggende dorpen en zoeken buit tot ver in de omtrek.
Kees Branderhorst beproeft in deze vacantietijd zijn geluk aan het station. In zijn versleten colbertje speelt hij voor gids en droomt zich deelgenoot in het groote spel van reizen en trekken, seizoenliefde en romantiek van beroemdheden incognito. Maar benauwde plattelanders laat hij zijn geschokt zelfbewustzijn versterken, en voor een rookertje en een glaasje bier zorgen. Hij is amper negentien. In een wereld zonder droom heeft hij het benauwd als een visch op het land.
Janus Schefferly trekt iedere dag de polder in om te visschen. Hij heeft kaplaarzen aan en ziet eruit als een woudlooper. Na twee maanden celstraf is de zomer nog heerlijker dan anders en hij draagt nu een vischacte in zijn zak. Daarvoor heeft moeder het eten uit haar mond gespaard en ze bezweert hem, nu voortaan uit politiehanden te blijven. Dat heeft Janus natuurlijk

geprobeerd, maar het mooie is er af op die manier.
Janus Schefferly moet wat dóén!
— Als ze me in het hartje van de nacht uit m'n bed zouden sleepen om een schip leeg te sjouwen, welnou, dan ging ik! Dat is zooveel als zijn belijdenis. Maar het is niet alles. Zijn oudste broer Gerrit is de man, die het voor allemaal verdienen moet thuis, en op een gerationaliseerde constructiefabriek krijgt een werkman zijn geld ook niet zoo gemakkelijk als een hond zijn vlooien. Maar dat Gerrit een houding aanneemt alsof iedere ademteug van zijn broers door hem wordt betaald is nog ellendiger dan bij Masborg in de kost te zijn.
— Plezierhonden hou ik niet, zegt Gerrit.
— Bedelen bij m'n broer doe ik niet, zegt Janus.
Zoo denkt Piet er ook over. Die zit nu bij de reddingsbrigade aan het rivierstrand, want hij kan zwemmen als een rat.
Daar is het goed. De stralende goedheid van de zon stooft den lastigsten kerel gedwee. De maatschappelijke zorgen blijven er beperkt tot een behoorlijk dichte zwembroek en na een half-uurtje spartelen een pittig piraatje.
Het gekras van een oud koffergramofoontje vult alle holten tusschen de uurslagen van de toren, die nog net hoorbaar over het strand golven.
— We lijkene wel zeeroovers, vergeme, wat een bruine pad-jakkers allemaal, praat Hakman op een keer, als hij de koppen boven de verschoten poloshirtjes bekijkt.
En zelfs Branderhorst is te sloom om meer te antwoorden dan: Wij roovers?.... Ezel, we zijne allemaal anti-militeriste.... dan nog liever zeehonde!....
Afijn, die leven ook in het water en daar is het frisch.

Als Willem Verdoorn lamlendig thuis in een leunstoel valt,

vindt hij, dat werkloos zijn toch ook zijn goeie kant heeft. Hij krijgt een dikke ronde kop en barst bijna uit z'n jasje.
Met Heiltje is 't anders.
Die sluit zich op als een non, eet niet, slaapt niet, en huilt om de haverklap.
— Ja, as je zoo de meneer speel as jij, dan wel, mijn laat je maar ploeteren....
— Nee ouwke, je mot je aanpassen.... 't Is net als met de trein. Jij wil terug naar je mooie coupé en ik merk dâ je er in een beestewage ook kom. En waarheen kan me nie schelen, we rije met z'n alle en we gane allemaal naar hetzelfde plekkie.
Op een middag komt er een anzicht van Frans Lemmen uit de werkverschaffing. Dat geeft een vacantie-idee.
Iedere week tweemaal haalt Willem een kwartmandje groenten en aardappels van thuis. Hij zit in 't pad en rookt zijn pijp. Achter hem werkt vader nog wat in de grond en neuriet een psalm. Soms helpt Willem mee. Bij het getuigenis van zijn vader wordt het werk een ceremonie. Het leven bloeit op en in hem gloeit de warmte van de aarde nog uren na.
Op weg naar huis is zijn stap veerkrachtiger dan anders, hij draagt een bouquetje dahlia's mee en de gewonnen kracht groeit in de stadsstraten tot uitgelatenheid. Daar ontmoet hij vaak Marie Nederveen, die in haar gazig japonnetje lacht om te zoenen. Haar vingertjes tikken voorzichtig over de vuurroode bloemblaadjes. Prachtig!
— Nou, wil je ze....
— Graag.
— Hier dan, jullie hoore bij mekaar.
— Een schat ben jij, Verdoorn.
— Jij ook....
Kijk, dat moest ze nou 'es tegen Heil zeggen. Die denkt daar

anders over, te saggerijnig om, afijn.... of een man geen man blijft, al verdien 't ie toevallig niks.
Hij is vaak bang om naar huis te gaan. Maar voor Heiltje is het leven ook niet gemakkelijk. Ze voelt zich een gevangene in een vijandelijke vesting, en haar man heult met den vijand. Dat is het ergste.
Nee, Willem scheldt niet en mort niet, gelaten aanvaardt hij haar heftigste uitvallen, maar als hij binnenkomt heeft zijn stem soms de overslaande klank van de duizenden uit de straat of zijn z'n gedachten zwaar van het leed van anderen.
Kameraden, noemt hij ze, kameraden. Voor haar zijn het amper lotgenooten!
Maar het gevaarlijkst zijn de brieven van thuis. Vader Veenhof is in de werkverschaffing. Het is zwaar grondwerk en hij kan niet goed meer mee, nu hij een dagje ouder wordt.
— Maar, schrijft hij, — ik ben blij dat ik nog werk, want ik ben liever zonder eten dan dàt. Alleen hebben we allemaal veel last van de hitte, beginnen 's morgens pas om 8 uur en dan wordt het zwaar op den dag. Dat is geen boerenmanier. Daarom hebben we gevraagd om 5 uur te mogen beginnen en op de middag een langere schafttijd, maar dat kon niet. We hebben een stadsche baas en die rekel moet uitslapen zeker, as 't ie 's avonds de beest uitgehangen heeft.... Dat stadsche spul deugt niet voor den boer, meidje....
Wanneer Heiltje zulke brieven gelezen heeft, slaat ze met een vliegende verbeten haast aan 't werk en laat de brief als een oordeel op tafel liggen.
Maar Willem begrijpt niet eens wat ze er mee bedoelt en praat baloorig over geruischloozen. — Dat zie je, vrouw, die hebben ook al geen klap in te brengen! Voor Heiltje is dat anders. Was ze maar nooit in de stad verzeild geraakt. Het bezweete hoofd

van haar grijzen vader ziet ze over de klei gebukt, de spa schuift knoersend door zijn vereelte handen. Vader is een man, vader wil 's morgens wel om vijf uur werken als 't moet.
Willem vergooit zijn tijd met kaarten, met zijn kameraden, en schept het vet van de tafel van zijn ouders. Het kan haar niet schelen al raakt ze morgen die groenten weer kwijt, ze hebben haar nog nooit gesmaakt.
De maaltijden worden een marteling.
Willem eet moedwillig minder dan noodig is. — Wie nie werk zal nie eten. Ik weet m'n plekkie wel, Heil. 't Restje is voor jou,.... 't paard dat de haver verdient.
— Ik wou tenminste dâ 'k nog werken kon. Wij zijn nog zoo achterlijk op 't platteland.
— Ach vrouw....
— Ja net, al waren het dan maar een paar werkhuizen desnoods. Ik heb goeie handen aan me lijf, die heb ik van me vader, van me vader zie je. Zóó kan ik het niet aanzien.... weet ik 'et wat er van jou overgebleve is.... As ik aan vroeger denk....
— Vroeger, ah, vroeger, ja, toen waren we gelukkig hè. Achteraf zie je maar dat het in een paar onnoozele rijksdaalders gezeten heeft, in onze verwaandheid, en God mag weten wat. Nou we 't verspeeld hebbe. — Pats! — weg is de rommel. Mooie verlakkerij.... Werke mot iets anders zijn, dat weet je as je een keer naast vaders op de akker spinazie gesneje heb .... vroeger heb ik dat nooit gemerkt, maar nou....
— En mijn vader dan, dacht je....?
— Die heb te veel haat en nijd, die werk omdat tie boer is, boer om naar de stadsche lui te trappen en jij werk omdâ je zoo fatsoendelijk verwaand ben....
— En dat zeg jij? Jij werk dan niet omdat je zeker zoo òn-

fatsoendelijk ben. Kerel, hou op. — Hier boven ons Hakman, die werk nie, een zuiper, die sloerie van Nederveen, een hoer, Branderhorst, jouw vriend, een rooie grootsmoel, Schefferly, een strooper. Kameraden hè, kameraden van jou! Uitschot! En dan schelden ze nog, als ze op d'r vingers getikt worden. . . . Mijn magge ze morge een baantje geven.
— Wacht maar, dâ kom gauw genoeg. . . .
Buiten gaat iemand fluitend langs het venster voorbij. Janus Schefferly trekt met vischgerei op zijn schouder de polder in.

Dat is de liefde van werkeloooooozen,
Neem je vrouw en kinders mee
Naar het crisiscomité. . . .

Het is een dansend filmwijsje, rinkelend en overmoedig. Willem Verdoorn staat op van zijn stoel en loopt naar het venster. En daar staat hij dan weer voor de onaantastbare heerlijkheid van lucht en licht en de roodblakerende huizen, en het gejuich van spelende kinderen op de keien beneden, en alles, àlles dat Willem overrompelt, zooals het juist deze dagen zoo vaak gebeurd is. Zomer! Zomer! Zomer! En al deze goedheid wordt toch maar over alle kale padjakkers, alle zuiplappen, alle hoeren en saggerijnige menschen uitgestort! Schandalig en verkwistend tusschen alle rotzooi en ellende in, maar prachtig! Willem Verdoorn lacht niet, hij is feitelijk niet eens blij, maar met één ruk smijt hij het raam open, een wilde uitroep breekt uit zijn mond:
— Jaaaanuuuus!! Bommen op Monte Carlo!
— In de bedstee van Colijn, ja!
Een daverende roep van allebei. En dan plotseling keert hij zich woest om, en ziet naar Heil, die versuft bij de tafel zit te huilen:

— Werken? Werken? Of ik nie werken wil hè.... Ik wìl werken.... anders sterf ik!
Dan loopt hij de deur uit.
En zoo schijnt morgen de zon alweer!

Maar ondertusschen: steun is steun. Willem Verdoorn is een lastig en nutteloos lek in de publieke kas en duizenden met hem. Werken kan hij niet en sterven doet hij niet, nòg niet. Maar het is eenvoudig een feit dat de inkomsten van Rijk en gemeente gestadig dalen en de aangekondigde opleving niets meer bleek te zijn dan een flakkerend seizoensvlammetje.
De werkloosheid neemt weer toe en de crisisuitgaven stijgen. De financiën zijn een algeheele ontreddering nabij en al gaat dit verborgen onder de lichte versierselen van de zomer, het is zóó!
Zeker, er worden nieuwe natuurbaden geopend, de reisvereenigingen publiceeren trips van Spitsbergen tot Palestina en het Olympisch Stadion krijgt nachtverlichting. Er is leven en vertier! De crisisbadpakken van de firma Riegel vliegen weg.
Maar niettemin, steun blíjft steun.
De werkloozen spelen de meneer van andermans centen en verbeelden zich dat de groenende aarde het herwonnen Paradijs is.
En weldenkende menschen worden geplaagd door zorgen.
Mevrouw Heytema heeft vorige week de laatste dienstbode geroerd ontslagen. Als kind droeg ze door de meid gepoetste schoentjes, in haar eerste huwelijksjaren verborgen twee paar rappe armen haar huisvrouwelijke onhandigheid voor Sjoerd, haar man.
Nu is ze de vijftig gepasseerd en nu staat haar oude lichaam alleen voor de zware opdracht. En Suze is nog een kind. Die

huppelt overdag in tuinpyama tusschen de heesters en flirt met de logé's van de buren. Haar gehandschoende vingertjes schillen twee uren lang aardappels op het terras. 's Avonds schrijft ze in een slecht opgemaakt bed huishoudelijke brieven aan luitenant Arnold Hovestadt. Maar daar merkt Arnold toch niets van.
Voor de vuile Vrijdag vragen ze nu een flinke werkster. Daar zal Masborg wel voor zorgen. Maar de vrouwen van werkloozen zijn te verwaand tegenwoordig.
— Werkeloos zijn is een lange zomervacantie voor de lui, zegt Swagerstein, de H.B.S.-leeraar. — Die wij moeten betalen, al.... al neemt dat niet weg dat er veel geleden wordt. Maar toch....
Ieder weet wat hij bedoelt en niet uitspreekt. Het is het verborgen angeltje in de vaderlandsche pudding, dat het lekker eten vergalt.
Het gevaar is groot dat de steuntrekkers de prikkel tot arbeid verliezen en de zedelijke weerstand van het volk verloren gaat. De bruingebrande kerels in de straat zijn velen een ergernis. Het zijn de muizen die het schaarsche koren opvreten. Het gemeentebestuur benoemt twee nieuwe controleurs bij de steunregeling. Nu loeren er katten tusschen de halmen.
Op zijn kiesvereeniging verdedigt raadslid Riegel de maatregel met veel succes.
— Ze zijn noodig en nuttig. De twee nieuwe ambtenaren verdienen hun salaris rijkelijk terug!

Het toezicht op de werkloozen wordt dus verscherpt. Voor het stempelen worden nieuwe kaarten ingevoerd; alle inkomsten moeten gespecificeerd vermeld worden en de handteekening eronder gezet.

In de grauwe groep stempelaars groeit het verzet.
Zenuwachtig schuift Peters de kaarten over de toonbank en mompelt duizend maal: — Kan ik ook niks aan doen, ben ook ondergeschikte, net zoo goed als jullie. Masborg zelf staat in het gangetje om het volk wat in bedwang te houden. Het helpt niet veel.
Van alle kanten barst de spot en de verontwaardiging los.
— Ze vertrouwen ons nie, dat is 't 'em en de strop om je nek wordt weer een centimeter nauwer aangehaald. Nou, 'k mag lije dat 'k ervan mot kotse.... over het zwarte pakkie van den burgemeester dan maar.
Masborg probeert te sussen: — Het is altijd zoo geweest, menschen, dat weten jullie, 't is alleen gemakkelijker voor de administratie.
— Zoo, en wat beteekent die handteekening dan hè? Daar draai je drie maanden voor de nor in as de heeren het willen.... vanwege de administraasje? Flauwe rats! Motte ze wete wat me vrouw en me kinderen verdienen. 't Mensch lig verdikkie al twalef weke op d'r dooie rug.
— Slaag verdien de mijne, anders niks, 't loeder! Mot ik dat ook opgeve, aan jou zeker, Peters. 'k Zie je d'r wel voor an dâ je zoo'n zaakje graag es opknap.... kom je zeker as ik nie thuis ben.
De kleine ruimte staat berstensvol menschen en tevergeefs maant Masborg door te loopen.
Hakman en Verdoorn staan met anderen in een hoek gedrukt. Hakman lacht onnoozel en verspreidt een zweeterige stank. Hij scheert en wascht zich bijna niet meer de laatste tijd. Een harde stoppelbaard sluit om z'n kwijlerige mond, z'n handen zijn rood en stijf, en z'n hoofd hangt vlakbij over Willems kaart gebogen. Zelf lezen kan hij niet meer, z'n oogen worden met

de dag slechter. Doet er ook niet toe! — Vooruit maar jonges, as 't er maar wat gebeurt! Haal die vent vanachter het loketje vandaan!
— Da's om jouw mandje met groente te doen, Verdoorn, plaagt er één. — Geen goedkoope inmaak van de winter, jonge....
Willem antwoordt niet. Een nijpende angst is hem naar de keel gesprongen en hij wilde wel weg. Daar heeft hij geen erg in gehad, dat je van dit kleine beetje ook nog missen moet. Vaders groenten.... Maar de steun is ook onverdiend geld.
— Staat hier nou een stelletje bedelaars of niet?, hoort hij iemand achter hem zeggen. Het antwoord jaagt het bloed naar zijn kop. Hakman lacht.
Kijk, Branderhorst is naar voren gedrongen, z'n vestje heeft hij losgeknoopt en hij zwaait met z'n kaart.
— Kameraden! Weet je wat dat beteekent? Dit!! —
Met een ruk sjort hij z'n riem strakker om z'n broek.
— Honger! Het gaat om de grijpstuiver die jezelf boven je steun erbij schommelt. Da's luxe, franje! Maar in Den Haag stapelen ze duizenden op mekaar. Kameraden, onze arbeid hebben ze gegapt, ons brood, en nou, dit is een aanslag op onze vrijheid! Je mag geen kwartje meer....
— Dat heeft nooit gemogen, Branderhorst, je staat de menschen te beduvelen, roept Masborg woedend, en probeert naar voren te dringen. Maar als een muur staan de kerels om hem heen geperst.
— Ach wat, dat mô je aan die meid van je kostjuffrouw vertellen as je appelbolle voor d'r meebreng, uitvreter! —
Een daverend gelach barst los. Branderhorst is vuurrood geworden van hitte en opwinding. Kreten! Gedrang! Masborg schokt terug of hij gestoken is en ziet lijkbleek. Vlakbij Willem

begint een mager mannetje te schreeuwen en snikt met een hoog stemmetje:
— Me vrouw verdien één vijftig, daar mot ze een slagerij voor schoonhoue, waar de rijkelui d'r biefstukkie hale. Daar gappe de schofte een gulden van.
— Ja en meneer de burgemeester heeft vijf duizend pensioen en acht duizend inkomen en dan twee van die juffers thuis ieder nog van twee duizend pop....
— Schande! Rood front!
— Nou gaat 'et gebeuren, Willem, lacht Hakman.
Het zonlicht schiet vonken tusschen de maagd aan de wand en het bakje gele kaarten op 't tafeltje. Door het hooge klapvenster loert een musch even naar binnen en verdwijnt verschrikt tusschen de hooge boomen van de tuin. Over de koppen danst het licht! Licht! Zon! Zomer! Willem wil z'n oogen dicht houden en schreeuwen. Zijn handen scheuren de nieuwe kaart woedend aan snippers. Masborg heeft een stomp op z'n neus gehad en bloedt. Een stel communisten sarren de anderen op als honden. Het zware datumstempel vliegt door de lucht naar Peters, die zich tracht te verschuilen achter een kastdeur. Willem probeert er woest zich tusschenuit te wringen. Hakman dringt achter hem aan, lachend.
— Je ziet wit om je neus, baasje, daar ben je nog nie aan gewend hè, maar alle varkes schreeuwen voor ze geslacht worden. Lach erom kèrel.
In het portaal stormt de politie hen al tegen.
Juffrouw Herik heeft ze met trillende stem opgebeld.
— Doorloope manne.... doorloope! Er zijn vaders bij, die ook werklooze zoons hebben. En zelfs aan relletjes raak je gewend tegenwoordig!
Een paar klappen, enkele dagen steken weer de helmen boven

de petten uit en blinken de knoopen tusschen de poloshirtjes. Dan is 't weer stil.

's Avonds om tien uur haalt Masborg Rinske uit de leeszaal en samen wandelen ze dan door het park naar huis. Het is meestal het eenige uur van de dag waarop ze bij elkaar zijn en beiden verkwikken ze zich bij de blanke vijverspiegels, waar de eenden, kop in de veeren, al te dutten staan. Rinske brokkelt de overgeschoten boterhammen van vandaag in het gras. Morgen zullen de dieren het wel vinden.
— Zoo moesten alle menschen het hebben, zegt ze met een matte glimlach. — In hun slaap wordt het voedsel al voor ze uitgestrooid.
— Maar jij heb je boterhammen weer niet opgegeten, domoor....
Masborg is moe en wil naar huis. Het is noodeloos, Rinske te vermoeien met wat er gebeurd is vandaag.
Zwijgend loopen ze door. Ze zeggen altijd weinig en drinken de avondstilte als medicijn. In de lucht is het zoevend georgel van millioenen muggen, achter donkere boschjes broeien fluisterstemmen en week sleepend gezang klinkt van de waterkant, waar jonge werkloozen als gewonden in het gras gestrekt liggen. Maar als Masborg en Rinske voorbijkomen, schieten onverhoeds de scheldwoorden op uit de groep. Masborg trekt zijn schouders samen of hij klappen krijgt, en rukt Rinske mee tot grooter spoed.
Iedere keer weer datzelfde! Er is geen plaats meer, waar hij zich voor hun haat beveiligen kan. Overdag vreet hij al hun vuil op, al hun gekanker, 's nachts knauwt hem hun ellende. Maar dat weten de ezels niet, omdat hij een boord draagt, een boordje! Maar daarachter zit het hem óók tot in de keel. 't Is

om krankzinnig te worden. Hij staat stil en steekt een nieuwe sigaret aan. Hij rookt veel vanavond en dan weet Rinske het wel. Nog ziet ze op die ping-pongavond het vuurpuntje aan- en uitgloeien in de grijze rookwalm.
— Och, herinnert ze zich met schrik. — Volgende week moeder jarig, dan zal er wel weer zoo'n stel komen. —
— Goed, dan tracteer ik op appelbollen.... antwoordt Masborg met een gesmoorde vloek.
Maar Rinske begrijpt dat niet.
— 't Zal wel een heele karwei zijn voor moeder, nu de meid weg is. Heb je al eens uitgekeken voor ze? praat ze om de onrust te verdrijven.
Ze krijgt geen antwoord.
Thuis vinden ze mevrouw Heytema zuchtend in de crapaud, doodvermoeid. In de tuin smoest Suze over de haag met de buren. Ach, Suze is nog een kind....
— Heeft u al iets gevonden? vraagt mevrouw aan Masborg. — Het zware werk is me onmogelijk.
— De jagers zijn op pad, morgen zal ik ze ergens heen sturen, antwoordt hij grimmig en verdwijnt naar z'n kamer.
— Ach, wat een onmogelijk mensch toch, zucht ze zachtjes, bang dat Rinske het zal hooren.
Maar die wascht in de keuken de kopjes al.

De volgende dag ontbreekt Peters op het kantoor. De stempelaars missen hem. Je raakt langzamerhand aan je eigen menschen gewend. Wat er toch aan zou schelen, meneer Masborg? Maar die snauwt, dat ze zooiets maar aan hun kameraden vragen moeten. De avondbladen brengen de oplossing:

LAFFE AANRANDING!

Gisteravond is de ambtenaar van de Crisissteunregeling P., terugkeerend van een partijtje, onverhoeds door enkele kerels aangevallen en tegen de grond geslagen. Hij liep een bloedende hoofdwond op en vernielde kleeren. De daders konden zich tijdig uit de voeten maken. Vermoed wordt dat de aanranding samenhangt met enkele administratieve wijzigingen bij de werkloozenzorg, en de politie stelt dan ook in die richting een onderzoek in. De heer P. was vanzelf zeer van streek en kon, na verbonden te zijn, per taxi huiswaarts keeren. Ook dit is weer een symptoom van de zedelijke verwildering van een bepaald volksdeel, en vervult ieder weldenkend mensch met de grootste zorg. Daarom hopen we dat de autoriteiten eindelijk tot strenger optreden zullen overgaan. Het is meer dan tijd....

Aan de maaltijd bij de familie Branderhorst wordt het brood gegeten als met bloed betaald. Het smaakt zoet, je kan nu tenminste als mannen aan tafel zitten. Branderhorst zelf spreekt luidruchtig van klassebewustwording, maar zijn zoon Kees is stil. Het verslag in de krant staat hem niet aan. Met een forsche slok spoelt hij zijn mond leeg en moppert:
— Da's partijdig! 'k Heb die piereschijter alleen gevloerd. Die van Schefferly waren er te beroerd voor.
Daar schrikt vader toch even van en moeder slaat een kruis. Och, ze is nog een beetje Roomsch, dat mensch....
— Die ziel doet het ook om zijn boterham. Je schiet er niks mee op....
Dat is ook zoo. De controleurs doen hun werk wat huiverend, en vooral de eerste dagen voorzichtiger.

Maar Heiltje Verdoorn zegt graag en onmiddellijk ja, als de controleur met de aanvrage van mevrouw Heytema komt. Ze is immers een dochter van haar vader en haar vader wil 's morgens om vijf uur wel werken!
— Het is verkwikkend dat er nog zulke menschen zijn, zegt de meneer met een vriendelijke glimlach.
Dat geeft haar minstens voor twee weken levensmoed.
Maar Willem zit versuft.

— Maar ze krijge jullie ook wel, wacht maar.... volgende week stane jullie met je heele zakie ook op de keien, snauwt in het stempellokaal een kerel tegen Masborg.
— O ja? Hoe zoo dan?
— Heb je dan nie geleze van dat mesjientje?
— Nee.
— Nou, om kunstmatig te voeden. Alle werkeloozen krijgen een slang in d'r bek en zoo worde ze volgegoten.... kost hoegenaamd niks. Zijne jullie ook nie meer noodig....
— Maar dat kan bij jou niet.
— Waarom nie? Ik stempel toch ook....
— Ja man, maar jouw bek is te groot....

En nòg is het zomer.

XI

De relletjes onder de werkloozen maken Willem Verdoorn aanvankelijk banger, en tenslotte wijzer, al is het dan een eigenaardige wijsheid. Zij markeeren zijn verhouding tot de werkende wereld scherper en geven hem een dieper besef, werkloos te zijn en tot de werkloozen te behóóren.
Wanneer hij zich zelf rekenschap vraagt van zijn bezit, heeft hij boven de luttele guldens die hij van de steun ontvangt, dit besef gewonnen, dat de wereld niet zoo veel verschilt van een auto. Dit nu vindt Willem Verdoorn belachelijk, hoewel hij ervan schrikt. Zonder benzine draait geen enkele motor en ook zijn leven is vastgeloopen nu hij werkloos is. Dus komt hij tot de conclusie, dat het baantje bij Banders en de Zaterdagsche acht rijksdaalders de zaak op gang hielden en dus, om zoo te zeggen, de benzine van zijn leven waren. Zijn liefde en huiselijk geluk, het is er nog wel, maar het „draait" niet meer, of het moesten de enkele schokkende schorre toeren zijn, die hem en zijn vrouw onaangenaam in de ooren klinken.
Kan een mensch gelukkig zijn zonder geld? Kan je in God gelooven als je werkloos bent?
Natuurlijk, zegt Willem Verdoorn en hij moet erkennen dat hij nooit met méér zekerheid gesproken heeft dan toen hij tegen Arie Bresler in het kantoortje bij Banders zei: God is er nog. Dat is zoo waarachtig als de zon er is en hij, Verdoorn, ademhaalt.
Maar hij moet er aan wennen dat God zijn zegeningen niet in zilvergeld uitbetaalt, want de hemel is geen Nederlandsche Bank.
Een soort menschen dat hij vroeger niet aankeek zijn z'n kameraden geworden, hij is blij met een kop koffie van buurvrouw

Jaantje en een glimlach van Marie Nederveen doet hem goed. Toen hij het beddegoed opnam en zijn plaats als echtgenoot afstond, die morgen kort na de terugkeer van Heiltje, had hij niet minder lief dan de avond waarop hij die plek voor de eerste maal trotsch in bezit nam.
Maar het is alles anders.
Willem Verdoorn spot niet met de werkloosheid wanneer hij zijn vroeger leven mooie beduvelderij noemt. Dat wil niet zeggen dat hij zijn lot nu glimlachend aanvaardt, maar bij tijden kan hij blij zijn met deze waarheid, al doet het zeer.
Vaak loopt hij, wanneer Hakman weg is en Heiltje het niet merkt, even naar boven naar de buurvrouw. Als dan de eerste snibbige aanvallen afgeslagen zijn en Jaantje in de rieten kruk-stoel zit, brengt hij haar als een schooljongen de onopgeloste vragen van de dag.
— Jaantje, die werkeloosheid nou, heb die jóú nou wat geleerd?
— Nee, sufferd, veel meer àfgeleerd. . . .
— Jaantje, geloof jij dat God hier wat mee te maken heeft? Die vraag is een waagstuk. Nooit heeft hij gemerkt dat Jaan kerksch was of over godsdienst praatte en toch komt hij met zooiets aanzetten. Jaantje kijkt hem even verbaasd aan, achter de brilleglazen schieten de oogen snel heen en weer, dan grijpt ze veger en blik, laat zich op de vloer zakken, en als ze haar hoofd in een wolk van stof omdraait, zegt ze (en nu lijkt ze een hondje dat nijdig omhoog blaft):
— Ja, hoor 'es, ik ben geen catechiseermeester, dat môt je Hem Zelf vragen en as jij een antwoord weet, breng et dan mijn ook mar. . . . En nou 'em gesmeerd, want 'k heb nog meer te doen.
Terug in de kamer moppert Heiltje dan, dat hij zich weer met

dat mensch van boven afgegeven heeft. — Is er nou heusch niks beters te vinden, al ben je dan werkeloos?
— Kameraden, zegt Willem Verdoorn, — kameraden....
Meer niet.

Nu is het Maandagavond. Heiltje is naar Vreedorp, om met mevrouw Heytema over de nieuwe dienstbetrekking te praten. Ze heeft de kleine Rie al in de andere kamer naar bed gebracht voor ze wegging. Dat is geen mannenwerk en wachten tot ze terug is duurt te lang. Nu zit Willem Verdoorn met leege handen in de kamerstilte en zijn vrouw is op werk uit. De omgekeerde wereld! Hij heeft een paar dagen zijn best gedaan om het ding weer recht te draaien, maar dat kan een doodgewoon mensch alleen niet. Bovendien, Heil is onverzettelijk, en al was zíj dat niet, dan toch zeker wel de ambtenaar van de steun.
En ook zonder dàt blijft de zaak voor Willem nog hopeloos.
Het is nu Maandag, en Woensdag wordt er pas weer uitbetaald. In de portemonnaie, die open op tafel ligt, zitten nog wat kopergeld en enkele dubbeltjes. Zooeven heeft Heil die nog met een smak voor hem neergegooid:
— Tel na en zeg dan nog 'es, dat ik niet gaan moet....
Daar valt eenvoudig niet tegen te praten. Nu ze weg is, heeft hij versuft de portemonnaie in een hoekje van de schoorsteenmantel geduwd. Dan ziet hij z'n eigen handen. Starend draait hij ze om en om, ze worden week. De spiegel zet een dikke gezonde kop voor z'n gezicht; hij schaamt er zich over.
Hij voelt zich sterk genoeg om tweehonderd kilo's te beuren, hij heeft liefde genoeg om twintig uren van de dag voor zijn vrouw te sjouwen als 't moet, maar nu verpatst Heil haar zwakke lijf om het werk te doen waar de kale madams van Vreedorp vies van zijn.... voor hèm! In z'n herinnering staat het beeld

van het ziekenhuis: Een chauffeur, een màn, buigt zich over het bed, waarin een zieke vrouw ligt.... Die man is hij en die vrouw is Heiltje.
— Ik zal voor je werken, zei hij toen. Het bezwaart hem nu als de herinnering aan een misdaad, een leugen.
Hij is voor het raam gaan staan, een grijze schemering trekt ingetogen de straat binnen, alleen de gevels aan de overkant staan rood in het late licht. Daar is de stad, de menschen, de wereld.
— Heil, zegt hij hardop en zijn handen zetten zich klem om de vensterbank, — Heil, wat ben ik nog voor je? De stad gebruikt me niet, de menschen willen me niet, en bij jou, wat ben ik voor jou?.... Alleen tusschen het schorem, zooals jullie dat noemen, sta ik eerlijk....
Hij keert zich om en loopt onrustig de kamer op en neer.
Het ziet er hier in huis mooier uit dan bij één van de anderen in de straat. Zij hebben hun meubels destijds zoo goed mogelijk genomen en Heiltje is altijd zuinig geweest. Het was lange tijd de trots van hen beiden, maar nu voelt Willem hoe hij uit de toon valt tusschen dit gedoetje van glimmend hout en spiegelglas. Hij vlucht nu naar de Nieuwe Haven om op een ruwe pakkist of een oud benzinevat tot rust te komen.
Boven de theetafel hangt het trouwportret: Heil in 't wit en „de hooge zije" ligt naast hem op een stoel. Wat een verwaandheid! De boeredochter Heiltje Veenhof trouwt met chauffeur Willem Verdoorn! Maar als je nu geweten had, bruidspaar, dat je vijf jaar later zoo in de misère zitten zou, had je het dan nog gedaan?.... Hij worstelt om voor zichzelf hier een antwoord op te vinden, maar eer hij zoover is, gaat de bel en stommelt iemand aarzelend door het donker geworden gangetje. Arie Bresler! De eerste keer dat hij hier komt.

— Zoo, dus je heb de deur eindelijk kenne vinde, ouwe jonge, zegt Willem blij verrast. — 'k Had gedacht je heusch wel 'es eerder te zien.... Hoe ga d' et?
Arie is binnengekomen en staat wat onwennig om zich heen te kijken. De schemerende kamer is vol kleine glimvlekjes en rood staat de huizenrij van de overkant in de spiegel van het buffet. De warmte is tastbaar, op de vloer maken de voeten een zacht pleffend geluid. Het door hartstocht verengde bewustzijn van Arie voelt direct de zwoele duisternis, waarin zijn verlangen voortwoekeren kan.
— Tjonge, wat zit jij hier fijn, Verdoorn.... zegt hij met de eigenaardige vallende klank van iemand, die al weken lang zijn stem niet meer in bedwang houden kan.
Het is niet om niets dat Arie Bresler hierheen gekomen is. De zaken bij Banders gaan al slechter; voorloopig werkt hij halve dagen op het kantoor, totdat de grootste slapte weer wat voorbij is. Maar de baas en de knecht begrijpen beide wel wat dat beteekent. En iedere dag komt de herfst dichterbij. In het gezin van notaris Bakker is een dochtertje geboren, tot zoolang zouden ze wachten en dan uitzien naar een eigen nestje. Arie's moeder weigert echter alle medewerking en wijst minstens één keer per dag demonstratief op de andere gezinsleden, die met Arie's geld gevoed moeten worden. Vader is dood, zijn oudste broer werkloos, één zuster dient buiten de stad, de andere is ziekelijk. De jongste twee zijn nog te klein om er wat in te brengen. Zal Arie, om zijn vleesch te streelen, hen uitleveren aan de liefdadigheid? En bij Anna thuis is het niet beter, nog erger misschien.
Maar dat alles telt niet mee bij de angst, dat ze al niet meer anders zullen kùnnen, al zouden ze 't willen. Arie is lang niet altijd verstandig en nuchter geweest en Anna's zwakke weer-

stand heeft zijn sterk verlangen niet kunnen breken. Dezelfde onrust die Anna's krachten sloopt en Arie's leven plaagt heeft hem hierheen gedreven. Niemand durft hij het vreeselijke te zeggen, maar hij is overal op zoek naar een vriend, die het uit zichzelf ontdekken zal. En Verdoorn is óók een vriend.
— Zoo, zegt Willem. — Vin je 't hier fijn hè.... je zie de buitenkant maar, jochie.
Ze zijn in de andere kamer gegaan, omdat Rietje anders last van ze heeft. De gordijnen worden wijd opengeschoven, dat spaart de lamp uit. Sigaren heeft Willem niet.
— De buitenkant, ja, die zien we allemaal maar van mekaar.
— Ja,.... is maar goed ook, anders zou je je doodschrikke, Aike.
— Jij ook, Willem.
— Zoo, dat denk je hè, maar als je werkeloos ben, jonge, word je zoo'n soort ontdekkingsreiziger. Iedere dag vin je wel 't een of ander dat stinkt of verrot of kapot is, tot in je eigen mooie huisje toe....
— Maar daar hoef je niet werkeloos voor te zijn, Anna en ik.... Dat is zoo, Anna en Arie! Opeens herinnert Willem zich hoe hij destijds Arie gevonden heeft in 't kantoor bij Banders, half vernield van ellende. En dat is nog zoo natuurlijk, nog erger natuurlijk, dat wakkert aan als vlammen in de wind, iedere dag sterker, iedere nacht wanhopiger. Daar vóór hem zit hij op een stoel gezakt, zijn gezicht is een wit masker in de donkerte, waarin de oogen branden, schichtig en fel. De bedsteedeuren in de hoek staan half open en teekenen een bleeke streep in de duisternis. Zal hij ze wijd opengooien nou, hier en daar in de andere kamer en zal Arie het dan begrijpen dat hij het alléén niet is, dat er nog meer zijn dan zíj tweeën ook? Je behoeft geen tachtig jaar te worden om te weten dat er net zooveel

ongelukken mee gebeuren als met auto's. Vlagen van waanzin en verstandsverbijstering noemen de dokters dat. Verstandsverbijstering ja, maar voor de stempellokalen weten ze er wel meer van te vertellen.
Willem Verdoorn weet wel zoo'n beetje wat er te koop is en ook hoe het jongere goed van Arie's leeftijd de liefde viert. Je behoeft heusch niet naar de Dooie Zee te gaan om Sodom te vinden. Maar zooveel weet Arie nog niet en dat is maar goed ook. Hij praat over de zaken bij Banders en de vriendelijke mevrouw Bakker, hij zegt hoe moeilijk zijn moeder het heeft en hoe vol zorgen het gezin bij Anna thuis is. O, hij begrijpt ze allen wel, maar dat er niemand is die hem snappen wil.
— Maar ik kan ze toch alles niet vertellen, Willem, en dat mag toch niet ook!
— Nee, dat mag nie, Arie, da mag nie. Weet je, daar is de wereld te fatsoendelijk voor. Dat heb ik wel geleerd in m'n werkloosziјn. Dâme ons liever fatsoendelijk beduvele, want jô, anders viel heel de rommel in puin. Je mond houe, geruischloos zijn, noemen ze dat bij ons. . . . Ik ben geen rooie, maar Arie, wij werkeloozen, en daar hoor jij eigelijk ook bij, wij wroeten als pieren in een pot en we hebben 't hart nie dâme onze snoet er boven uitsteke,. . . . dan word je door de politie teruggeslagen. De wereld mot zoo mooi blijve as ze d'r uit zie, maar. . . .
Nu is Willem Verdoorn opgestaan, z'n rug naar Arie gekeerd kijkt hij naar buiten en praat bijna alleen tegen zich zelf.
— Maar dat weet ik, de wereld is zoo niet, als ze lijkt. . . . en ik ben er bijna blij om dat ik het weet. . . .
Als hij zwijgt blijft het doodstil in de kamer. Er is niets dan de stootende ademhaling van Arie, vermengd met de diepe suizende teugen van het slapende kind uit de andere kamer.

Willem is veel kalmer nu. Met een rustige verzekerde ernst zet hij zijn gewonnen inzicht in werking en betrekt Arie in zijn zoeken naar het licht dat hij eens voorvoelt te zullen zien schijnen. Van de straat herkent hij de voetstappen van Heiltje, dadelijk zal ze binnen zijn en het gesprek verder onmogelijk maken, en hij wil Arie graag nog iets meegeven:
— Jij ben Christelijk, Arie en ik weet niet wat ik ben. Jij ben bang voor God, eigenlijk kan ik dat niet zeggen, ik snap Hem niet, maar we weten allebei genoeg om ons niet meer voor de gek te late houe. . . . tróúw met Anna en waag het er op. Beter met de waarheid in de modder, dan met leugens tusschen de wolken. Dan maak je toch een leelijke smak, dat heb ik gemerkt.
— 't Kan nie, zegt Arie. 't Kan nie. . . .
Dan komt Heiltje binnen.
Ze meent weer één van die lui te treffen, die Willem „kameraden" noemt. Daarom zegt ze een korte groet en loopt regelrecht door naar de keuken, waar ze de winst van vanavond bergt: De overgeschoten gebakjes van de verjaardag van mevrouw. Toch schrikt ze niet, ze heeft haar lot nu in eigen handen genomen en mevrouw Heytema noemde haar zelfs dapper. Onderweg heeft ze het gevoel gehad of twéé kinders op haar wachtten, Willem en Rietje. Dat maakt haar sterk genoeg om vriendelijk tegen haar man te zijn. En. . . . wie goed doet, goed ontmoet. Ze krijgt dan ook de kans, zelf weer wat gekoesterd te worden, want liefde is er nog wel, al is de zorgenlast iets te veel naar haar schouders verlegd.
Later, wanneer Arie Bresler, een verlegen jongen in een blauw colbertje, zich aan haar voorstelt, verdwijnt ook de stugge terughoudendheid van daareven.
— Je weet wel, van 't kantoor bij Banders, verduidelijkt Willem.

Ze herkent een mensch van vroeger dagen, toen haar man nog werkte en ze vindt het nu goed dat Willem nog even meeloopt voor 't slapen gaan. Als hij dan deze brief meeneemt naar de post.
Daarin schrijft ze naar huis:
— Ik heb een werkhuis aangenomen, ze zijn me zèlf wezen vragen, want ze hebben hier graag menschen van buiten. Ik denk veel aan u, vader, daardoor kan ik mijn hoofd boven water houden.... maar Willem zit er heelemaal onder....
Als de deur achter de twee mannen dichtslaat, valt ze neer op een stoel, een doodvermoeid kind.
— Waar is de tijd gebleven dat wíj samen langs de havens wandelden, Willem, naar de rivier toe, voor we slapen gingen, mijmert ze halfluid. Maar dat hooren de anderen niet meer.

De warmte van de lange zomerdagen broeit nog in de huizen, maar buiten is het gaan waaien. De straat is aan weerszijden bezet met groepjes menschen, die de koelte liever hebben dan de hitte van de slaapstede. Op de stoep bij de Schefferly's speelt Janus met de trekharmonica de dag ten einde.
— G'n avond, zeggen de meesten.
— G'n avond, groet Willem terug en Arie tikt aan z'n hoed.
— Da's zeker een meneer, fluisteren de buurvrouwen begrijpend en de kwajongens betuigen oogenblikkelijk hun instemming en blèren: — Leelijke gleufhoed! Magere pier! Arie wordt er verlegen onder en stapt onwillekeurig vlugger door. Willem glimlacht even en loopt mee.
— Ja jonge, op heeren hebben ze 't niet begrepen, daar zit een luchie aan, mar ze kijke ook weles verkeerd, dâ merk je....
Er komt geen antwoord en ook Verdoorn heeft geen behoefte verder te praten, want beide hebben ze nog genoeg aan het

gesprek van straks.
Nu vertroosten ze elkaar met een simpel nabij zijn, hoewel Arie zich afvraagt of Verdoorn die troost nog wel noodig heeft. Niettemin verwondert het hem, dat iemand bij zoo'n vreeselijke waarheid leven kan en hij bepeinst hoe hij ooit met deze woorden Anna kan bemoedigen. En vreest Verdoorn dan Gods toorn niet?
— Je hebt zooveel gezegd vanavond, Willem, wat moet ik daar mee, is dat nou genoeg zoo, Willem?.... Is er dan geen goedheid meer, Willem?.... Modder.... modder.... dat is toch alles niet? treuzelt hij bij het afscheid.
— Och nee allicht, er is van alles zat, Aike, geld, eten, geluk.... maar iederéén krijgt het alleen maar niet. Nou hou je.
Eigenlijk zegt hij dit een beetje voor de grap. Dat kan vanavond. Als Arie met onzekere stap tusschen de menschen verdwijnt, kijkt Verdoorn hem na, lachend, een smalle milde lach. Waarom niet? De avond is goed zoo. Het groote moeilijke leven van de lange dag ligt in de vilten zwoelte van de nacht gedoken. Willem aanvaardt het leven zooals het zich nu presenteert. Zelfs het huis van mevrouw Heytema staat nu in schaduwen immers? Het lijkt of alle maatschappelijke onderscheidingen weggevallen zijn. De straat is de aarde, en daarop loopen menschen. Verdoorn is ook een mensch. Er wordt een wonderlijk eenvoudig versje uit zijn kinderjaren in hem helder en het komt onder het loopen woordelijk tusschen zijn lippen uit. — Drie kleine kleutertjes die zaten op een hek, bovenop een hek.... op een wondere warme dag....
Kleutertjes, drie op een hek, en de dag wonder warm....
Ach...., ja, het is goed zoo.
En thuis wacht Heiltje ondanks alles trouw en eerlijk op hem. Als je je dat eens goed indenkt....

Voor het huis van de Schefferly's dreint de harmonica nog. Het heele stel heeft zich op de stoep verzameld en de stemming is uitstekend. Branderhorst zit genoeglijk in zijn overhemd op de trottoirband en zingt dat de liefde en de trouw aan het vaderland behoort en aan niemand anders. Als zijn geweten het hem daarover te lastig maakt, houdt hij plotseling op, spuwt in de goot. . . . en begint opnieuw te zingen. Aan het eind van de straat hangen de lichten in het scheepswant, als naderbij gekomen sterren. Vrouw Branderhorst en moeder Schefferly hebben zich een eindje bezijden het jonge gedoe geïnstalleerd en deelen van daar hun moederlijke goedheid waar het noodig is. Zoo'n avond houdt Janus uit de polder weg en Piet uit de kroeg en dat is genoeg om deze weldaad voor enkele uren nachtrust in te ruilen. Haar eenige zorg is Gerrit, die morgen om vijf uur moet beginnen en al een keer met zijn hoofd buiten het raam om stilte heeft geroepen. Gerrit werkt, dus hij wil slapen nou. Maar zegt dat nu eens tegen een groep kerels, die iedere lange dag niks doen, en tegen Janus en tegen Piet? Ze is moeder voor allemaal!

St, jonges, suut. . . . niet te hard, sust ze fluisterend, terwijl ze de buurvrouw veelbeteekenend tegen de beenen tikt. Och ja mensch. . . .

Vooral Piet is luidruchtig. Een paar dagen geleden heeft hij een N.S.B.-insigne bemachtigd en zich daarmee in een restaurant voor districtsleider uitgegeven. — Of meneer geen zaal beschikbaar heeft voor de wekelijksche vergaderingen, de tegenwoordige deugt niet meer. De man slooft zich uit, Piet prijst uitbundig en drinkt behoorlijk op de goede afloop. Dat is twee dingen in een klap! De N.S.B. beduvelen en voor niks je mond spoelen. Wie hem dat nadoet?

Daar kan Kees Branderhorst het niet bij laten zitten en die trac-

teert vanavond op chocolade en frujetta's.
— Je weet niet half hoe gemakkelijk op zoo'n voetbalveld die houten deurtjes van het buffet opengaan, zegt hij zacht tegen Piet. De anderen hoeven niks te snappen, als ze maar eten en dankje zeggen is het genoeg. Dat doen ze graag.
— We motte maar niet denken waar het vandaan kom, zegt Branderhorst, met zijn tong smakkend en daarmee de achterdocht verdrijvend, die het genot belaagt. Trouwens, dat spul wordt voor allemaal gemaakt, voor allemaal! En daarom mag iedereen meedeelen zoolang er is. Dat is eerlijk gemeend! Zelfs Willem Verdoorn, die daar, zonder groeten hoegenaamd, zijn huis binnensnappen wil. — Alla, Verdoorn, rijp en rond, ze smaken als honing in je moooond! Hakman ligt tegen de muur en steekt van daar een glimmende frujetta in de hoogte. Hij is wat baloorig de laatste dagen. Jaantje is niet zoo goed, ze kruipt vroeg de kooi in en gebruikt hem overdag voor voetveeg. Maar dan viert Hakman 's avonds feest met het jonge volk. En daar kan Jaan met d'r loensche oogen zelfs het mooi niet afkijken! O zoo. — Je vrouw ga wel zonder jou slapen, jonge! roept hij tegen Willem. Dat is niet waar, Goddank, dat is niet waar, weet Verdoorn met een blijde zekerheid. Ze wacht! Maar toch geeft de simpele kameraadschap van de anderen hem goede woorden in de mond en laat hem even glimlachend binnen de kring stappen.
— As ik zoo de straat in kom, mooi gezicht jullie allemaal....
— Prachtig, man, zingende engeltjes.... alleen zonder vleugels, want dan smeerde ik em toch.... antwoordt Janus. Marie Nederveen begint een wijsje te neuriën, waarmee de anderen instemmen. „Ik wou dat ik een vogel was, wiet, wiet wiet...." Maar eer ze zoo ver zijn heeft Gerrit voor de tweede maal het raam open geworpen, steekt zijn slaperig hoofd naar

buiten en roept: — Hou nou je slaaisnoete asjeblief.... ik mot morgen weer op om vijf uur, om jullie steun te verdienen.... Steken de broodkruimels soms?.... We hebben niet allemaal zoo'n heereleventje als jullie.... Pats! Dicht is het weer. Een steen van de straat laat de splinters van de vensterbank vliegen.
— Lieve help, me ruiten!, schrikt moeder Schefferly, terwijl ze van de stoel opvliegt. Branderhorst is wit van nijd. Het gedempte vuur laait weer op en jaagt zijn vingers tot een zenuwachtig getrommel. Omdat Gerrit gelijk heeft! Omdat hij weet wat het is, omdat hij vroeger ook in ploegen werkte, omdat....
— Stuk vuil, sist Janus terwijl hij tien volle vingers op de toetsen poot en de harmonica tot scheuren toe uittrekt bijna. De stemming is bedorven. Wat moeten ze nu? De moeders maken plotseling aanstalten om naar binnen te gaan, het wordt te koud. Boven de daken rijst de maan en zet de leien van een verre klokketoren in matte glans. Nu zou Willem ook hier willen getuigen van wat hij weet, maar hij durft niet. Als hij zijn handen uit zijn zak haalt, schuurt de stempelkaart in zijn binnenzak langs zijn lijf. Hij voelt het. Hij zal het ding altijd voelen, al leert hij nog zoo mooi praten, altijd! Zonder woorden loopt hij weg.
— Toe Kees, en nou heeft ie nog niks gehad vanavond, roept Marie, terwijl ze hem bij zijn mouw terugtrekt.
— Ik heb weleens bloemen van je gehad, zegt ze nog met een glimlach, een even opblinkende herinnering.
— Ja, antwoordt Willem gretig.... Drie kleine kleutertjes.... Waarom niet?.... Thuis wacht Heiltje trouw en eerlijk op hem. Wat een voorrecht....

Heiltje is naar bed. Terwille van de slapende Rie maakt hij geen licht, maar voorzichtig tast hij naar de bedstee toe en fluistert:

— 'k Heb wat voor je, Heil,.... heb je in lange tijd niet geproefd jô.
Ze ligt met haar rug naar hem toegekeerd en verroert zich niet. Ze zal niet verklappen hoe lang ze ondanks haar vermoeidheid op hem heeft liggen wachten. Ze wilde goed vanavond, heusch, ze wilde goed. Op de tafel in de andere kamer staat het bewijs. Maar toen ze zijn naam hoorde roepen in de joelende kring, heeft ze zich teleurgesteld omgedraaid. Tot in de nacht treitert hij haar met zijn kameraden en houdt een vrouw, die gewerkt heeft, uit de slaap! Het is erg!....
— Heb wat lekkers, Heil, toe jô.... of mot je 't morgen?
— Van die lui zeker?
— En wat zou dat nog, Heil?....
— Niks, 'k ga slape.... 'k moet uit werke, dat weet je.
Ja, dat weet Willem, maar het is geen kennis, die blij maakt. Hij hoort hoe Heiltje met een bons haar hoofd in de kussens verlegt en de dekens hoog over haar schouders trekt. Nog heeft de toorn de goedheid van de avond niet overwonnen, nog zoekt zijn hand liefdevol over de dekens.
— Toe Heil, ik wil goed, jô....
— Ik ook, maar dan moet je gaan slape.... enne.... en er staat voor jou ook wat op tafel....
Willem gaat weg, boos.
Nou luistert ze beangst hoe zijn handen in de andere kamer over de tafel tasten. Het gaat langzaam en onheilspellend. Haar hart klopt voelbaar op de harde bedrand en toch heeft ze behoefte om te lachen, waanzinnig te lachen. — Van die mevrouw, toe, eet mar op....
Op hetzelfde oogenblik klettert het schoteltje aan scherven op de grond. Ze is al uit bed gesprongen en loopt op haar bloote voeten naar hem toe. Ze lacht, warempel ze lacht terwijl de

tranen in haar oogen schieten. Ze heeft twee zwarte vlechten op haar witte nachtpon hangen, net als in het ziekenhuis.
Willem loopt achteruit. Aan zijn handen kleeft de smeer van het gebakje. Zijn vingers staan stijf.
— Van die mevrouw? Van die mevrouw, zeg je.... je eerste verdienste, gha.... maar dat vreet een werkelooze niet, dat doe ik niet....
— Maar Willem, Willem....
— Nee, doe mar geen moeite, Heil, snap je dan nie.... ja, daar sta je, je ziet er uit als toen.... als toen in Utrecht, in het ziekenhuis.... weet je dat nog, hè.... maar nou sta die auto stil, Heil.... die is kapot.
Hij kreunt en begint hijgend te snikken. Lallend trekt Hakman de trap op naar boven. Een smalle maanbaan schuift de kamer in en wordt breeder.
Heiltje kucht, droog, kort.
Willem staat donker en gebogen en schokkend tegen het bleeke licht van het raam geteekend.
Ze ziet het, en plotseling beseft ze hoeveel leed hij moet geleden hebben eer hij zoo voor haar stond. Alles wat ze als vrouw en moeder is, schijnt op dit oogenblik wakker te worden uit een benauwde slaap. Eens, toen ze haar kind verwachtte en de pijnen kwamen, heeft ze Willem ook zoo gezien, bang en klein en zonder kracht om haar aan te kijken. Toen was het of zij dubbel sterk werd en zonder klacht kon ze alle verdere pijn verdragen.
Nu voelt ze hetzelfde weer.
Zonder geluid doet ze de bedsteedeuren open en slaat het dek weg.
— Ik kom bij je, Rietje slaapt toch al, zegt ze zacht en wonderlijk sterk.

Buiten scheurt de harmonica voor het laatst de stilte stuk en stokt met een schreeuw:

. . . . leven maar eene keer
als je dood ben. . . . . .

Uit!

XII

In het gezin van notaris Bakker werd een kind geboren. Alles verliep naar wensch. Reeds ligt de kleine in de blauwe schaduw van het terras, waar stokrozen, vol muziek van bijen, als toortsen geflankeerd staan.
De moeder glimlacht. Nu en dan komt vader van zijn kantoor naar buiten geloopen, buigt zich behoedzaam over het bedje, — zomerkind — en kust zijn vrouw — zonnemoeder —.
Er is geen dreiging te bespeuren. De tuin is een verloren hoekje van Gods schoonen hof, het huis sluit afdoende naar de straatkant en Anna, het dienstmeisje, zorgt voor de bel.
Wat achter de buitendeur ligt blijft voorloopig vreemd gebied. Mevrouw Annie Bakker zal het niet betreden voor ze aanstaande Zondag haar kind ten doop houdt in de kerk.
Sloom sloft Anna's stap in de gang, onder haar oogen zijn donkere groeven. Wanneer ze op het terras komt zijn haar bewegingen stiekum en haar blik is afgewend. Maar de bezorgdheid van mevrouw kan onschadelijk gemaakt worden met:
— Ach mevrouw, ik ben wat moe.
— Ach kind, dat is mevrouw ook.
Overeenkomstig de voorspelling van den dokter zijn de muizenissen die ze een paar maanden geleden in haar hoofd haalde, goeddeels verdwenen. Er zijn geen andere symptomen geweest dan een manke vergelijking tusschen deze geboorte en één in een werkloos gezin. Maar de kerkezak zal hun dankbaarheid voor Gods zegeningen in deze overtuigend bewijzen. Bovendien meent meneer Bakker dat de nood der menschheid niet door één persoon gedragen hoeft te worden en zeker niet door de smalle schouders van zijn vrouw.

De Zondag, waarop de doop zou plaats hebben, brengt een groote verrassing. Het is om een luttele afwijking in de vredige gang van zaken (de oude dominee Hulshaegen is plotseling verkouden), dat de jonge hulpprediker Herman Braans, zoon van den kweekschooldirecteur, voor de gemeente optreedt. De eerste keer na zijn intree, nu zes Zondagen geleden. Al zijn in het geheel der plechtige handelingen weinig variaties mogelijk, toch brengt dit voor de meer ingewijden eenige sensatie. Herman Braans namelijk is, volgens den ouden dominee Hulshaegen, een typisch vertegenwoordiger van de naoorlogsche generatie, niet onsympathiek, maar vrijwel weerloos tegen allerhande wind van leer.

Tot nu toe heeft de kerkeraad hem belast met de catechisaties aan de jeugdigen en het bezoeken van de afgedwaalde en ontrouwe leden der kerk. Dat is een werkkring die hem tamelijk onschadelijk maakt en. . . . met de jaren veranderen de ideeën wel. Voorloopig blijft het echter geboden, nauwlettend toe te zien en hem de broederlijke vermaningen niet te onthouden.

Wat een verschil met dominee Hulshaegen! Die is grijs geworden in het hoeden van zijn kudde, heeft principieel, trouw en nauwgezet zijn werk verricht en nooit tot angstige vermoedens aanleiding gegeven. Dat nu in zijn grijze dagen het getal zijner schapen zienderoogen geslonken is, is zijn schuld niet. Hij houdt van zijn kerk en treurt om het verlies.

„Terug tot de oude paden!" daarmee tracht hij de afgedwaalden weer tot de kudde te roepen, maar er schijnt niemand te zijn die het hoort, dan alleen degenen die nooit afgedwaald waren.

Reeds bij de eerste diepergaande gedachtenwisseling openbaart zich het verschil tusschen hem en zijn jongeren broeder. Braans begint te loopen, waar hij niet meer verder kan. Hij ver-

dedigt het erf als een bedreigde schans, maar Braans zoekt het open veld; hij lijkt lid van een gemotoriseerde divisie, dan zit hij hier, dan daar. Hij heeft geen honk hier op aarde, zoo schijnt het soms.

Hij zegt: — Dit, dominee, dit is misschien wel het verschil tusschen u en mij.... U treurt om het oude dat verloren ging, en ik juich bij het nieuwe dat ik zie groeien. U spreekt zooveel over „onze" kerk. Ik zie, hoe God Zijn gemeente ook buiten onze kerkmuren bereidt, hoe Zijn genadestroom mijlen buiten onze genormaliseerde bedding wast. Laten we bidden of het ook de kerk overstroomen mag, al kost het desnoods haar muren....

Ach, en dominee Hulshaegen bidt immers om dezelfde genade. Iedere keer als zij scheiden, belijdt zijn handdruk het kindschap van één vader, maar telkens bekruipt hem toch weer de angst, het vermomde verraad de hand te hebben gedrukt.

— Toch heeft de wereld schuld, ze is blind voor de waarde der kerk, zegt hij.

— Toch heeft de kerk schuld, ze kent de nood van de wereld niet meer, zegt Braans. — Maar laten we daar niet over twisten, wellicht hebben we beiden gelijk....

Op deze gelukkige wending biedt dominee Hulshaegen een sigaar aan, maar Braans rookt liever een sigaret. Dat is alweer een verschil, maar nu kunnen ze er samen om glimlachen.

Aanvankelijk is Herman Braans in de Vreedorpsche vriendenkring van zijn ouders welwillend en met zekere trots ontvangen. Zijn afwezigheid tijdens zijn studiejaren heeft mevrouw Braans vrij spel gelaten, de deugden van haar zoon uit te dragen. Een pastor met talent is voor Suze niet zonder bekoring, weer wat anders dan een officier, ook al waarschuwt Varsseveldt Jr. een beetje zuurzoet dat alle nieuwe bezems schoon vegen. En

Varsseveldt Sr., al is hij liberaal, heeft de waarde van de kerk, en bijgevolg van goede predikanten, voor het publieke leven nooit ontkend.
Maar als vader Braans op een goeden dag tijdens het theeuur in het privékantoor van meneer Riegel verzeild raakt, wordt hij toch gewaarschuwd.
— Uw zoon is iemand met een gevoelig hart en een groot verstand, maar de geest des tijds, m'n waarde vriend, loert op alle levensterrein en op ieder mensch.... en uw zoon is jong, piepjong nog.... en wat ik tot nu toe van hem gehoord heb.... U begrijpt me?.... Maar hij heeft een goede opvoeding gehad en verstandige ouders.
Meneer Riegel is zakenman, raadslid en diaken. Hij weet hoe de ellende toeneemt, de regeeringstaak al moeilijker wordt en de nood bijna niet meer te lenigen is. De winter staat voor de deur en de ontevredenheid onder de werkloozen wordt grooter en feller. Er zijn dingen die Riegel niet verklappen mag, maar terwille van de goede zaak veroorlooft hij zich ditmaal een kleine onthulling.
— Voor een sociaalvoelend mensch, niet welgefundeerd en jong, dreigt nu zoo licht het gevaar, de hersens aan het hart te verspelen. Díé juist maken het ons, verantwoordelijke personen, lastig. Wanneer u eens wist hoeveel hinder wij bij de uitoefening van onze plicht ondervinden van iemand als Masborg.... Ik zeg u dit in vertrouwen, maar zoo iemand moet zich op den duur voor een overheidsbetrekking onmogelijk maken. De nood van het land vraagt trouwe verdedigers van de regeering en de gegeven instellingen, maar ik vrees soms.... ook voor een bepaald soort dominee's.... Houd het me ten goede, Braans, ik weet dat het buiten je schuld is.... Ik zal nog eens om een kop thee zenden.

— Ach, jong bloed, heet bloed, dat zakt wel weer, verontschuldigt de vader zich tegenover zoo'n mannelijk woord.
— Ja, broeder, maar dan is de taak van de regeering, hoofd koel, kruit droog, en de hand aan de ploeg.
Dat opent onzekere perspectieven voor de ouders van den hulpprediker. Op succes durven ze bijna al niet meer te hopen. Als hun de schande maar bewaard blijft! . . . . Ach, welk heilloos gif heeft hun zoon besmet? Waar heeft hij vertoefd, toen de oogen van zijn ouders hem niet volgen konden? En wat zal er nu van hem worden? Ja, wat zal er van hem worden? . . . .
Dàt zegt Masborg op een keer, de hand vast in die van den ander geslagen:
— Een dominee in de kring, makker, dat is de knuppel in het hoenderhok of een kuiken erbij, één van twee.
En Herman strekt het lijf of hij een order ontvangt.

Eigenlijk is het een teleurstelling. Een moeder verwachtte de doop van haar kind en de vader rekende op een passende prediking en nu is er plotseling niet meer dan een onervaren beginneling, die een stichtelijk woord spreken màg.
En zij zijn niet de eenigen wien de teleurstelling op het gelaat te lezen staat. Een plechtigheid, waar zulke voorname gemeenteleden bij betrokken zijn, is toch altijd nog wat bijzonders.
Diaken Riegel is benieuwd zonder teleurstelling en ongetwijfeld van plan clement te zijn. Trouwens, de critiek zit de menschen van deze tijd als een ziekte in het bloed, hij zal er zich niet aan bezondigen. Het kweekt onrust en ontevredenheid.
Arie Bresler en Anna zijn ook in de kerk. Uit de verborgen werveling van gedachten hebben ze hun grootste nood opgeheven tot dezen dominee, die jong is als zij en misschien be-

grijpen kan hoe angst en begeerte alles wat mooi is vernielt. Rusteloos schuift Anna naast Arie in de bank. Het is een van de moeilijkste weken geweest van haar leven. Maandenlang hebben ze op deze Zondag gewacht; als dit kind er is (nog even en het is herfst), trouwen zij, maar reeds kwelt hen de angst te vroeg gegrepen te hebben en geen uitzicht is er nog. Nu is ze eigenlijk blij, dat het kind niet gedoopt wordt vandaag. Ze hoeft dan tenminste niet te zien hoe God zijn hand legt op dit kind van de rijke en tegelijk Gods vloek te hooren over de gestolen vrucht van Arie en haar.
Ginds zit Arie's moeder. De nood van haar zoon gaat voor haar schuil onder de zorg voor voedsel en deksel aan zes kinderen, waarvan Arie alleen wat verdient. Komende herfst maakt zijn geluk de moeder armlastig. Dat vergeet de knaap en zoo belagen de vleeschelijke lusten de gehoorzaamheid aan het vijfde gebod. De weduwe Bresler zucht.
— Niets is aangrijpender in deze tijd dan de doop. —
De dominee is begonnen. Welke wonderlijke gedachte heeft hem ertoe gebracht, toch over de doop te spreken? Is het misschien de wrevel over het feit dat hij nog niet voor vol aangezien wordt? Riegel glimlacht erom. De jeugd is veeleischend tegenwoordig. In de hoek van de kerk trekt de koster de hooge raamgordijnen dicht. De schaduwen staan stil.
Niets is aangrijpender.... Maar de gemeente is een fraai rhetorisch begin gewend. Er moet meer volgen, eer ze een jongen man geschikt verklaren voor de kansel.

— Het is inderdaad de plotseling verhinderde sacramentsbediening, die mij op de gedachte bracht, daarover iets te zeggen. Omdat de doop het eerste ingrijpen van God in een menschenleven is. Gij zijt van mij, Ik maak

mijn verbond met U. Wij allen dragen het teeken van dat verbond aan onze voorhoofden. Wij zijn niet alleen en hulpeloos in deze verschrikkelijke wereld geplaatst, maar reeds bij het begin steekt God zijn hand uit en zegt: grijpt die, Ik leid er u doorheen. Zegt ons dat iets in deze tijd, waarin de mensch het niet meer uithouden kan in zijn verschrikkelijke eenzaamheid, niet meer alleen staan kan, maar roept om een ander, op wien hij steunen mag en die tot hooren bereid is? —

Nietwaar, Arie Bresler, je hebt je leed lang genoeg alleen gedragen, nu moet je iemand hebben die het overnemen wil, meedragen wil desnoods. Nietwaar Anna, geheimen kunnen te vreeselijk worden om alleen te hebben. Hij zegt het niet, maar ze hooren het toch.

Riegel spitst zijn ooren. Volgende week is er een propagandakruistocht voor de kiesvereeniging en misschien komt er nu een pleidooi voor gezamenlijk optrekken. Och, hij wil hopen, den jongen man verkeerd beoordeeld te hebben. Hij zou er blij om zijn. In de kerk is het stil, nu een interessante prediking bijna verzekerd is, en het spijt notaris Bakker dat zijn kind er niet de tastbare toepassing van zijn mag. Hij ziet hoe gespannen zijn vrouw luistert. Even vreest hij dat de woorden van den dominee de dwaze gedachten weer wakker roepen zullen, die juist na veel moeite overwonnen waren. Maar nee, in de schutse van de gemeente is het zwakste hart beveiligd.

— We verlangen naar gemeenschap, en nooit waren we meer uiteengeslagen. We spreken van naastenliefde, en nooit heeft onze naaste eenzamer geleden. We kennen elkaar niet meer, onze nood niet, onze moeiten niet en onze behoeften niet. Omdat we laf zijn! Want meer kennis beteekent vooral nù meer smart. Als ge de doopjurk van

een kind bewondert, er uw halzen voor uitrekt, weet ge dan dat er gezinnen zijn waar de eenvoudigste kleertjes ontbreken? Weten de vaders in de gemeente dat er duizenden jongeren vergeefs vechten om een eerlijk vaderschap? Strekt de broederschap met den man, die naast u zit, zich uit tot uw portemonnaie, uw huiskamer en uw maaltijden? Staat uw deur open naar de straat? Of is wat ons bindt niet meer dan ons gemeenschappelijk voordeel, onze angst, hebzucht of luiheid? Gaat de gemeenschap die ons verkondigd wordt door de teekenen, waaronder wij samen komen, water, brood en wijn, gaat die gemeenschap verder dan doopvont en avondmaalstafel?

. . . . . .

Herman Braans is hard en strijdbaar geworden. Hij zegt meer dan hij zeggen wilde, omdat hij mede onderworpen wordt aan iets, wat sterker is dan hijzelf. Hij betrekt allen in een kort maar vreeselijk geding, dat even de onrust van een rechtzaal schept in het kerkgebouw. De jarenoude Zondagsche gemeenschap wordt in de waagschaal gesteld, maar reeds rukken de opstandige gedachten van velen voelbaar aan de balans.

De ervaring van dezen jongen man heeft onze rijkdom nog niet voldoende geproefd! Kent hij de organisatie van de Christelijke barmhartigheid, onze zusterkringen en crisiscomité's niet? Weet hij niet hoeveel wij méér doen dan de critiseerende wereldlingen?

Meneer Riegel is jaren raadslid en diaken. Hij schonk dit voorjaar nog vijf en twintig wollen dekens aan het crisiscomité. Notaris Bakker heeft zijn gift blijmoedig in de kerkezak gestort! Zes kinderen voedde vrouw Bresler naar eer en geweten op! En nu zegt deze jonge man, dat we niet romantisch moeten worden en onze gevoelige welwillendheid niet belangrijker moeten

maken dan ze is: tegen al de verschrikkingen, dood en verderf van onze dag niets meer dan een bemoedigend glimlachje naar een stervende, bijna onnoozel!
Het is geen gemakkelijke taak deze morgen stil te luisteren. Te verwonderlijker is het daarom te zien hoe gespannen mevrouw Bakker nu deze dingen ontvangt. Kunnen deze woorden dan ook nog evangelie brengen? Een gemeenschap van mislukkelingen, dood en schuld?
— Ja, zegt Herman Braans, want:

> Hier moeten we opnieuw beginnen, omdat we hier kùnnen beginnen. Niet ik, God, maar Gij en wij, de bedelaars van Uw genade. Allemaal, zonder onderscheid, werkloozen en renteniers, rijken en armen.
> Zoo kunnen we, tot een nieuwe gemeenschap geroepen, ook leeren hoe het moet. Want gelijk uit vele graankorrels één meel gemalen wordt, gelijk uit vele beziën één drank vloeit, alzoo om Christus' wil, die ons zoo uitnemend heeft liefgehad, zijn wij één lichaam en zulks niet met woorden, maar met de daad. Daartoe helpe ons de almachtige barmhartige God en Vader van onzen Heere Jezus Christus door Zijn Heilige geest.

Als de gemeente door het nauwe hek naar buiten perst, knipperen de oogen tegen het licht. Hoog en strak trekt de toren zich achter hen omhoog, hij lijkt geladen, maar het krachtveld is beperkt. Nu is de wereld weer vervuld met zon en warmte. De straten zijn vol geweld. Uit de bar aan de overzijde springt rumoerige dansmuziek en de werkloozen wandelen als meneer onherkenbaar tusschen de anderen. De preek had zijn waarde, ongetwijfeld, maar wie dit ziet gaat toch twijfelen of de angstschreeuw van die gemartelde menschheid wel zoo erg is. In

die muziek is het niet te hooren, en evenmin in de stemmen van de flaneerende jeugd. Is het niet veeleer een goddelooze uittarting van alles, wat eerzaam is en den Heere vreest? Ach, de dominee is nog jong, hij heeft een gevoelig hart, dat volstrekt niet onsympathiek is, maar te idealistisch en te goedgeloovig. Daarmee kan dan de koffie toch nog haar gewone Zondagsche smaak behouden straks. Maar mevrouw Bakker wil zichzelf van nu aan niet meer bedriegen. Ze wandelt zonder haar man een arm te geven naar buiten, snel en veerkrachtig als iemand die naar zijn werk gaat.

— Dat hebben jullie nou altijd voor mij willen verbergen, Frans, zegt ze bijna verwijtend.

— Ik wilde je beschermen, Annie....

— Dat gaat niet tusschen de bloemetjes, dat is te romantisch.... Ik wilde wel dat onze kleine schat door dominee Braans gedoopt was.... En wat een vuur, Frans....

Notaris Bakker zwijgt. Later stelt zijn vrouw voor om bij gelegenheid eens kennis te gaan maken met den jongen hulpprediker. Dat vindt hij best, hij is volstrekt niet kwaadwillend, maar....

— Kan liefde dan ook zonde zijn? vraagt hij peinzend, als hij de zware huisdeur opent.

Tusschen de smeedijzeren versiering schuifelt even een wit kaartje heen en weer. AAN DE DEUR WORDT NIET GEKOCHT.

Maar daar heeft geen van beiden erg in, met een hoofd zoo vol gedachten.

Over het trottoir schuifelt een troepje slenterende kerels voorbij. Willem Verdoorn kan het een heele Zondagmorgen in huis niet uithouden. Zelfs het stempeluurtje ga je missen op den duur. Je zoekt je makkers op en loopt liever langs de straat

dan in huis bekneld te raken tusschen een verloren week en een doellooze nieuwe. Als ze langs komen klapt juist de zware eikenhouten deur van het notarishuis dicht. Een plotselinge lust het gevaarte in elkaar te trappen bespringt hen. Even! Ze doen het niet! Natuurlijk doen ze het niet! Ze schuifelen alweer verder.
Maar dan spot er één, giftig en machteloos:
— Naar de tempel geweest, Onzelieveheertje heeft weer aardig voor verkoopingen gezorgd van de week....
De anderen lachen. Willem zwijgt. Lachen kan hij nog niet, nu het gebeier van de klokken hem nog iedere Zondag onrustig maakt. Hij loopt nadenkend verder. De kerk?.... De kerk is nog een stukje van de wereld van vroeger, fatsoenlijke burgers en eerlijk verdiende rijksdaalders.... Hoort hij erbij? Wil hij terug? Hij grimlacht. Maar dan maakt het beeld van zijn vader zijn denken verward.
—Dat ding is uit de tijd, wij werkloozen hebben er niks meer aan, zegt Janus Schefferly, terwijl hij een sigaret rolt.

De nieuwe meid van mevrouw Braans heeft de koffie ingeschonken. Ter eere van het groote gezelschap, dat om de tafel vergaderd is, met slagroom deze keer.
Er wordt veel gesproken. Dat zijn ze verplicht aan den dominee en de gastvrouw, die moederlijk naast hem plaatsgenomen heeft.
De nood van de tijd en de preek bieden stof genoeg. De gewijzigde subsidie voor de scholen, benzinebelasting, zendingstekorten en vooral.... de geestelijke nood natuurlijk. Wie daar oog voor heeft vergeet de rest, zelfs het tikje (tikje!) eenzijdigheid van de preek van vanmorgen.
Herman zelf zegt weinig. Het gesprek interesseert hem niet en

nog denkt hij ontroerd aan zijn jongeren broer Evert, die hem straks met een halve vloek en tranen in de oogen de vingers zeer genepen heeft. Maar die is er nu stilletjes tusschenuit geknepen en hij moet getuige zijn hoe tusschen een trek aan de sigaar en een slok koffie met slagroom zijn woorden worden afgesabbeld.
Vooral moeder praat veel. Wie zal het haar kwalijk nemen dat ze, ondanks alle bange vermoedens, nog trotsch is op haar jongen?
— En is het nu niet vreeselijk, dat iemand met Hermans talent geen eigen gemeente krijgen kan, want och.... zooals nu hier.... een stichtelijk woordje spreken, maar zou dit een waardige dooppreek geweest zijn of niet?....
— Maar moeder....
— Ja jongen, dat meen ik.... en de anderen ook, een eigen gemeente....
— Er zijn meer schapen zonder herder, dan herders zonder schapen, ik zal mijn gemeente wel vinden, moeder.
En daar zijn alle aanwezigen het mee eens, want ze begrijpen het niet heelemaal.

XIII

Iedere dag prompt acht uur verschijnt Heiltje Verdoorn voortaan, klompen onder de arm, in het portiek van „Us Wente". Willem staat gelijk met zijn vrouw op (het is net of hij dan tenminste een klèìn beetje meewerkt) maar zoodoende maakt hij de moeilijke dag nog langer dan anders. Hij loopt gewoonlijk mee tot het park, dat Vreedorp omsluit en wandelt daarna met Rietje door naar zijn ouders. Daar heeft het kind rust en zon en hij tracht er zich te sterken met de eenvoudige troostwoorden van zijn vader. Dat zou werkelijk gaan als Heiltje niet tegelijkertijd haar lichaam knauwde met veel te zwaar werk. Nu lijkt ieder uur rust gestolen van haar. Als de onrust en de schaamte te sterk wordt, sluipt hij door het kleine houten hek weg en loopt hij weer uren door de stad naar werk te zoeken.
Hij loopt dan uren tevergeefs....
En onderwijl sjouwt Heil het klamme zweet op haar rug bij het werk waar de mevrouwtjes van Vreedorp te teer voor zijn.
En wat zeggen de ouwelui dan nog?
— Gelukkig dat Heil d'r nog ietwat bij verdient, zeggen ze.
En dan kijken ze vol schrik op als Willem uitvalt:
— Gelukkig, zoo, noemen jullie dat gelukkig?.... Maar ik vertel je, dat dat nou juist het ergste is voor een man.... Nou mot U moeders es een paar dagen late spitte en zelf de kantjes eraf loope.... vader, dan durf je niet meer in huis te komme, wed ik. Maar ik mot, ik mòt.... En vroeger als snotneus op de schoolbanken hoorde ik van kerels die d'r vrouwen lieten werken.... Hottentotten of Batavieren of weet ik 'et. Was onchristelijk hè, maar nou motte wij het zelfde doen en onze smoel houe. Kanne jullie dat uitlegge?....
Nee, dat kan niemand. Vader begint met Gods ordonnantiën en

eindigt met hem gelijk te geven.
Als ze dan 's avonds om een uur of zes Heil bij Vreedorp weer opwachten is de kleine Rie uit haar doen, Heiltje doodvermoeid en Willem beschaamd.
Daarmee hebben ze dan *f*1.20 verdiend, dat is tachtig cent voor het Rijk en veertig voor het eigen huishouden.
Maar er is nog iets. Alras bemerkt het geoefende oog van mevrouw Heytema, dat het werk niet zoo vlot als ze verwacht had. De werkvrouw versjouwt halve emmertjes water en schrobt en boent of het aaien is. Lui? Nee, dat gelooft ze niet direct; het is een net mensch, dus moet er wat anders zijn. Maar op haar moederlijke vragen dienaangaande weigert Heiltje stug ieder antwoord. Dat maakt de toestand wel pijnlijk, want natuurlijk geeft mevrouw geen *f*1.20 van haar karig pensioen voor niets uit. Als Suze van de training bij de roeivereeniging thuiskomt, moppert ze, dat de boel nog niet aan kant is. En Suze houdt zoo van een nette boel! Als haar handen maar niet zoo trilden van het roeien, zou ze wel even mee aanpakken, maar nu moet vrouw Verdoorn het alleen maar doen.
Na zoo'n dag werken is de weg naar huis lang.
Heiltje houdt met moeite haar zuchten achter haar saamgeknepen lippen verborgen en strompelt op 't lest naast Willem voort. Ze zegt dat het van de versleten schoenen komt, maar Willem weet wel beter. Wat moet hij echter doen? De zonnewarmte van de akker brandt nog weldadig in zijn bloed, dat gloeit naar binnen zonder dat je het zelf wil, maar naast zoo'n mensch lijkt het misdadig!
's Avonds probeert ze vroeg te gaan slapen. Als hij soms even bij het bed komt, vindt hij het kussen nat van zweet en de dekens omgewoeld.
— Heb ik koorts? vraagt ze tusschen waak en droom. Maar

dan vergeet ze dat ze een dochter van haar vader zijn wil, dat ze zich flink houden moet.
In de leege uren van de verdere avond, luisterend naar het zware ademhalen van vrouw en kind, peinst Willem over het tekort dat Arie Bresler noemde. De waarheid, de waarheid in de modder, maar dat kan het eind niet zijn....
Wat dan?....
— Dat moet je Hemzelf vragen, zei Jaantje Hakman. God zelf vragen.... Soms doet Willem Verdoorn het. Wat zou 'et? Geen mensch immers, die hem hier ziet of hoort!

Iedere Vrijdagavond tegen zessen ziet Herman Braans een man en een kind op en neer loopen onder de kastanjes voor zijn huis. Even later komt de werkvrouw van zijn buren er naar toe, ze begroeten elkaar zonder woorden bijna, en temperen moedeloos de uitgelaten blijdschap van het kind.
Een enkele korte zin wordt soms hoorbaar binnen het venster:
— Moe, Heil?
— Nogal.
— Moet dat nou, Heil....
— Ja, moet, Willem.
Een tragedie in de schaduw van mijn huis, zonder dat ik een vin verroer, peinst Herman Braans. In de huiskamer speelt moeder op het orgel. Op de hoek van zijn schrijftafel staat een leeggedronken kopje en een schoteltje met cakekruimels.
Iedere Vrijdag hetzelfde: Drie sjofele menschen trekken onder de kastanjes moeizaam naar de stad, christelijke liederen en thee met cake.
Het is niks erg en vooral heel alledaagsch, maar wie het opmerkt schrikt toch even. Zoo doet Herman Braans, jong en onervaren als hij is.

Bij gelegenheid vertelt Masborg hem, dat het een werklooze is, nette kerel. Renske staat daar ook bij. Ze zegt: Moeder is niet erg tevreden over haar. Maar ik geloof dat het mensch niet sterk is.... och, wat levert zoo'n dag toch ook op, hè.
Renske zal haar wel eens wat toestoppen zoo nu en dan. Masborg trekt aan zijn sigaret en schopt in het grint. Hij tracht zijn hart te verbergen in een rookscherm, dat probeert hij vaker, maar het ligt even onbeschermd als een stad in oorlogstijd.
— Goed kind, goed, maar zoo dat ik het niet merk asjeblief.... ik ben ambtenaar, Renske, ambtenaar, mompelt hij.
Hulpprediker Herman Braans bloost en zwijgt.

— Daar waar jij altijd staat te wachten woont een dominee, zegt Heiltje op een keer tegen Willem. Ze raakt langzamerhand bekend op Vreedorp.
— Nou, en wat zou dat nog? vraagt hij verwonderd.
— O, niks....

Die avond brengt Herman Braans een tegenbezoek aan de familie Bakker. 's Zondagsmiddags na de doop zijn zij beiden bij hem geweest en hun eerste kennismaking was een verkwikking en een verrassing. Toen ze scheidden waren ze vrienden. Nu drinken ze thee op het terras. In de tuin fluit een merel de nacht open, de japon van de gastvrouw heeft de bleekblauwe kleur van het kleed dat hemelhoog boven de stad koepelt. In de perken wiegelt de stilte op de ranke bloemstengels, en toch is Herman Braans onrustig vanavond. De nood der wereld heeft een vaste plaats in deze kring betrokken. Frans Bakker aanvaardt het als een zieke zijn lot, mevrouw onderzoekt het met de gretigheid van iemand, die een nieuw land ontdekt. Dat zou interessant zijn, als niet de notaris zakelijk en wrevelig het geval

acuut had gemaakt met de vraag: Maar wat willen jullie dan doen, in vredesnaam?!
Hijzelf geeft een maandelijksche bijdrage van *f*10 aan het crisiscomité, ongeacht de kerk, en hij wil méér doen desnoods. Zijn debiteurenlijst is tot het uiterste opgevoerd. De regeering steunt en de diaconie steunt. Waarom kunnen we niet zeggen dat de schuld bij de handelsbelemmeringen van het buitenland ligt?
Herman vertelt wat hij Vrijdags onder zijn raam ziet. — En m'n tafel vol theologische werken!....
Het is een avond om sentimenteel te worden. Dan zou het onrustig verlangen zich kunnen neutraliseeren in een hoorbare zucht of een welwillend woord; de oogen van mevrouw Annie Bakker met tranen misschien. Dat wordt bijna een gedicht. Maar Herman Braans kent de schijnbewegingen van de menschelijke natuur en hij hoedt er zich voor, dank zij het drieluik van deze middag: Een werklooze, een Christelijk lied en thee met cake.
Wat moeten wij doen?....
— Wie zijn aalmoes geeft naar vermogen heeft zijn plicht gedaan, meent notaris Bakker.
— Nee, zoo'n liefdadigheid tast het kwaad niet in de wortel aan. Als ik die Verdoorn vanmiddag wat geld in zijn handen had gestopt, was de zaak net eender gebleven. Het is een gebaar van een minzaam mensch. Een genot is het, te buigen naar iets dat lager is dan wijzelf, het zegt ons immers, dat wij hooger staan.... Nee, wat wij missen?.... We hebben geen plaats meer waar we elkander als gelijken kunnen ontmoeten. Dat heb ik vanmiddag gemerkt. Wij kerkmenschen onder mekaar ook niet eens meer.... We praten van broeders en we hebben

nog niet eens geleerd kameraden te zijn, doodgewone kameraden....
Herman Braans is klaar wakker nou. Soms kan hij spreken alsof hij slaat. Dan lijkt het of zijn eigen lichaam siddert van pijn.
— Het is eigenlijk godgeklaagd, dat wij hier zóó durven zitten, terwijl daarginds, daar en daar en.... overal de wereld kàpòt gaat.... Amateurs zijn we, we zetten ons leven niet op het spel!
Nu weet Annie Bakker niet wat ze meer bewonderen moet, wat hij zegt of hoe hij het zegt. Haar man ziet dat wel. Die jongen maakt haar glad in de war met z'n jeugdige hartstocht, denkt hij spijtig.
Hij wordt zelf al grijs om de slapen.

Boven staat nu de gele vlek van Anna's kamervenstertje in de donkere muur. Anna, het dienstmeisje. Het portret van Arie hangt scheef aan de wand, boven het ledikant. Anna staat wanhopig in een hoek gedrukt en tast krampachtig met haar vingers langs het lijf.
— O God.... als het waar is!
— Arie, stommeling, ezel, schòft.... lieveling....

XIV

Op een schutting rond een paar huizen in aanbouw, vlakbij het stempellokaal, heeft een haardenfabrikant een huiskamer laten schilderen. De silhouetten van twee elegante menschen staan zwart tegen het roode vlammenlicht van de kachel. De schaduwen op het vloerkleed maken op een wonderlijke wijze letters. DE WINTER KOMT! DE TIJD VAN GEZELLIGHEID! KOOPT NU EEN HAARD!

Zoo'n pakkende reclame moest eigenlijk een moreele steun zijn voor de werkloozen en een vriendelijke terechtwijzing voor de eeuwig op straat slenterende kerels. Maar ze bekogelen het met paardevijgen en snijden de naam van 's lands eerste dienaren in de mannenfiguur en teekenen dan een strop om zijn hals. Jammer, het was een mooi doorkijkje naar de knusse dagen van Sinterklaas en Kerstmis. De dagen worden donkerder. De aarde duikt langzaam weg in sneeuwdons en kaarslicht. Zou deze schennende hand van stempelaars een symbool kunnen zijn van een gestoorde rust? Wie nadenkt, vreest er voor. De werkloozen worden kwaadaardiger. Reeds werpt de herfst zijn kou en regen in onverwachte buien door de dagen heen. Nog enkele weken en een verloren zomer is definitief beslist.

Dat maakt onrustig. Zes maanden loopt een man met de stille hoop, voor de winter wel weer aan het werk te zijn, hij paait er zes zomermaanden zijn vrouw mee en dan ineens waaien de blaren rond zijn kop, de dagen zijn kort geworden en koud en hij is nog steeds werkloos.

De ouderen weten wat dat beteekent. Een zomerwerklooze is een zeeman, die nog nooit buitengaats geweest is. Hij heeft de naam en kent enkele termen, maar van gevaren weet hij

nog niet. De doorgewinterden, de mannen met ervaring, die op het bureau voor arbeidsbemiddeling hun naam achter een nummer van twee of drie cijfers hebben staan, die weten wat het is!
Gejaagd zoeken de flinksten naar een geheime bijverdienste, maar eer ze wat hebben zijn ze al door andere werkloozen verraden. — Ik niks, een ander ook niks. Er wordt op straat gevloekt en gevochten. En onderwijl groeien de rijen voor het stempellokaal voortdurend aan. Iedere dag zie je er die nog nooit gestempeld hebben. Dat is al te merken aan de manier waarop ze hun kaart tevoorschijn halen. Ze doen het voorzichtiger, of het een briefje van tien is of een trouwboekje. Ze praten minder en sommigen gelooven nog, dat iemand met twee sterke knuisten aan het lijf hier nooit lang kan blijven wachten. Daar zou je medelijden mee krijgen. Maar ze worden gelukkig gauw genoeg wijzer.
Toch gebeurt er nu en dan iets dat zelfs op de ouderen indruk maakt. Er komt een man, die twee jaar geleden ontslagen is en die tot nu toe gevochten heeft zonder steun. Reiziger, verzekeringsagent, een eigen winkeltje, en eindelijk.... schuld, armoede, honger.
Maar hij heeft twee jaren eerlijk op eigen beenen gestaan, hij heeft zijn hand niet opgehouden zoolang er nog iets mee te verdienen was. Dat hij nu hier komt is zijn schuld niet meer. Er klinkt een verbaasd gemompel bij de omstanders.
Toch wordt hij weggestuurd!
— U hebt u nog niet in laten schrijven bij de arbeidsbemiddeling, u bent ook niet in loondienst geweest.... U zult naar het armbestuur moeten....
Dat beteekent bonnen en een bedelaarscent voor hem.
— Omdat ik twee jaar flinker geweest ben dan een ander,

twee jaar op eigen beenen heb gestaan, schreeuwt hij wanhopig.
— Die vertrouwen op hun beenen, wil God geen hulp of steun verleenen, citeert een ander spottend uit de psalmen. De rest lacht. Masborg rookt een sigaret en antwoordt niet. Hij is ambtenaar. . . .
Maar een uur daarna moet politiehulp ingeroepen worden. De relletjes beginnen zich te herhalen. Zelfs de tragen en de bangen schreeuwen mee, alleen om te schreeuwen maar. Maar ook dat wordt gevaarlijk.
Branderhorst heeft twee maanden gevangenisstraf gekregen voor het colporteeren met opruiende lectuur. Ze hebben hem in optocht weggebracht, een kleine wapenschouw van het proletariaat, maar zijn vrouw lijdt nu gebrek. Ze staat alleen voor een moeilijk huisgezin. De kleine kinderen vloeken zelfs in hun slaap en stelen de laatste centen van hun moeder uit het bakje in de muurkast. Lies komt in de nacht thuis. Soms wordt ze gebracht, als een dame in een auto, en Kees komt soms heelemaal niet. In zijn cel teert haar man op zijn grootsche uittocht en krabt met zijn nagels de eerste regel van de Internationale op de wand, maar zij slaat iedere avond een kruis over een verlaten nest.
— Heilige moeder Gods, moeder van alle arme moeders, heb medelijden, bidt ze. Maar Kees en Lies lachen haar uit en zeggen dat ze haar mond houden moet, want ze eet van hen!
— En vraag nou niet waar wij het vandaan halen, dat vroeg Elias ook niet aan de raven en dat was toch een soort heilige. Dat de eene helft alles heeft en de andere helft toekijken mot is ook niet eerlijk. Wij probeeren ons portie te krijgen. Uit!
Dat doet Liesje in de café's en Kees overal waar hij de kans ziet. De laatste nachten wat revolvers gesmokkeld. En dat ze straks

goed gebruikt mogen worden, hoopt hij erbij. Hij heeft meer te wreken dan zijn armoede alleen. Hij is negentien jaar en heeft na de ambachtsschool eigenlijk nog nooit gewerkt. Op zolder heeft hij een smoezelig meisjesportret verstopt met een klein briefje erbij.

— Lieve Kees. Hiermede bericht ik je, alsdat ik veel van je hou, maar mijn vriendin zeg dat je een echte rooie ben en toch nooit geen werk meer krijg. En me moeder zeg alsdat je van de liefde niet kan eten. . . .

Er zijn nachten dat hij gaat slapen met het portret tusschen hemd en hart geborgen. Het is ook een hart, dat nog geen twintig lentes telt. Hij kan nog sentimenteel zijn.

Heiltje Verdoorn loopt soms verkleumd door het huis en verlangt naar de kachel. Dat is te vatten. Ze heeft weinig bloed en zonder zon lijkt de kamer een kelder. Maar er worden nog geen kolenbons verstrekt. Van haar eigen goed maakt ze warme onderkleertjes voor Rietje en voor Willem heeft ze niet veel meer. Als ze zoo de winter in moeten, nou.... Ze zijn er bang van. Verdoorn heeft dagen, dat hij geen woord zegt. En toch kan je met praten heel wat doen; je leed versnippert in honderd kleine woorden die je hanteeren kan zooals je zelf wil, je kan er op zijn tijd nog mee voor den dag komen als een wijze, een goede, een held of een vrome, maar ze sterven op je lippen als de toekomst, de winter, een langzame doodende verstijving onontwijkbaar naderkomt en de kou zich al tusschen je botten legert.

Maandenlang praat je over de ellende, de armoede, de honger en duizend dingen meer en ineens staat het vlak voor je en heb je nog net tijd om te erkennen, dat je er nog nooit iets van begrepen hebt.

Als hij nou op straat komt, ziet hij meer ellende op een dag dan vroeger in een heele week. Als hij gaat stempelen, staat hij naast kerels, die schoenen dragen zonder zolen, met gezichten als ingedeukte papieren maskers. Er zijn erbij, die in geen weken aardappels geproefd hebben en naar een draadje tabak staan te zieloogen, erger dan honden naar een kluif. En thuis is het ongeveer hetzelfde, en boven bij Jaan Hakman is het hetzelfde, en bij de buren naast en bij de buren over.... De ellende is niet meer te ontwijken.

Op een keer komt Jaan naar beneden gestrompeld en duwt Willem een brief in zijn handen. Hier, lees! Haar gerimpeld gezichtje is nog puntiger dan anders en de groote brilleglazen schijnen op de jukbeenderen te hangen. Ze is niet goed de laatste tijd, je kan het zien en je durft er niks van te zeggen. Er is toch niks aan te doen. Maar nou wordt het nog mooier! Hakman moet voor den dokter komen om gekeurd te worden. Hij is niet zoo jong meer, heeft het er vroeger weleens teveel van genomen en is nou versleten. Wordt hij afgekeurd, dan beteekent dat, dat hij ongeschikt is om een beroep uit te oefenen en dan wordt hij van crisiswerklooze armlastige. Dat is tegelijk goedkooper.

Het is verschrikkelijk. Jaan zit stijf op haar stoel, schijnbaar zonder verdriet en Hakman hooren ze boven lachen. Heiltje loopt naar de keuken om haar onrust te verbergen en Willem scheldt op de regeering, omdat hij niks beters weet. Jaan schudt haar hoofd.

— Je mot nie schrikke en vooral nie schelde, ik wist zooiets wel. Een mensch krijgt niet voor niks grijze haren....

Willem zwijgt.

— Ik zal je es wat vertelle dat je nie weet van Jaan Hakman. 't Lijkt of et er niks mee te maken heb, maar toch wel.... Ik

heb vroeger bij een ouwe schatrijke dame gediend. Christelijk, maar ikzelf geloofde nergens aan.
'k Verdiende zestig harde guldens in een jaar en kreeg in de keuken de vette randjes van de ham bij m'n boterham. Die haalde ze d'r expres voor mijn af. De hond en de poes kregen meer dan ik, maar daar had ze ook een hoop liefde van hè....
M'n man was toen ook nog zoowat Christelijk, hij was toen m'n vrijer nog natuurlijk. Ik mocht niet bij hem thuiskomme, want ik was goddeloos. Toen we trouwden mocht ik van de zolder van mevrouw een oud ledikant weghalen en een kastje en ik kreeg nog een tekst ook. Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven stond erop. Hakman werd er thuis zoo'n beetje uitgesmeten. Hij zou Gods straf nog weleens thuiskrijgen.... Natuurlijk, krijgen we allemaal. Later, toen het slecht ging omdat hij em nogal lustte, heb 't ie me dat weleens verweten. Afijn.... toen die vrouw stierf liet ze een paar ton na. D'r kinders, ook allemaal schatrijk, kregen een boel en de kerk en dat spul ook een boel. Ik wou dit zeggen: als er een God is, ziet et er voor de christenen raar uit.... Die tekst heb ik nog en ik denk er dikwels aan. 't Is zoo. Ze hebben er Hem om doodgemaakt. Dat wou ik zeggen.... ik voor mijn ben nie bang voor wat er kom, voor de armoei ook nie.... maar ik zie jullie weleens doende.... Hakman is eraan kapot gegaan, kijk uit jullie.... Nou sta Heil in de keuken te janke... ga 't er heen, Willem... Als ik doodga krijge jullie me teks....
Hakman is de trap afgekomen en staat nu in de deuropening te wiegelen als een dronken man. Hij lacht het nat tusschen zijn bruine tanden uit. Soms lijkt hij onnoozel, soms gemeen. De schaduw van Heil schokt achter de raampjes van de keukendeur.
— Wat kermen jullie nou om zoo'n ouwe knar hè? Doe je nie,

zeg je? As Jaan over die teks begin te praten is ze een end weg. Trekken van de crisis of van het B. A., wat maak dat nou uit. Da's maar een naam.... gha.... maar eer dat jij zoover ben, Willempie, jij en die anderen, duzende. Daar denk de ouwe Hakman weles aan, had je niet gedocht hè? Man, ik wil nie ruile met jullie....
Dan verdwijnt hij weer lachend naar boven. Jaan gaat naar Heiltje in de keuken.
In het midden van de leege kamer staat Willem Verdoorn nog, verplet. In zijn gedachten rijen de namen zich als een optelsom en bonzen onder zijn schedel met de dreunende stap van soldaten op marsch. Janus-Piet-Arie-Anna-Frans-Kees-Hakman-Branderhorst.... dan maakt het sprongen van tien, honderd, duizend en meer tegelijk, een massa, niet meer te keeren en reddeloos. We gaan allemaal! Die schrik sloeg hem voor de eerste maal in het kantoor bij Masborg, en dat komt telkens weer en telkens heviger, verbijsterender. Het is om te stikken! En die kamer hier!....
Zonder de anderen te waarschuwen loopt hij naar buiten.

Een uur later ploft hij op de akker bij zijn vader in het gras. Hij heeft het gevoel of hij verbonden moet worden. Een gewonde. Op het land schieten de groenten door en blijven onverkoopbaar in de grond staan. De oude man loopt gebogen langs het pad. In de kamer houdt moeder haar armoe verborgen onder haar bonte schort en achter de grijsgeverfde kastdeuren. Dat is de gewoonte, als Willem er is.
— Zoo kan 't niet blijven, vader, bestaat niet, kreunt hij.
— Nee, zoo kan 't niet blijven, jonge, er is geen houen meer aan. We hebben de wegen des Heeren verlaten en nou straft de wereld zichzelf.... Ik geloof dat het op een end loopt.

— En dan, vader?
— Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, in dewelke gerechtigheid woont. Ik vertrouw op God, Willem.
— Ja maar, ik dan, vader, wat mot ik en m'n kameraads? Daar krijgen wij geen werk door. Branderhorst blijft tusschen zijn vier muren en Hakman wordt toch afgekeurd....
— Toch zalle we 't er mee moeten doen, het is al meer dan we verdienen.
Vader steekt het vuur in de pijp en schut met zijn knoestige werkhanden het flakkerende vlammetje. Peinzend laat hij het zoover mogelijk opbranden, dan loopt hij langzaam voor Willem uit de akker af. Zijn woorden hebben op Willem diepe indruk gemaakt. Het is hem of hij, losgemaakt van de anderen, achter vader een nieuw pad ingeslagen is. Wat een geluk om daar te kunnen loopen en wat een toekomst om daarheen te mogen zien!
Uit het Westen slaat de wind de rook van de fabrieksschoorsteenen over hen heen.
De stad!
In de verte dondert een zwarte slang over de spoorbrug en verdwijnt achter de huizen. Dat is de trein, waarmee Frans Lemmen thuiskomt uit de werkverschaffing. Het is Zaterdag vandaag. De dag waarop chauffeur Willem Verdoorn bij de firma Banders ontslagen werd. Toen begon de zomer, nu is ze bijna uitgebloeid en hij is nòg zonder werk. Thuis snikt Heiltje in de keuken....
Willem houdt het niet uit op het smalle paadje achter zijn vader. Als de oude tuinman, in gedachten verdiept, zijn klompen op de keukendorpel uitschiet, is zijn zoon achter hem verdwenen.

Vandaag haalt Suze luitenant Arnold Hovestadt van de trein.

Hij zal een klein verlof doorbrengen in „Us Wente". Ze trippelt in een mosgroen herfstcomplet langs „Repos Ailleurs", waar Herman Braans juist de deur opent om ook naar de stad te gaan. Boven hem slingeren de wilde-wingerdranken al vlammend-rood om het naambordje. Vader houdt van die naam, het is een stukje evangelie temidden van deze liberale omgeving. Als hij op zijn praatstoel zit, kan hij lange redenaties houden over de verschillende geestelijke achtergronden van deze twee namen. „Repos Ailleurs"-jenseitig, „Us Wente"-diesseitig.
Suze vindt een Fransche naam eigenlijk nog interessanter dan een Friesche. Dat zou een mooi onderwerp zijn om even over te praten, terwijl ze met Herman de stad in wandelt, het houdt het midden tusschen ernst en luim en Braans is dominee.
— Ja juffrouw Suze, ik ben ook blij dat het in 't Fransch op de gevel staat. Ik geloof, als die arme drommel, die hier iedere Vrijdag op zijn vrouw wacht, het lezen kon, hij weer een moeilijkheid meer had in zijn leven.
— Hoe zoo, wat dan?
— Hoe menschen, die hun rust elders zoeken, zich zoo warm hier op aarde nestelen kunnen.
Dat begrijpt Suze Heytema niet. Herman Braans moet toch wel een knappe dominee zijn om zulke vreemde dingen te kunnen zeggen.
In de stad nemen ze afscheid.
Op de Groote Markt staat een troep Heilsoldaten onder de neerdwarrelende bladeren van de zware iepeboomen. Er staat veel volk omheen. Een kleine bedeesde vrouwenstem is juist uitgesproken en plotseling zetten de horens hun koperen stemmen op bij het juichende refrein van de zingende soldaten:

Over bergen en door dalen
Gaan wij naar de blijde zalen....

Tusschen de omstanders herkent Herman Willem Verdoorn. Zij zijn bijna gelijktijdig hier langs gekomen en staan stil om even te luisteren.

Van Gods huis, ons vaderland. . . .

Hetzelfde van vader, denkt Willem en stapt ontroerd dichterbij. Braans volgt hem op de voet en houdt vlak achter hem stil. Achter hen stroomt het verkeer langs, een bruut geweld, dat het kleine zingende groepje omstormt. Het maakt de stemmen nog ijler dan ze al zijn en het land waarvan ze spreken wonderlijk, maar onbereikbaar ver. Van de trottoirs klinkt het verward geroep van politieke colporteurs: Volk en Vaderland! Roode terreur! Crisiszwendel! Vrijheid, Arbeid, Brood! Fascisme is moord! Daar is Janus Schefferly ook bij. Willem Verdoorn herkent zijn zware bas tusschen de schorre schreeuwstemmen van de anderen. Dat kan hij begrijpen, het spreekt van dingen die hij iedere dag naast zich gebeuren ziet. Het is de stemgeworden wanhoop, waarmee de wereld langzaam maar zeker in de afgrond kantelt. Maar hier. . . . hier zingt een onnoozel groepje menschen een pad op naar de hemel. Daarheen trekt zijn vader en dat meisje daar, dat haar voeten niet stilhouden kan van vreugde. Maar hij. . . .!?

Een zware doffe moeheid legt zich tot in de uiterste hoeken van zijn lichaam, slap hangen zijn handen in zijn broekzakken en toch worstelt er zich gelijktijdig een venijnige boosheid omhoog. Misschien is het wanhoop. Het kan ook heimwee zijn en verlangen. Naar Gods blijde zalen, ja. . . . maar hoe er komen als de armoede en de ellende zich over je heen stapelt, te zwaar om te dragen en zwarter dan de nacht? Zijn voet schraapt de grond als een ongeduldig paard. Herman Braans ziet het. Met enkele hooguitloopende tenorstemmen eindigt het lied; een kort dankgebed, uitgesproken door een holle lawaaistem,

doet de menschen voor het „Amen" uiteengaan, en ook Willem schuift nu langzaam tusschen het volk weg.
Nu moet Herman Braans zijn kans waarnemen. Ze hebben nu zoo dicht bij elkaar gestaan, dat de gedachten van den ander bijna zonder stoornis klaar werden in hem. Hij voelt een vreemde verbondenheid, die hem voortdrijft achter Willem Verdoorn aan. Is het heimwee naar eenzelfde Vaderland? Dan vindt hij zonder nadenken de woorden, die hij zeggen moet.
— Die lui zijn goed af als ze het meenen, Verdoorn, als je dat zeker weet, kan je meer verdragen dan iemand anders....
— Heb ik niks aan, meneer.... Maar.... wie ben U?
— Je staat iedere Vrijdag voor mijn deur op je vrouw te wachten.
— Dus die dominee?....
— Ja, antwoordt Herman verlegen.
— Hm....
Dat moet Verdoorn even verwerken.
De tijd dat hij onder de lantaarn op Heiltje wacht is de moeilijkste van de heele week. Weet deze vreemde daarvan? Is dit een stille getuige of een dominee met een paar duizend pop tractement, die om een vroom smoesje verlegen zit? Laat hij dan bij die andere kerels onder de boomen gaan staan zingen! Zijn stap kletst harder op de keien als hij zegt:
— 't Is voor jullie gemakkelijker om te gelooven dan voor een werkelooze.... die tippelen niet zoo gemakkelijk over bergen en door dalen heen.... maar ja.... als je 't gelooven kan, ja....
— En toch is het juist voor die menschen bedoeld, die het diepst in de ellende zitten....
Verdoorn blijft staan. De stadhuistoren slaat zeven uur. Heiltje wacht thuis al veel te lang en is straks boos als hij niet gauw

maakt dat hij thuis komt. Maar hij kan geen twee dingen tegelijk doen. Hij is moe en moet zijn beenen zoo bewust verzetten, dat ze stil moeten staan om te kunnen zeggen, wat hij nu zeggen wil. Goed! Een dominee ontmoet je niet iedere dag op straat en zeker niet zóó een. Deze mag nou eens hooren waar het om gaat. Het is goed om dat eens één keer voor God en alle menschen en voor jezelf uit de doekjes te doen.

— Dominee, zegt hij, en hij zegt het nu zooals hij dat nog gewend is van vroeger, er ligt nog de eerlijke ernst in van een opvoeding die geen namen misbruikte, — Dominee, u heb gelijk, ik wou dat het waar was, nee sterker, ik geloof dat het waar is. Maar ik weet geen raad met dat andere en al die duzende. Ik zeg het nou maar zooals het is.... Als ik strakkies bij m'n vrouw kom (zelf zie je ze daar ook doende, je kan het weten), heb ze geen tekst noodig, maar een karbenaadje om te bekommen van het beroerde werk bij die madam.... Weet u eigenlijk wel wat er op de wereld te koop is? Weten al die lui dat wel, die over God en de hemel praten? Ik ben zelf vroeger ook kerksch geweest. M'n eigen vader is een vrome man, die heb het ook arm en toch geloof 't ie. Maar als 't ie naar de stad kijkt trek 't ie z'n neus op of het allemaal kameraden van Belzebub zijn. Armoede is àlles niet, daar is bij ons meer aan de hand, en dat weten de meesten niet. Ik zelf ben daarnet halfgek m'n huis uit geloopen.... maar ik mot weer terug.... Als ik daar dat versje van die heilsoldaten zing, verklaren ze me voor kiekem... Ik zeg het nou maar platweg, dominee... weet je waar jullie hooren? Niet op Vreedorp, daar scheur je je kleeren niet.... als u zeg dat het kàn, dat het voor de lui is die in de beroerdigheid zitten, kom dan naar de Nieuwe Haven.... en dan laten zien wat je geloof....

— Maar dat zou ik juist graag willen, Verdoorn.... help jij

me daar dan eens mee....
Dan kan Willem met moeite een vloek tusschen zijn lippen houden.

Als hij 's avonds met Heiltje thuis is, brengt de slager carbonades. Willem lacht, maar de tranen springen hem in de oogen en Heiltje staat vijf minuten versuft over het pak gebogen. Dan breekt bij Willem een wonderlijk onhoudbare blijdschap zich baan. Zijn verstand zegt: te groot, te geweldig voor zoo'n doodgewoon iets (de vent heeft immers centen zat), maar zijn handen scheuren het papier aan stukken en lachend duwt hij Heil met haar neus in het vleesch:
— Eet nou maar op, die vent bedoel het goed, dat is eerlijk, Heil.... gha.... da's nou ook een dominee.... maar nou wat bewaren voor moeders, kan dat?....
In de keuken rommelt hij met veel lawaai een pan tevoorschijn en fluit:

Over bergen en door dalen....

Hij kent het wijsje nog een beetje van vroeger. Er is niemand die erom lacht. Heil heeft het vleesch in drie hoopjes verdeeld.
— Kijk en dat is voor de buurvrouw, zegt ze, op het middelste wijzend.

De genade van het ontvangene is een taak voor de toekomst. Herman Braans springt op het voorbalcon van de tram en schiet door de straten als een oceaanvlieger. Een ver doel over een stormende zee! En toch, wat is er nou eigenlijk gebeurd? Hij ontmoette een werklooze kerel en gaf hem een kleinigheid. Krijgt daarbij nog ongenadig op zijn kop ook! Maar sterker is het besef dat het méér is geweest, meer geweest moèt zijn. Dat maakt hem blij. In huize „Repos Ailleurs" laat meneer Braans,

kweekschool-directeur, juist iemand uit als Herman binnenkomt. Weer in de kamer, neemt hij zijn uitgebrande sigaar diep tusschen zijn lippen en loopt om de tafel of hij zijn plaats niet meer vinden kan. Uit haar ligstoel bij de haard kijkt moeder bezorgd toe.
Dan begint hij halfluid te praten:
— 'n Oud-leerling van me.... vraagt om een aanbeveling bij een sollicitatie.... al maanden zonder, flinke jongen, goeie kop, maar.... hij gaat naar socialistische bijeenkomsten en loopt met zoo'n meid van de straat. Ik zeg: jongen, moet je niet doen. Wat zegt hij terug? Meneer, als je bij dat soort meisjes komt wat u bedoelt, vragen ze: Wie ben je en wat heb je?.... Anders moeten de meesten je niet. Nou, ik ben niks en ik heb niks.... Marie vraagt niks, dus wij passen bij elkaar.... Wat moet je dáár nou op antwoorden, Herman?....
— Dat 's Heeren zegen op u daal', zegt hij vroolijk, en verdwijnt naar zijn kamer.

XV

Frans Lemmen is niet dom, hij heeft in vele opzichten een heel juiste kijk op de dingen, zonder daarbij zijn goed humeur te verliezen. Maar hij komt één ding tekort: De liefde van zijn vrouw.

Daarom zocht hij een plaatsje in de werkverschaffing.

Je verdient er, dat is wat. Je werkt er, dat is meer. En zijn vrouw hoefde niet meer te zien, hoe hij 's morgens als een cobra tusschen de dekens uitkroop, overdag haar en zichzelf in de weg liep, zijn uitgekauwde tabakspruim achter een bloempotje verborg en iedere avond, iedere avond met een getal de dag sloot.

— Ziezoo, dat is nou vierhonderd-zes-en-twintig. Vierhonderd zes en twintig dagen werkloos, beteekende dat. Ze was vroeger winkeljuffrouw geweest. Die hebben allemaal de verbeelding van een rijksdaalder en zijn nog geen dubbeltje waard, volgens het zeggen van Frans Lemmen zelf. En onberekenbaar veranderlijk! Frans Lemmen is nooit dik geweest. Maar toen hij nog monteerde, noemde ze dat slank en leek hij op den Prins van Wales; nadat hij een paar maanden werkloos was, leek hij ineens op een vogelverschrikker.

— Toch ben ik niet afgevallen, zei Frans teleurgesteld. Dat kon ook bijna niet.

Dus hij ging in de werkverschaffing. Als hij tegen een leeuw met welpen had moeten vechten, was hij ook gegaan. Bij de aanleg van een nieuwe autoweg werd het benoodigde materiaal met handkracht uit de schepen over het terrein gebracht. Vooral zand. Dat gaf een vast bedrag als basis en een premie per m^3. Daar viel wat te verdienen voor wie werken wilde en.... kon. Maar niet ieder kon. Er zaten kleermakertjes onder het werkvolk, mannekes met vrouwenhandjes en spieren van een

schoothondje, kantoorklerken en winkelbedienden. Die lagen 's avonds bijna stuk in de keet, masseerden mekaar de knokkels van de rug en verdienden het minste. En daarvan moesten ze dan nog een doosje purol voor d'r handen koopen. Met Frans Lemmen was het anders.

— Voor mij is het overwinnen of sterven, dacht hij en hij werkte dat de naden kraakten. Maar daar kon hij ook tegen. En het was bovendien een genot, 's avonds weer werkelijk ouderwetsch moe op je krib te kruipen. Hij ging weer slapen zonder de dag te tellen, hij werkte nu immers! Er was geen ploeg die tegen de zijne op kon. Ze bogen en strekten hun lijven als schipbreukelingen aan de pompen.

— Er valt geen ridderorde mee te verdienen, waarschuwde de baas.

— Daar hoort een buikie onder en een gouwe ketting, en die heb ik nie.... maar eh, 't ga bij mijn om meer, antwoordde hij, zonder op te zien.

Zijn mager lijf werd nog magerder, vel over been, maar hij bracht geld thuis. Meer dan ieder ander. Geld!

Maar als hij om de vier weken thuis kwam, had zijn vrouw van zijn geld nieuwe japonnen gekocht, en meer van dat spul, waarvan Lemmen het nut niet inzien kon. Ze kalefaterde haar verwelkte schoonheid een beetje op en probeerde de room van het toch al verzuurde leven te scheppen. Wilde Frans haar een zoen geven, dan trok ze haar neus op en babbelde verschrikt: — Maar je stinkt naar tabak, viezerik, bah! Ze was ook wat anders gewend de laatste tijd.

Frans Lemmen had verstand genoeg om de toestand te begrijpen.

Van het departement kwam toen het bericht dat de premies in de werkverschaffing verlaagd moesten worden, er werd te veel

verdiend en de verhouding tusschen de loonen daar en in de vrije bedrijven raakte uit het evenwicht. Daarvan waren de zwaksten het slachtoffer. Lemmen kreeg de schuld en maakte zich bij zijn kameraden onmogelijk. Toen er tegen de winter een ploeg uitmoest, was hij er ook bij. Zijn vrouw kreeg toen een betrekking in een wasscherij en vloog de kooi uit. De vrijheid smaakte te zoet. Daar zat Frans Lemmen nu.
— Ik had het vooruit kenne weten, zuchtte hij, terwijl hij het laatste restje uit zijn tabaksdoos wroette. Hij was het net aardig aan 't afleeren. Dat hoefde nu niet meer.

Nu zit hij, de stempeltijd is net verstreken, in het kantoortje bij Masborg. Net als vroeger, alleen is hij nu werkelijk magerder geworden. Hij kon niet tegen de hitte, liegt hij. Eer het Kerstmis is groeit hij weer twintig pond, dus meneer Masborg hoeft zich niet ongerust te maken. En dat bussenvleesch is erg voedzaam....
— En je verdient tegenwoordig goed, vischt Masborg voorzichtig.
Daar gaat het om. De controleurs hebben bij Lemmen aparte inkomsten gesignaleerd, die niet opgegeven zijn. Maar Frans Lemmen zegt, dat dat niet precies klopt. Zijn vrouw verdient, maar eigenlijk is het zijn vrouw niet meer.... eigenlijk weer wel — (het is hard om het anders te zeggen) en toch niet.
Daar valt een poosje over te praten. Lemmen steekt een nieuwe pruim achter z'n kiezen en legt zijn linkerbeen over zijn schoot als een jocky zijn rijzweep. Een ventje van drie jaar ongeveer heeft hij als een hondje naast hem op de plankenvloer gezet. Koest!
— Kijk meneer Masborg, u is niet getrouwd hè, maar u bent oud en wijs genoeg.... Snap u de vrouwen? Ja? Nou, ik

niet.... Maar dat weet ik ook nog maar pas.... Je krijg ze pas „door" als het te laat is, dat is net als met een mug, als je gestoken ben, sla je d'r pas naar.
Dan vertelt hij de heele geschiedenis.
— Maar dan hield ze toch niet veel van je, vindt Peters, die even binnen geloopen is.
— Jawel meneer, maar ze hou niet van de armoei....
Dat gaat Peters te hoog.
Masborg begint met allerlei kleinigheden om het groote te vermijden, dat hij nog niet baas kan. Een zoo'n geval geeft het gevoel of je de heele crisis te lijf moet om het op te lossen. Deze kerel die zijn hart achter een grap en een snap verbergt, schreeuwt misschien om het zijne, dat gepantserd is met voorschriften en reglementen. Hij loopt de kamer op en neer, gaat, staat, geeft het ventje op de vloer een hand, steekt met Lemmen een sigaret op en wikt onderwijl de mogelijkheden.
— Ja kerel, voor de wet heeft je gezin inkomsten, we zijn daar zoo vaak mee beduveld.... je kon van het B. A. trekken, maar dat mag niet als je tegelijk van de crisis trekt.... Dit is zeker je jongste? Heb je d'r drie? Hm.... en geen familie die je er mee opknappen kan natuurlijk.... Monteur? Ja, daar kan je de Zuiderzee ook mee dempen.... Ja kerel, 't is je vrouw, jij moet het lije, daar is niks aan te doen voorloopig, je kan van d'r af, wettelijk, maar dat is ook een snertoplossing, en duurt minstens drie maanden.... Man, als 't aan mij lag!.... Maar waarom krijg je vrouw dat nou in vredesnaam in d'r hersens! Bah!....
— Snap je dat niet, meneer?
— Och wat....
— Daar mot je werkelooze voor zijn, dat gaat niet om die paar rotcenten alleen....

— Nou, smeer em maar, ik zal m'n best doen voor je....
Er valt nog meer te verzetten eer het avond is. Het volgende geval is zeker niet minder moeilijk. Het lijkt soms op het spreekuur van een dokter, maar de voorraad medicijnen is hier zoo groot niet. Kwakzalverij! En waar moet de rekening gepresenteerd worden?

Als Willem Verdoorn komt stempelen tegenwoordig zegt hij goedemorgen met een knik (warempel hij knikt!) en verdwijnt even gauw als hij gekomen is. Op zijn overhemd draagt hij weer een boordje en een stropdas en zijn vrouw schijnt z'n schoenen te poetsen. — Die heb een baantje op 't oog, fluisteren de anderen afgunstig, maar ze vergissen zich. Het is iets heel anders. Willem zwijgt erover, want hij weet zeker dat de anderen er toch niets van begrijpen zullen. De verkwikkende ontmoeting met Herman Braans heeft hem plotseling nieuwe plannen gegeven en een rustige Zondag thuis heeft hem op het pad des vredes geleid. In de namiddag, toen Leen op het orgel speelde en moeder de scheurkalenderblaadjes las achter de opgeschoven gordijntjes, heeft hij vader de geschiedenis van de carbonades verteld.
— Zoo zie je, Willem, God blijft voor je zorgen, zelfs al heb jij Hem de rug toegekeerd, zei vader met een gelukkige glimlach, en Willem had het hart niet om nee te zeggen. Later viel vader bij de kachel neuriënd in slaap.
— Daar zal ons 't goede van Uw woning verzaden reis op reis, herhaalde hij met gesloten oogen, terwijl zijn handen voor zijn lijf saamgevouwen lagen. Het roodgouden licht van de late zomerzondag heeft er een symbolische beteekenis door gekregen en Heiltje heeft zich schuchter binnen de lichtkring geborgen, waarin Willem te glanzen begon in een nieuwe gloed.

— We moesten het roer omgooien, Heil, zooals vader, die heb et aan 't rechte end, zei hij toen ze samen naar huis wandelden.
— Ja man, antwoordde ze gedwee.
Vanaf die dag stuurt Willem Verdoorn weer en dan ziet Heiltje weer naar hem op. Dat is de eerste zegening van het pad der vroomheid, meent hij.
En wie dat pad bewandelt is nog nooit bedrogen uitgekomen, zegt vader. Zoolang die erop loopt, en menschen als dominee Braans kan Verdoorn er best een kansje wagen. En hij doet het eerlijk en met de noodige ernst.
— Och Heil, die andere lui, die stempelaars en zoo, brengen je heelemaal in de war, ze bedoelen het niet kwaad en ze hebben het ook slecht, maar ze zijn toch anders dan wij....
Dat heeft Heiltje altijd gezegd. Ze betaalt deze eerste overwinning met een kus, poetst zijn schoenen en vraagt of hij gauw thuis komt van het stempelen. Graag natuurlijk!
Maar deze Dinsdag wordt het later dan anders. Hij stempelt gelijk met Frans Lemmen en die is met geen twee woorden af te schepen.
Het is koud. Storm en regen vieren heerschappij over de stad en maken de straten guur en onherbergzaam. De boomen staan in enkele dagen finaal kaalgeschud.
Lemmen vertelt zijn geschiedenis en het kind, dat achter de magere beenen van zijn vader tracht weg te schuilen voor de aanrukkende regenvlagen, illustreert voldoende. De twee oudsten zijn naar school en de buren zijn te fatsoenlijk om zich over de rest te ontfermen. Vanmorgen, net voor het stempelen, hebben ze nog net de luidspreker van de radiocentrale weggehaald. Zijn vrouw heeft de laatste weken geen cent betaald en Frans heeft niks. 't Laatste wat hij hoorde was de morgenwijding van de N.C.R.V.

— Da's een mooie finale, Willem, die leste psalm maakt alles goed en dan die dominee.... dat voel je, dat blijft dagen in de kamer hangen....
Dat is spotten! Verdoorn zou hem eigenlijk moeten bestraffen, maar hij heeft het gevoel of de glans van de Zondag er hier radicaal afregent. Hij staat bedremmeld voor zijn makker, als een ontdekte deserteur. Eigenlijk wordt hij kwaad. Je moet mekaar laten houen wat je hebt. Lemmen doet een aanslag op zijn rust, eer hij er goed van genoten heeft.
— Ja, wat mot ik nou, ik ben ook een arme rat, dat weet je.... ik heb nooit geen radio gehad, man, zegt hij afwerend en niet zonder verwijt.
Lemmen kijkt hem verwonderd aan en glimlacht. Nadenkend strijkt hij zijn natte haren onder zijn doorweekte pet. Dan zegt hij plotseling:
— Jij ben ook heelemaal niet muzikaal.... bezjoer....

Door de gele wolkenkoppen breekt de zon. De stad ligt platgeslagen tegen de uit het Noordwesten opkomende nieuwe buien. Plotselinge valwinden kolken rammelend door de straat. De golven van de haven dragen een diepe phosphorglans en slaan vonken tegen de grijze brugpijlers.
Frans loopt met het kind op zijn schouders naar huis. Wat hij nog te denken heeft spandeert hij aan Verdoorn. Als een straatjongen probeert hij over de blauwe trottoirband te loopen, maar iedere keer stapt hij naar een van beide kanten mis.
Op de stoep, op de band, in de goot.... in de goot, op de band, op de stoep.
De mouw van zijn jasje schiet tot over zijn elleboog langs zijn opgestoken arm omlaag.
Een geschikt beeld in een fotomontage voor een crisiscomité-

reclame of een strooibiljet van een oppositiepartij.
— En vannacht mag jij lekker naast je vader slapen hoor, praat hij tegen het verkleumde kereltje op zijn schouder.
Wat een feest!

In de kamer bij Verdoorn pruttelt de theepot op de kachel en houdt de tiktak van de klok het stormgeweld buiten de muren. Rust. Rietje speelt met wat blokken op de vensterbank en Heiltje stopt sokken. Ze wachten op vader. Het duurt zoolang eer hij terugkomt en het weer is slecht. Als Heiltje nu niet telkens haar verstand „nee" laat zeggen, meent ze ieder oogenblik om de hoek de claxon van Willems auto te hooren, net als vroeger. Na de Zondag thuis heeft ze een oude plaat van de Goede Herder een bescheiden plaatsje gegeven in een donker hoekje tusschen het buffet en de kastdeur. Misschien komt het nog wel eens in het volle licht. Later....
In het portaal fluisteren Jaantje en buurvrouw Branderhorst. Soms hoort Heiltje een onderdrukt snikken, maar ze verdedigt hardnekkig de goedheid van deze middag tegen alle gevaar van buiten en houdt de deur gesloten.
— Daar is vader, roept Rietje plotseling en loopt naar de gang.
— Hierblijven!
Langs het venster glipt Willem haastig naar binnen. De stormwind is met vernieuwde hevigheid losgebarsten en giert door de straat. Nu staat hij hijgend tusschen de twee vrouwen in het portaal. Vrouw Branderhorst veegt met haar bonte schort de tranen uit haar oogen en Jaan hangt aan de trapleuning als een drenkeling. Hakman is vandaag afgekeurd en zijzelf kan het bijna niet meer op de been houden, zoo ziek is ze. En Zaterdag over een week komt Branderhorst thuis en van de week zijn ze vijf en twintig jaar getrouwd geweest. Hij schrijft: Je moet het

roode pluche kleed maar op tafel leggen, net als vroeger en denken dat ik er bij ben. Nou wou ik thuis zijn bij jou en mijn kinderen.... 'k Heb jou de zaak maar zelf uit laten knobbelen en soms twijfel ik....

Thuis! Een vernield nest is het. Het tafelkleed is allang in de lommerd en Kees en Lies komen amper thuis om te slapen.

— Zeg jij nou es wat, Verdoorn....

Maar wat moet hij zeggen? Woedend valt hij uit:

— Zeggen? Zeggen? Daar kan je „amen" op zeggen. Mot ik de ellende van heel de wereld dragen? Ik kan mijn eigen vrachie niet versjouwen soms. Waarom vertellen jullie dat allemaal nou juist aan mijn?! Ik heb zat! Net als je weer op dreef ben trappen jullie de zaak weer in mekaar, ezels.... Die Frans Lemmen ook zoo....

Een rukwind smakt met een bons de deur in 't slot. Donker.

— Ghm! zegt Jaan Hakman. Schoft! bedoelt ze.

Achter de dunne gangwand luistert Heiltje. Woord voor woord is alles verstaanbaar.

XVI

Een persbericht van de rijksdienst der werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling meldt: Na een aanvankelijke vermindering in de lente en de voorzomer neemt het aantal werkloozen thans weer gestadig toe. De cijfers overschrijden die van vorig jaar reeds aanzienlijk.
De rubriek „Faillissementen" groeit onrustbarend, evenals de N.S.B., en de goudvoorraad van de Nederlandsche Bank.
Er is gevaar!
De beiaard van de oude klokketoren speelt een psalm voor de uurslag. Dat is vanwege de ernst der tijden. Het klinkt plechtig en schept sfeer. Ieder, die nog een weinig vroomheid bezit, waardeert het. Maar niettemin blijft de toestand hachelijk. Ondanks de psalm, zal bij mogelijke devaluatie het vermogen van mevrouw Heytema misschien tot op de helft verminderen, en communisten en socialisten bedreigen de rest. 's Avonds als ze alleen thuis is, doet ze de deur op 't nachtslot. Ze is blij met de lantaarn, die precies voor haar huis staat en de verborgenste hoekjes tusschen de tuinheesters verlicht. Maar het gevaar loert zelfs binnen de muren. Wat Rinske, haar eigen dochter en evenbeeld van haar man zaliger, voor lectuur meebrengt is eenvoudig verschrikkelijk en Masborg spreekt openlijk van een sociale omwenteling. Ja, iemand als de jonge hulpprediker van „Repos Ailleurs" is eigenlijk niet meer te vertrouwen. In zijn handen verliest zelfs het Nieuwe Testament alle vriendelijke charme, die een vrouw van goeden huize met een gevoelig hart zoo aantrekken kan. Alleen de woorden van luitenant Arnold Hovestadt geven nog een klein gevoel van veiligheid, maar de regeering overweegt nu weer de afschaffing van een gedeelte beroepskader. Mevrouw Heytema wil niet critiseeren,

vooral nu niet, maar toch plaagt haar de vraag, of zulke mannen wel gemist kunnen worden in deze onrustige tijden. Natuurlijk niet, zegt Suze. Maar dan vergeet ze toch, dat de landdagen van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm tegenwoordig meer volk trekken dan de traditioneele concoursen van Christelijke zangvereenigingen. Ze werken als de rechte haren op een gekromde kattenrug: de revolutionnaire honden blaffen wel, maar bijten er niet naar.
Maar ondertusschen ontvalt de weduwe alle steun van nabij. Swagerstein, jarenlang huisvriend, vermindert plotseling zijn bezoeken, nu het onverantwoordelijk geworden is in deze uitzichtlooze tijd het lot van een vrouw — plus wat daarvan komt — aan zich te verbinden. Hij heeft bij Rinske uit de bibliotheek alle lectuur gehaald over dien vreemden Franciscus van Assisi. Hij wil zijn kennis dienaangaande nogeens opfrisschen en verdiepen, en urenlang praat hij met Herman Braans over de geschiedenis van den rijken jongeling uit de Schrift.
Dat is een eigenaardig geval.
Het is herfst. Zelfs de straten van Vreedorp zijn onherbergzaam, nu de laatste chrysanten verregend naar de grond knakken. Maar vaak zien de eenzame bewoners tot diep in de nacht Masborg, Braans en Swagerstein op en neer wandelen onder de ontbladerde kastanjes. Het is romantisch, maar met een raadselachtige dreiging. Niemand begrijpt, wat zij daar te bespreken hebben en het is een onrustige gedachte voor vader Braans, te weten, dat, wanneer hij zijn knieën buigt voor het avondgebed, Herman wellicht de vroomheid verloochent in gezelschap van iemand als Masborg. Meneer Varsseveldt, wien het ook opgevallen is, noemt Herman Braans spottend de geestelijke verzorger van de arbeidsbeurs, maar meneer Riegel, die verder ziet, verontrust het.

— Let op mijn woorden, die steken vuur aan bij elkaar en de wereld is vol dynamiet! Dat ontploft! Zoo ver zijn we tegenwoordig al afgezakt, dat een dienaar des Woords in nacht en ontij kwade samensprekingen houdt met half revolutionnaire godloochenaars. Bar!....

Ja, de wereld is ondankbaar! Als meneer Riegel Nederland vergelijkt met een zinkend schip, zijn menschen als mevrouw Heytema de kermende passagiers, maar lieden als Masborg en Braans kweeken verzet onder de bemanning. Wat is erger? Slechts een eenzame op de commandobrug en een enkele zwoeger aan de pompen, die stand houdt. Daar behoort hij bij! Ach, een warm hart is een goedkoop reclamemiddel in tijden, waarin hersenen en vuisten regeeren moeten. Kijk maar in de Raad. Daar plegen onverantwoordelijke leden obstructie en verzetten zich tegen elke bezuiniging en drijven de gemeente onder staatscurateele. Maar die beklaagde werkloozen halen regelmatig hun steun, bussenvleesch, margarine, kolenbons en nog veel meer! Ze worden verzorgd en met een liefde behandeld, als zieke kinderen, en meneer Riegel, de zakenman, weet hoe achter de schitterendste etalages nijpender armoede heerschen kan.

Het is geen gemakkelijke taak, in deze tijd op post te blijven. Het genot van magistraat te zijn is allang verdwenen en Riegel zou zich zeker terugtrekken als hij niet wist, Wie hem de opdracht gaf en van Wien hij straks de belooning ontvangen zal. „Wie volhardt tot het einde...." Dat is een troost.

Deze week nog houdt hij een magistrale rede in de Raad en Maandag begint de grootsch opgezette feest- en reclameweek met etalagewedstrijden, buurtversieringen en kunstverlichting van het historische raadhuis.

Zoo helpt men de middenstand en zoo doet men wat!

En daar is meneer Riegel de organisator van, bescheidenlijk gezegd.

Alles komt op zijn tijd.
Toen ieder zich voorbereidde op een langzame maatschappelijke dood in de komende winter (verondersteld natuurlijk dat revolutionnairen er geen abrupt einde aan maken) blijkt er plotseling genoeg levenskracht aanwezig te zijn om de straten weer vol menschen te stuwen en de winkels vol koopers.
De stad heeft ineens de gezellige drukte van Sinterklaas of Kersttijd, alleen zonder bisschop of kerstkind. Maar dat gemis valt door de drukte niet op.
Als een vreugdevuur rijzen de spitse kanteelen van de stadhuistoren in de donkere lucht, waarin de lampjes van de lichtreclames hangen, als een neergestreken zwerm vuurvlinders. Zelfs de psalm van het carillon klinkt ietwat feestelijk.
De Nederlanders zijn toch altijd een taai volk geweest!
Er is alleen iemand noodig, die het eerst weer opveert, dan komt de rest vanzelf.
Die eer komt meneer Riegel thans toe.
Iedere vijftigste kooper, die voor minstens tien gulden besteedt, krijgt in zijn zaak een winterjas of -mantel cadeau. Dat is juist iets voor deze tijd en houdt rekening met de heerschende nood.
De Algemeene Koopmans- en Winkeliersvereeniging geeft voor ieder kwartje een bon, vijf bonnen is een nummer en ieder nummer is een lot. Het aantal prijzen is onbeperkt en varieert van een blankeiken slaapkamerameublement tot gerookte hammen en pakken H.O.-havermout.
In de kleinere zaken kan men naar het aantal erwten in een pot raden en de plaatselijke bladen geven letterraadsels. Zelfs het crisiscomité valt niet uit de toon. Het maakt van de feeststem-

ming een dankbaar gebruik door een extra collecte te houden en trekt nu met versierde reclamewagens en muziek door de stad. Een vergulde pil slikt immers altijd gemakkelijker. In de kantoren van het crisisbureau zorgt Peters voor de goede sfeer. Hij verschijnt er iedere morgen met een groot feestrozet op zijn borst en juffrouw Herik besproeit zich dagelijks met reclame-odeur. Nu geurt ze in haar gele blouse boven haar hooge steltbeenen als een stokroos.
En in de straten is vertier!
Wie drie bonnen heeft wil er twee bij om een lot te krijgen en wie drie loten heeft wil er vijf om zijn kans te vergrooten. En dat komt niet tot rust eer Zaterdagavond de reclameweek met een fakkeloptocht gesloten wordt.
Een stille bezetenheid heeft zich van de menschen meester gemaakt. Zelfs mevrouw Braans ondergaat het zonder critiek. Als ze thuiskomt telt ze zorgvuldig de bonnetjes uit haar portemonnaie en bestelt voor een maand vooruit boodschappen. En Suze Heytema kan een slaapkamerameublement ook heel goed gebruiken, want de brieven van luitenant Arnold Hovestadt wijzen de laatste tijd in die richting. Wie nu toegrijpt heeft wat! Maar je moet eerst wat hebben om toe te kunnen grijpen. De beurs van mevrouw Braans of het zakelijk instinct van meneer Riegel en als je dat mist, het jonge lichaam van iemand als Liesje Branderhorst bijvoorbeeld. Maar de meeste werkloozen missen ze alle drie. De steuncenten zijn met één avond meneerspelen gauw verdwenen en een paar onnoozele bonnetjes op de schoorsteen zijn net voldoende om de teleurstelling grooter te maken in een kanslooze strijd. Twee dagen kunnen ze 't aardig vinden, maar eer het Zaterdagavond is, kan de bakker naar zijn centen fluiten en zucht moeder de vrouw bij een leege melkkan of juspan.

Het is gauw genoeg duidelijk wie de kaas van de tafel eet. Op straat beginnen de opgeschoten jongens spreekkoren te vormen:

Een bon voor een kwartje, da's tien voor een riks.
De rijken krijgen alles en de werkeloozen krijgen niks....

Maar dat is leuk kinderspel bij wat het Werkloozen Strijdcomité in haar pamfletten rondstrooit.

DE BOURGEOISIE VIERT FEEST, DE ARBEIDER BETAALT HET GELAG!

> Vorige week heeft Riegel, arbeidersvijand en japonnetjesfabrikant, een rede gehouden over de „grootschheid des levens" en de „oudhollandsche degelijkheid". Maar nou lokt men Jan Boezeroen de centen uit de zak met smoesjes en gokspelletjes, onder de hooge goedkeuring van officiëele autoriteiten en een eerecomité"....

Voor de stempellokalen ligt de grond ermee bezaaid, als een picnicplaats in het bosch. Juffrouw Herik heeft er één mee naar binnen genomen. Een mooi smoesje om Peters bij haar lessenaar te roepen. Terwijl hij over haar heengebogen staat, lezen ze het samen.

— Het schorem gunt een mensch het licht in de oogen niet, zucht hij, terwijl hij haar onder de arm kittelt. Juffrouw Herik kleurt en grinnikt tegelijk.

Vanavond gaat ze met Peters naar de bioscoop. — Een verzetje temidden van ons sombere werk, zegt hij. Ach, iedere keer moet ze zichzelf waarschuwen, er niet meer in te zoeken dan er inzit. De nette jongens, die toch vroolijk zijn en een behoorlijke positie hebben, liggen ook niet meer voor het opscheppen

tegenwoordig. Een feeststemming als vandaag wekt overmoedige gedachten.
Als Frans Lemmen komt stempelen, heeft het ventje op zijn schouders een steek op van een strooibiljet.
— U zie, meneer, overal kan je een lolleke van maken, spot hij tegen Peters, terwijl hij het kind op de grond zet. Nu wiebelt de steek boven de toonbank. Het kereltje knijpt de oogjes dicht en lacht tegen Peters, piepend als een speelgoed-Chineesje, dat op zijn buik gedrukt wordt. Hij komt hier iedere dag tweemaal, ze kennen elkaar al een beetje. Peters wil een grapje verzinnen, maar Lemmen is nu ernstig geworden en vraagt:
— Al iets erop gevonden meneer, dat hou ik nie lang vol zoo.... van de wind kan ik ook niet leven....
Het klinkt een beetje valsch zoo ineens. Peters houdt niet van die dingen, daarom zal hij Masborg even roepen. Die is zelfs nu niet met zijn twee pooten van de grond te krijgen. Iedere dag scheldt hij als de kapitein van een lekke schoener.
— De crisiscommissie heeft de zaak in onderzoek, maar deze week is het feest, roept hij door de halfopen deur van zijn privékantoor.
— Dus nog maar wat langer op een houtje bijten, meneer? vraagt Lemmen geërgerd.
— Ja, bezjoer, zegt Masborg. Meer niet.
Maar 's avonds, bij Herman Braans, ligt het geval Lemmen als een opgave op tafel.

Er is niemand thuis.
De familie is naar het vuurwerk en Swagerstein, die tegenwoordig vaak komt aanloopen 's avonds, is er ook heen. Op verzoek van mevrouw Heytema vergezelt hij Suze. Het is immers niet

tegen te spreken dat een dame daar alleen niet past!
Het rumoer van de menigte in het park is tot in Vreedorp duidelijk hoorbaar. De kamer van Braans lijkt een kleine cabine, waarin het werk doorgaat. Een draaiende mallemolen is de wereld daarbuiten; allen hebben ze hun post verlaten, behalve zij tweeën. Dat geeft bij alle ellende een gevoel van tevredenheid. Zonder het te weten lijken ze nu een beetje op Riegel. Herman Braans spreekt over verantwoordelijkheid en Masborg citeert enkele regels moderne poëzie. Zooiets van een wereld, die op een sjees gelijkt en een hondje dat de kar nablaft. Men behoeft niet eens filosoof te zijn om daar een behoorlijke toepassing op te vinden. Niettemin is vóór de familie terugkomt de zaak tot een voorloopig einde gebracht.
Masborg zal bij de crisiscommissie een advies indienen om de kinderen van Lemmen door het B. A. te steunen, zoolang de scheiding niet voltrokken is. Dan wordt Lemmen niet gesteund en heeft het gezin toch inkomsten. Tot de uitspraak toe krijgt Braans de zorgen. Morgen te beginnen, dan klopt alles als een bus.
Mevrouw Bakker heeft plannen, haar tuin voor de winter te laten opknappen. Hij zal bij Verdoorn informeeren of dat iets voor Lemmen is ('t is zijn kameraad, zegt Masborg) en zoodoende heeft hij tegelijk contact gekregen met twee gezinnen van de Nieuwe Havenbuurt. Twee aanknoopingspunten, twee draden, dat is voldoende om een heel kleed te weven.
Herman Braans is blij, niet om dit kleine resultaat, maar om het begin van grooter werk, dat hij ziet.
— Die Verdoorn zei: Laten zien wat je gelooft.... Ik wil het probeeren, Masborg, het is,.... hoe zal ik het zeggen, maar ik heb het gevoel of ik geroepen ben tot een duel tusschen het licht en de duisternis....

— Zal je tegevallen, ouwe jonge, mompelt Masborg. — Je blijft een vreemde eend in de bijt.... je hebt je komaf niet mee, en je baantje niet.... Ik praat uit ondervinding,.... doe je plicht en maak dat je wegkom....

— Toch wil ik het probeeren, niet als dominee, Masborg, maar als mensch, als geloovig mensch, dat is als getuige.... Weet je wat zoo ongelukkig is? Er zijn tientallen organisaties, waarin ik bepaalde groepen werkloozen bereiken kan. Ik word er op een kathedertje geleid en mag een woordje spreken voor hoofd en hart. Goed, ik benut die kans, maar toch.... Als ik een spelletje met ze dam, of ze een sigaret laat opsteken, als ik een rijksdaalder uit mijn zak haal, dan ben ik vlot en democratisch en nederig en goed....

— Een sociaal voelend mensch, grijnst Masborg.

— Ja, en toch is 't niks, niks in verband met wat ik bedoel. Er moet éérst wat anders zijn.... dat zooiets doodgewoon, vanzelfsprekend maakt. Zooals het nou is.... een werklooze aanvaardt het als een zieke een tros bananen. Wat zijn ze goed, denkt hij in het beste geval en hij voelt dubbel dat hij ziek is. Het geknal van het vuurwerk buiten onderbreekt nu en dan het gesprek. Herman Braans is opgestaan en loopt pratend de kamer op en neer, terwijl hij soms plotseling ophoudt om te luisteren naar het rumoer daarbuiten. Als hij weer begint te spreken, praat hij telkens harder dan te voren. Masborg rookt en glimlacht. Hij heeft vroeger ook wel zoo geloopen, maar wie beleeft wat hij meemaakt, iedere dag, wordt zuiniger met zijn zenuwen. Braans is een sympatieke kerel, vol idealen, maar zooals hij nu loopt te praten, lijkt hij op een reserve-officiertje, die het tegen een frontsoldaat heeft. Masborg heeft de litteekens van de strijd in zijn vleesch zitten!.... Goeie redenaars zijn die anderen, maar verder....

— 'k Heb es een preek gehouen over christelijke gemeenschap en, eerlijk gezegd, weet ik er zelf geen raad mee soms. Met alle respect voor die instellingen, is dat toch nog heel wat anders dan een crisiscollecte of een ontspanningsavond.... gemeenschap.... gemeenschap.... Ik heb al ergens gelezen dat het een modewoord geworden is, maar bij mij is het nog zoo levend, dat ik er bang van word. Maar, wat ze vergeten, Masborg?.... daarbuiten,.... hoor je die herrie?.... Daar is vader bij en Riegel en Suusje en Lemmen en Verdoorn misschien. Lol, gezelligheid, afleiding! Nou is het heele stel voor mij één pot nat, allemaal hebben ze wat te verbloemen, allemaal weten ze dat 't bedrog is.... Ze hebben allemaal het Evangelie even hard noodig, maar waar.... wáár, Masborg, moet ik gaan staan om ze dat te bewijzen?
Ondertusschen is Masborg naar het venster gegaan en heeft de ramen opengegooid. Je kan de rook snijen in de kamer. Een natte mistlucht komt naar binnen. Tusschen de kaalgewaaide heesters van de overkant bewegen de schaduwen van Renske en haar moeder op de gordijnen van de slaapkamer. Mevrouw Heytema durft niet meer alleen te gaan slapen, iedere nacht roept ze om Sjoerd. De dokter heeft voor haar hart gewaarschuwd. Grimmig spuwt Masborg op de tegels van het terras beneden. Hij roept Braans.
— Kijk Herman. Zij daar heeft tien soldaten om d'r huis noodig, en Renske, die arme meid, een tekst als: Laat de kinderkens tot Mij komen.... Lemmen dit en Verdoorn dat. Hou jij dat allemaal uit mekaar? Ik niet! Weet jij wat je zelf tekort kom? Ik heb eens hooren zeggen, een wereldhervormer is iemand die met zichzelf geen raad weet. Dat weet jij ook niet.... Economie, Sociale hervorming, nuchter en zonder pardon. Tenslotte moeten de zakenlui de wereld redden en dat doen

ze, als ze zien dat ze er voordeel van hebben. Je vergeet dat we burgers zijn, dat wil zeggen, daalders met een ziel en een vroom randschriftje.... als het zilver ontbreekt, spoken we rond als dwaallichten.... Als mòrgen de crisis voorbij is, morgen, Braans, zijn alle menschen genezen.... trouw jij misschien nog met Suusje-lief....

— Je spot, Masborg, ik geloof....

— Ik ben niet christelijk, ik geloof niet.... ik ben crisisambtenaar.... Stop verder, Herman.... Hoe zou Swagerstein het maken met z'n jonkvrouw bij het vuurwerk....

Tusschen de boomen van het park spuiten vuren watervallen en schieten gekleurde sterren de donkere lucht in.

Ach, Swagerstein.... Hij probeert in het drukke gewoel over Franciscus te praten, maar het geknal van de vuurpijlen en de gilletjes van Suze brengen hem in de war. Ze knijpt hem in de arm en drukt haar hoofd op de plaats van zijn kloppend hart.

— Die meneer van Assisi was die ook verloofd? vraagt ze met kinderlijke ernst.

Een schietende vuurzon belet het antwoord. In de lucht knettert het nu als geweervuur. Suze huivert even. Het doet haar ongewild aan nare dingen denken. Een paar werklooze kerels schuiven langs haar heen, en knijpen haar stiekum in de zij.

Ze schokt terug.

— Zouden die communisten nou toch nog de baas kunnen worden? vraagt ze plotseling met een vreemde angst.

Swagerstein glimlacht. Hij wordt grooter langzamerhand.

Het slotstuk is de Nederlandsche leeuw, fier temidden van een kanonnade van vuurspuwende zonnen, barstende sterren en vlammengeisers.

Aarzelend wordt het Wilhelmus aangeheven.

Het is Dinsdag, de tweede avond van de groote feest- en reclameweek.

Iedere avond is de spits van de verlichte toren boven de huizen van de Nieuwe Havenbuurt zichtbaar. Dat is van belang! Het herinnert Heiltje Verdoorn plotseling aan de nieuwe wintermantel, die haar vorig jaar beloofd is en die ze nog steeds niet heeft. Willem is nu wel werkloos, maar de aanbieding van Riegel is de kans van het seizoen.
Als Verdoorn het gezicht van zijn vrouw ziet, heeft hij de bezorgdheid van een boer, die een opkomende donderbui bekijkt. De gewassen staan bijna rijp op de akker. Nu kan in één oogenblik alles vernield worden. Zoo is het bij hem ook! Hij heeft de huiselijke rust bijna ongeschonden terugontvangen, met de glans van een bescheiden vroomheid erbij. Hij kan zijn vrouw imponeeren met zijn veroverde levenswijsheid en een citaat van zijn geloovigen vader. De menschen, die zijn blijdschap bedreigen, gaat hij uit de weg en de onrust van zijn zelfbedrog legt hij met veel tastbare voordeelen het zwijgen op. Aanstaande Zondag is hij van plan naar de kerk te gaan. Het is dwarskopperij van rooie vuilspouwers, de kerk met één slag te verdoemen. Er zijn nog goeie dominee's! Herman Braans bijvoorbeeld! Hij heeft het jarenlang verkeerd gezien, erkent hij tegen Heiltje. Dat maakt hem nog mooier!
Maar nu? Wat doet een man nu met een vroom smoesje als de heele stad davert van muziek en actie en de verlichte toren de menschen als muggen rond haar lamp trekt?
Liesje Branderhorst is vanaf Zaterdagavond niet thuis geweest. Schande, vindt Willem. Maar d'r moeder kreeg een taart van den fijnsten bakker thuisbezorgd, met een briefje erbij, dat er

vóór Zondag nog wat komt.
Piet Schefferly heeft in een singelloopwedstrijd een schemerlamp gewonnen. Alle buren moeten het ding bewonderen, hij is trotsch als een Balineesche haan en terwijl hij over de stoep charlestont van baldadigheid, vertelt hij:
— Werken kan ik nie, maar m'n beene zijn rap. 'k Had een officiertje achter me, mar toen 't ie vlak achter me was liet ik er een vliegen.... wor dâ ventje kwaad dattie vergeet te loopen.... Naderhand zeg ik tegen em, dâ was er nou eentje uit een werkelooze miterjeur, mot jij tegen kenne as soldaat. Stik! zei 't ie, mar ik nam de schemerlamp mee.
Hij is prachtig. Op het dressoirtje bij Heil zou hij zeker goed staan. Dat kan Willem niet wegpraten.
Van moeder Veenhof komt er een brief, waarin ze vertelt, dat vader aan 't bietensteken is en aardig verdient. Hij kan ook rap overweg met het stikmes, en.... vlugge handen vinden altijd wel wat, ook nu nog. En of Willem nog steeds niks doet? Nee, Willem doet nog steeds niks, hij kan zelfs niet hardloopen als Piet Schefferly.
En toch lokt iedere avond de verlichte torenspits boven de daken.
Twee-, driemaal daags loopt Heiltje langs de etalage van de firma Riegel te zieloogen, maar de inzet van tien gulden is en blijft te hoog. En dan moet je het nog riskeeren de vijftigste te zijn. Als ze thuiskomt is ze moedeloozer dan ooit en vaak doornat van de regen.
— We zullen de centen van de Vrijdag opsparen, Heil, tracht Willem te troosten.
— Ja, dan kan ik em net met de Paschen hebben, spot ze schamper terug.
Het is de waarheid.

Maar de volgende dag loopt ze weer op straat te zoeken. Op een keer ontmoet ze er Hakman, die halfdronken tusschen Kees Branderhorst en Janus Schefferly over het trottoir waggelt. Hij heeft een speelgoedballon aan een touwtje in zijn hand, een roze behaarde hand met groote bruine sproetvlekken. Langs zijn broekspijpen heeft hij zich bevuild. Nu Jaantje niet meer van de trap af komen kan, heeft hij de bonnen van het armbestuur verpatst en frisch gemaakt. Kees en Janus hebben hem ergens opgepikt en probeeren hem thuis te brengen, voor er iets ergers gebeurt.
Heiltje wil doorloopen, maar hij staat wijdbeens voor haar te waggelen, als een geraakte pop uit een schiettent. Het begint weer te regenen. Uit de portieken roepen werklooze jonge kerels gemeene grappen.
— Heb je je nieuwe jassie al te pakke, buuvrouw, lalt hij en knijpt haar in de arm. Ze rukt zich los. Op haar gezicht staat de angstige weerzin van iemand, die weet dat ze fatsoenlijk is. De regen trekt door haar kleeren en maakt koude plekken op schouders en rug. — Toe jonges, help me!....
— 't Is je bloedeige buurman, verbeel je maar niks, zegt Kees vijandig.
Als ze thuiskomt, voelt ze niets meer dan een groote, vermoeide eenzaamheid. Willem slaapt snorkend in een stoel. Zijn machteloosheid heeft de vroomheid verdreven, en een te lange wanhoop maakt onverschillig. Rietje speelt bij de buurkinderen aan de overkant. Willem wordt met een lange verveelde geeuw wakker en vraagt om thee. Er is geen thee in huis. Eer het avond is ligt Heiltje met zware kou op bed. Een holle hoest blaft uit de donkere bedsteeruimte en in haar koorts rekent ze verward hoe tien gulden bij elkaar te krijgen. Het lukt niet. Als Willem bij het bed komt, gooit ze wild de dekens weg en grijpt met

klauwende vingers zijn kleeren vast.
— Willem, werk dan toch,.... lamzak!
Verdoorn glimlacht. Het is de glimlach, die uit de wanhoop groeit als een bedwelmende gifplant. Het is het masker van een mensch, die zich in middeleeuwsche legenden satan tot bondgenoot koos. De laatste inzet in een verdoemd spel.
— Ik sta ingeschreven op de arbeidsbeurs, Heil, da weet je.... nog even geduld, zegt hij met tartende vriendelijkheid. Maar Heiltje voelt het niet. Ze heeft haar hoofd schokkend in de vouwen van zijn jasje geborgen: — Ach, Willem, ik wil nou naar huis....
In het gangetje wordt de deur opengeworpen. — Buurvrouw, hier sta ze!
Vrouw Branderhorst zet kleine Rie binnen.
Met een smak laat Willem haar hoofd terugvallen in de kussens, en loopt naar de deur.
— Legge, en bek dicht, snauwt hij gedempt. Anderen hebben hier niks mee noodig!
Het wordt donker. Buiten is juist de verlichting aangestoken en priemt de torenspits grijsblauw in de zwarte lucht.
Als een web ligt de stad om hem heengesponnen. Er zijn tijden geweest, dat hij er zich in gevangen voelde, nu niet meer....
Willem Verdoorn is een spin.

De situatie is gunstig. Rietje zit met haar jurk half over haar hoofd getrokken, de okseltjes bloot, op vaders knie en laat twee poezelbeentjes langs zijn broekspijpen bengelen. Dan komt Herman Braans binnen. Als ze gaapt, legt ze haar kopje schuin achterover tegen zijn schouder en graait met haar hand in zijn haar. Pappa's schat en Rietjes lieve Pake! Wat een kind en wat een vader! Ouderliefde in een nederige stulp! Herman

Braans zou tot de Genestet terug moeten gaan om zooiets onder woorden gebracht te zien. Er brandt geen licht, dat is te duur. In „Repos Ailleurs" worden 's avonds drie schemerlampen aangestoken. Herman Braans ziet het, hij is vatbaar voor indrukken en mist practische routine. Daar valt wat mee te bereiken voor Verdoorn. Hij laat Rietje op de grond spelen, zoolang Braans in de kamer is en enkele malen loopt hij bezorgd naar het bed in de andere kamer. Kan de dominee wel gelooven dat de werkloosheid voor vrouwen tienmaal erger is dan voor den man? Heldinnen achter de frontlijn! Er wordt verteld, dat de buurvrouw van boven ook van de carbonades gegeten heeft. Als je werkloos bent leer je voor mekaar te zorgen, je wordt om zoo te zeggen een groote familie, maar hij betwijfelt of Frans Lemmen tuinwerk verrichten kan. En of hij er zin in heeft? Tja.... De een wordt moreel erger door de crisis aangetast dan de ander. Verdoorn is streng godsdienstig opgevoed en na jaren van dwaling ervaar je ineens weer wat dat voor je leven beteekende.... Nee.... Lemmen zal nu wel niet thuis zijn, hij houdt nogal, nu ja.... van een lolleke.... best te begrijpen, dominee, best te begrijpen!.... Morgen vroeg zal hij er even heengaan.
— En in geval Lemmen niet kan of.... wil, ga jij dus naar Bakker. Ze weten er van, zegt Braans, als hij weggaat. — En kop op, kerel....
— We zullen 't probeeren, dominee....
Willem Verdoorn glimlacht in het donker.

Twee dagen werken in de sprookjestuin van mevrouw Bakker. Brood, ham en bouillon bij Anna in de keuken, een sigaar van meneer, een mantel van mevrouw voor Heiltje en nog twee rijksdaalders op de koop toe. Aangeven? Hij heeft net ge-

stempeld als altijd en geen controleur, die hem een spa in de grond heeft zien steken. Willem Verdoorn is link, werkelijk! Hij heeft blaren op zijn handen staan, werkhanden! Als Rietje naar bed gebracht is, kust Heil de brand tot in de vingertoppen en laat ze er zich mee streelen als in hun eerste huwelijksjaar. Dat kan in een paar dagen naar je hoofd stijgen, erger dan de koppigste wijn.
Flikflooien, je hand ophouen en terughalen, als je wat tusschen je fikken voelt! Waarom niet? Dat doet tenslotte een minister en een burgemeester en Riegel en iedereen. Waarom een werklooze dan ook niet? De wereld is een kleine trog en er zijn teveel varkens. Welnou, dan vecht en duw je om je bek vol te krijgen. Er kan weinig moois aan zijn, goed, maar vandaag rookt Willem Verdoorn sinds maanden weer een sigaar. Dat is ook wat waard.

's Zaterdags wordt de winkelweek met een fakkeloptocht gesloten. Tusschen de jongens Schefferly in host Willem, opgestuwd door een kakelende zwerm meiden, mee achter de muziek. Straat in, straat uit, een doolhof van stampende marschen tusschen de stroomende lichtrijen van etalages, waarin hij geen uitweg meer weet. Op de trottoirs wreken veel eerbaren hun verdrongen lusten met hoofdschudden en wrange woorden.
— Wie vieren het meeste feest en wie hossen voor spot langs de straat? Werkloozen en bedeelden!
Daar hoort Willem Verdoorn ook bij; hij weet het en hij lacht erom. Reeds op ernstiger oogenblikken, vroeger, heeft hij die positie aanvaard, en nu maakt het de sprongen van zijn stijfgeworden beenen gemakkelijker.
In de binnenstad ontdekt hij Arie Bresler tusschen de kijkende

menigte. Hij ziet er bleek en betrokken uit, maar dat bemerkt Willem niet. Terwijl een opstopping aan het hoofd van de stoet de springende nakomers even tegenhoudt, wringt hij zich dichter naar het trottoir toe en zwaait met zijn eene vrije arm: Ai.... kom mee, kerel....
Maar Arie schudt het hoofd. Hij probeert zijn gezicht tot een lach te trekken, maar er komt niet meer dan een grijns, die afbreekt op zijn trillende onderkaak. Dan steekt hij zijn kin vooruit en spelt de woorden of hij tegen een doofstomme praat.
— Ontslagen....!
Maar Verdoorn is reeds ondergegaan in de stroom van de verdertrekkende stoet.
Overal, overal, waar die meisjes zijn....

Vandaag is Branderhorst uit de gevangenis ontslagen. Toen hij wegging demonstreerde de ellende met lompen en wilde kreten op het marktplein en nu hangen er lampions en guirlandes tusschen de boomstammen.
Branderhorst grimlacht, maar zwijgt. Dat heeft hij geleerd in zijn cel.
In de verlichte toren begint het carillon te spelen.
Dat is een vertrouwd geluid. Veertig jaar geleden floot hij als jongen de wijsjes al mee.
Hij stapt dichterbij en luistert.
— Een psalm, denkt hij verwonderd.

XVII

De ruime salon van de familie Bakker is sober, maar artistiek. Op een Zaterdagavond als deze, nu het rumoer van de feestvierende stad als een kolkende vloed aan de muren staat, zou de rust er wonderlijk kunnen zijn. Dat is ook meestal zoo. De glanslijnen van stalen meubels spelen er door een evenwichtige combinatie van grijs en blauw. Twee maanden geleden heeft notaris Bakker het op aandringen van zijn vrouw zoo in laten richten en nu reeds zoeken zij en hun vrienden deze kamer op als vermoeide reizigers een bron.
Zoo doet Herman Braans ook. In de moderne interieurkunst ontdekt hij sociale tendenzen, die hijzelf ook belijdt; hij voelt er zich mee verbonden en dat suggereert hem een plaats in de avant-garde van zijn tijd. Een begrijpelijke, zij het al te menschelijke troost voor een moeilijk leven. Dat weet hijzelf ook, niettemin geeft hij er zich vaak weerloos aan gewonnen.
Hij heeft er bovendien Swagerstein en Masborg geïntroduceerd en de aanwezigheid van Riegel geeft nu en dan aanleiding tot een interessant debat.
Er is hier een sfeer, waarin sociale ideeën gedijen kunnen.
Op de roode kussens van de muurbank liggen een paar opengeslagen dichtbundels. Daar alleen al mee zou mevrouw Annie Bakker kunnen bewijzen hoeveel er de laatste tijd in die richting veranderd is. Ze heeft altijd van poëzie gehouden, maar er is nu eenmaal een groot verschil tusschen „om een wiegske vlocht een vrouw, zaalge douwdidouwkens" van vroeger en wat er achter het vlammenkaftje van gindsche bundel sociale poëzie te lezen staat. Annie Bakker is, zooals ze zelf zegt, wakker geworden.
Dat is in het begin altijd een vreemde gewaarwording, maar nu

ze van de eerste schrik bekomen is, bemerkt ze dat de nieuw-ontdekte wereld, hoe verkankerd en ellendig ook, nog steeds aanleiding geeft tot poëzie.
Daarom is het eigenlijk te betreuren, dat haar man geen zendeling, dominee of zelfs geen dokter is, die toch allen naast hun mannelijke taak een prachtig arbeidsveld voor de vrouw openlaten. In deze omstandigheden is echter een hulpprediker als huisvriend een mooie aanvulling bij een notaris als echtgenoot. Dat haar man dat niet voldoende inziet is het egoïsme van den zakenman. Maar ook zonder hem is het kleine gezelschap, dat mevrouw ontvangt, gegroeid tot een groep, die eigen tijd representeert. Daar mag men trotsch op zijn!
En dan deze kamer....
— En jouw preek, Herman, heeft tot dit alles de stoot gegeven, erkent ze op een keer.
Dan bloost Herman Braans. Hij durft niet eens te zeggen dat de bedoeling toch nog iets anders was. Hij weet het op dat oogenblik zelf niet meer precies.
Toch doet mevrouw Bakker veel goed. Dat kunnen kerk en zending en tientallen armen getuigen. En Anna, het dienstmeisje, ook, ondanks haar nukken van de laatste tijd en haar afwerende geslotenheid. Als mevrouw aan háár denkt, krijgt ze soms lust om te retireeren. Het mindere volk is soms hooghartiger dan de rijken tegenwoordig.

Een onrustig geweld beheerscht vanavond de stad. Het wervelt de lucht in als een storm. In de straten, waar alle bronnen nu hun licht verspuiten, klinkt het feestelijk, maar wie luisteren kan herkent met schrik het onbeheerschte grollen van een dier, dat de grens tusschen ernst en spel niet meer weet.
De glimlachende feestcommissie vertoont zich vanavond voor

het laatst enbloc en officiëel op straat, versierd met een volksche beminnelijkheid. Maar Riegel en vele anderen weten dat tezelfder tijd de politieposten op veel plaatsen verdubbeld zijn en de dienst van de dagploegen tot middernacht is verlengd. Om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn.... Natuurlijk! In de haven is vanmiddag het hakenkruis van een Duitsche rijnaak afgeplunderd en daarbij heeft een schipper een der belhamels met een vaarboom een winkelhaak in zijn buik geslagen. Oploopjes, charges en een paar arrestaties onder veel tumult. Dezelfde avond al moet de politie communistische vlugschriften in beslag nemen.
Maar dat gebeurt meer! Het is niet direct opvallend; voor wie persé feestvieren wil behoeft het althans niet hinderlijk te zijn. En staat daar niet de verlichte stadhuistoren, als een symbool van onaantastbare rust? En die is bijna overal zichtbaar.

Niettemin wordt in de salon van mevrouw Bakker de onrust vanavond bijna seismografisch geregistreerd. Op het stille effen veld van de wand maakt de schaduw van Swagersteins handen een trillende curve. Het silhouet van Braans staat luisterend tegen het licht van de tuinramen geteekend. Het is een moeilijke week geweest, waarin zij zich ternauwernood afzijdig hebben kunnen houden van een feestvreugde, die ze veroordeelden. (Voor Swagerstein de avond van het vuurwerk niet meegerekend). De gespitte en gesnoeide tuin bewijst dat ze beter werk hebben verricht! Daaraan heeft een werklooze broeder een eerlijke boterham verdiend en zijn moed herwonnen. Maar toch.... Braans kwam hier om te genieten van de opgeknapte tuin. Het is zooveel als de eerste steen van een groot bouwwerk, waarvan de inscriptie ook zijn naam vermeldt. Maar hij mist er een naam, die hij er zeker had verwacht. Lemmen! Dat

Lemmen blijkbaar het aanbod geweigerd heeft is onbegrijpelijk en vervelend. Helaas heeft hij in de twee voorafgaande dagen geen tijd gehad zich verder met het geval te bemoeien, anders had hij allicht meer geweten dan nu. Wat moet er in vredesnaam gedaan worden voor Lemmen, als de kerel niet werken wil? vraagt hij zich af. En wie weet hoeveel anderen net zóó zijn? Dat loopt uit op een mislukking van alle sociaal werk. De entourage waarin dit uitzicht ontstaat is benauwend. De kamer lijkt op sommige oogenblikken belegerd door een dronken menigte. Brood en spelen! Is het waar dat de massa niet meer eischt? Heeft het cynisch egoïsme van iemand als Varsseveldt recht van bestaan en is de methode van Riegel de eenig practisch uitvoerbare?

— Maar dat kan ik nog niet gelooven, ik wil het niet.... toch ligt dit feit er.... Misschien is het uit te leggen als een ziekte, die van werkloozen patiënten maakt,.... zegt hij met een onrust, die zijn twijfel verraadt.

— Maar die andere man, die Verdoorn heeft staan werken als een schatgraver. Of hij gouden munten bloot wierp, bij iedere stoot van zijn spa. Dat is toch ook een werkloozel zegt mevrouw Bakker.

Ze kan het vertellen met de glans van haar eigen daad nog in haar stem. Niet omdat ze er trotsch op is, ze is er blij om.

— Een nette man! Zoo stil en de druk lag op zijn wezen. Hij bad voor zijn boterham en heusch, die man was tevreden. Werk mevrouw, werk, dat is het eenige dat we noodig hebben, zei hij nog....

Dat is weer bemoedigend. Het zou wellicht de stemming van de avond gered hebben als niet Swagerstein op dat oogenblik zijn theekopje met veel nadruk op het glazen blad van de salontafel had gezet.

— Toch geeft alle werk aan die lui tenslotte teleurstelling.... niets dan teleurstelling....
Verbaasd kijken de anderen op. Zulke uitlatingen behoorden toch eigenlijk in deze kring tot het verleden. Maar Swagerstein laat zich door twee verwonderde gezichten niet van de wijs brengen. Wat hij nu zegt, weet hij uit ondervinding!
— Ik loop met een wandelstok. Sedert Woensdagavond loop ik met een wandelstok.... niet voor de vorm.... daar ben ik overheen.... om me te beschermen, omdat ik goed was, te goed misschien wel....
Braans, jij hebt me de wereld laten zien anders dan vroeger, en daar ben ik blij om. Geloof niet, dat ik terugvallen wil in de sociale apathie van vroeger, maar m'n waarde, jij weet ook alles niet.... je loopt ook tegen de lamp net als ik.... Wat zich nou daarbuiten afspeelt, die herrie, ik ben er bang van, omdat ik weet....
Tot zoover is alleen de heftigheid onbegrijpelijk. Dat Swagerstein goed is en mogelijk een beetje bang, was genoegzaam bekend. Maar nu is er meer. Zijn mond hapt de woorden achterna alsof ze sneller en heftiger geuit worden dan hijzelf verdragen kan. Hij praat als een onverwachte kroongetuige in een rechtsgeding.
— Hiervoor wilde ik je waarschuwen, Braans, dat je niemand tot daden aan moet sporen, zonder dat je je eerst vertrouwd hebt gemaakt met de bijzondere psychologie van je objecten. Ik bedoel van de werkloozen.... Dat geeft teleurstellingen, man.... Ik spreek uit ervaring.
Nu moet Braans niet tegenspreken. Swagerstein heeft een warm hart en een ongelukkige liefde. Dat had in normale omstandigheden een kindervriend van den leeraar kunnen maken en tenslotte wat testamentaire beschikkingen voor philantropische in-

richtingen tengevolge kunnen hebben. Maar dat alles lag nog als een pop in de cocon van zijn teleurgestelde liefde verborgen. Braans heeft het hulsel stuk getrokken eer de vlinder vliegen kon.
Swagerstein is vrijgezel en heeft geen behoeftige familie te onderhouden, hij heeft weinig kostbare hobbies, hij drinkt niet en speelt niet. Toch verdient hij een salaris waar twee gezinnen ruimschoots van kunnen bestaan. Bij weinig nadenken heeft hij deze waarheid ontdekt en erkend. Maar het enthousiasme van Braans heeft toen de daad geforceerd!
Woensdag (dat is de dag na het vuurwerk!) komt hij toevallig in een arm gezin terecht. Zeven schatten van kinderen en een vrouw, die, ondanks alle verwaarloozing, aan Suze denken doet. Door een misstap van haar man zijn ze van steun verstoken.
— Ik heb gedaan wat ik voelde dat ik moest doen: kleeren, kousen, kruidenierswaren, alles, tot een half mud bellefleurtjes toe. Die lust ik zelf ook graag. Maar wat nu?.... Wat nu?!.... Donderdag staat me al een kerel op te wachten, een stuk buurman of zooiets en die begint ook te zeuren. 's Avonds twee.... Maar dat kan toch niet? Ik ben ook geen Rothschild. Ik zeg ze dat ook, maar de heeren laten me niet gaan. Dat is chantage, zeg ik. Op je lazerij ken je hebben, zeggen de rekels.... Braans, ik verzeker je, dat ze er toe in staat zijn.... Ik woon wat achteraf, dat weten jullie, ik ga niet meer zonder angst slapen, werkelijk, ik slááp niet meer zonder angst.... Waar blijft de zedelijkheid van ons volk als hier geen ijzeren vuist regeert?.... Heusch Braans, je bent jònger dan ik....
Dat is zoo.
Onder het spreken is Annie Bakker een halve meter van Herman af in de richting van Swagerstein geschoven. Ze heeft ook haar leeftijd en is bovendien moeder van twee kinderen. Nu Swager-

stein dat ineens zoo zegt, moet ze erkennen, dat ze zich meer dan eens afgevraagd heeft of de jeugd van Braans eigenlijk de wijsheid niet bedroog. Het antwoord is vanavond gegeven. Herman Braans zit vormloos in de schaduwen van de kamer weggedoken.
Een flakkerende gloed draait dansend naar binnen. Op de hoek van de straat klinkt muziek, maar het gedreun van een hossende menigte overstemt weldra alle geluid.
De fakkeloptocht!
— De menschen lijken wel mal, mompelt mevrouw, terwijl ze verschrikt van het venster terugwijkt. — Ik wou maar dat mijn man thuis was....
Het geluid wordt erger. Swagerstein is ook opgestaan en loopt tot midden in de kamer. Dan zegt hij met ongekende kracht:
— De massa, Braans, de massa.... is een beest!
Braans antwoordt niet. Hij kan het niet. Maar als een bezwering tegen zijn eigen groeiende twijfel en die van anderen herhaalt hij de woorden van een tekst, die als een vlam opstaat in zijn binnenste: En Jezus de schare ziende, werd met innerlijke ontferming bewogen.... En Jezus de schare ziende, werd met innerlijke ontferming bewogen. Dan zegt hij plotseling hardop:
— De massa, Swagerstein, de massa.... is de schare.
Dat begrijpen de anderen zoo niet. Het klinkt ook idioot.

Even later belt Arie Bresler aan de woning van notaris Bakker. Hij ziet er vermoeid uit. Na een week hard werken, met veel overuren, heeft Banders hem vandaag ontslagen. Dat is zoo gewoon geworden, dat hij zelfs de gelegenheid om er een kleine plechtigheid van te maken, ongebruikt voorbij liet gaan. Hij heeft er ook het figuur niet voor en mist de lust. Maar er is ook geen reden toe. Arie Bresler is nog een van de laat-

sten die eruit gaan, dus hij mag nog dankbaar zijn. En hij laat zijn werk, dank zij de bijzondere vlijt van de laatste week, keurig in orde achter. — Dat is gemakkelijk bij een eventueel faillissement, spot meneer Banders wrang. Dat zou hij bij het ontslag van Willem Verdoorn nog niet gedaan hebben. Wat er verder aan roerende woorden te spreken zou zijn geweest draagt Arie op een getypt velletje in zijn zak.... „Dat hij drie jaren tot volle tevredenheid en met de grootste toewijding op mijn kantoor werkzaam is geweest en dat ik hem heb leeren kennen als een betrouwbaar, eerlijk en nauwgezet jongmensch...."

En daarmee heeft hij nu de gansche middag door de stad loopen dwalen, zonder naar huis of naar Anna te durven.

Daar gaf men vroeger een gezellig avondje voor! Maar de tijden zijn veranderd. Arie Bresler kan niet eens zeggen, dat het ongeluk hem overvalt. Hij heeft het langzaam zien naderen, zien groeien. Het ontslag in de cijfers en letters op zijn lessenaar, de herfst,.... nu vandaag nog, nu de wind koud als water langs zijn botten blaast; en de angst van Anna, in ieder woord, in iedere blik, de angst voor wat ze nooit heeft willen noemen en iedere minuut vermoeden liet.... Hun kind. En thuis is de toestand gebleven zooals die altijd was, dat wil zeggen: doodarm, en zonder begrip van de nood van Anna en hem.

Zoo staan de zaken.

Arie Bresler heeft ze vanmiddag wel honderdmaal voor zichzelf uiteengezet. Soms hardop prevelend als een monnik, hij heeft ze op de hoeken van de straten willen uitgillen, op de meest verborgen plekjes heeft hij ze uitgefluisterd in wanhopige gebeden,.... nu, nu de nacht al lager over de stad zoldert, is zijn mond stil geworden. Maar onder zijn hersenpan zindert de monotone cadans van zijn gedachten op eigen kracht

voort. Dat brengt de nevelachtige rust over hem, die bij veroordeelden, even voor de terechtstelling, zoo wonderlijk schijnt. Nu hij eindelijk hier voor de deur op Anna staat te wachten heeft hij het bijna blijde gevoel, dat ze naar hem luisteren zal en misschien schrikken. Gek is dat. Hij vindt het zelf ook gek, maar goed.

— Wat ben je laat, zegt ze angstig fluisterend in de gang.
— Ja, erg laat, antwoordt Arie doodgewoon. Dan loopt hij als altijd door naar de keuken. Hij tikt met zijn nagel tegen de koperen gong, hangt zijn hoed aan het knopje van de aanrechtkast en draait het zandloopertje aan de muur om. Dat is zoo zijn gewoonte.
— Maar je bent toch erg laat, Arie, praat Anna weer.
Als dalijk de zandlooper leeg is en het belletje gaat, zal ik het zeggen, denkt hij. Boven zijn hoofd staat het kleine koekoekraampje nog open. Het tocht. Het roodgeruite lampekapje wiegelt ervan, de kralen aan de punten tikken hoorbaar tegen elkaar.
— Zeg Anna, nou heb je je raam nog open, meid.... daar had je misschien geen erg in hè, maar we zitten al diep in de herfst, weet je....
In de herfst, zegt hij nogeens en beweegt onderwijl zijn voeten soppend in zijn natte schoenen. Zijn bobbelknieën, die bij elke stap onder zijn te korte jaspanden uitbotsen, zijn twee donkere vlekken. Hij wrijft er met zijn elleboog overheen, terwijl hij verder praat....
— Ja, in de herrefst.... da's nat van de regen op m'n knieën.... en jij ziet er wit van, van dat tochtraampje, en je oogen.... dat snap ik niet,.... je oogen staan zoo diep, Anneke, van de kou? Of zeg het nou es.... van wat.... is er soms wat

anders?....
Ting, gaat het belletje. Hij schokt overend. Hij gehoorzaamt met de directe felheid van een instrument. Het is eigenlijk een wreede brutaliteit, waarmee hij Anna aankijkt nu:
— 't Is zoo.... Maar 't was te voorzien, 't was te voorzien.... 'k ben nog een van de leste, heel de zomer aan zien komme, en nou nog je eige kapot schrikke zeker.... ja, hoor es, er zijn duzende jonges werkeloos, nou mot je van mijn niet eischen.... Anna!....
.... — Er valt iets in de keuken, merkt Swagerstein op in de salon.
Maar dan is mevrouw al bij de deur.

Na een hevige zenuwaanval ligt Anna op de muurbank in de salon, een snikkend hoopje mensch, dat zich nu en dan omhoog tracht te wringen en weer ineenstort als een aangeschoten dier. Dan ligt ze weer stil, de oogen in twee donkerblauwe kuilen weggezonken, dicht; maar als ze even omhoog komt, vallen ze groot en wit open als bij een pop, die slapen kan. Met haar schoenen heeft ze het behang van de muur stuk getrapt en haar nagels klauwen aan de fluweelen hoes van de bank. Haar eene been, dat van de bank afhangt, is plomp en dik.
De jongens van de H.B.S. bij Swagerstein noemen dat paardepooten en daar moet Swagerstein voortdurend aan denken, al vindt hij het grof. Het is opvallend hoe leelijk Anna is, leelijker dan ooit iemand verwachtte.
Soms als ze in een onbeheerscht snikken losbreekt, kantelt ze zich van haar eene zij op haar andere en grient schor en onwezenlijk als een stem uit een radiohoorspel. Nee, zelfs jaren lang verkeer in een betere omgeving maakt van een vrouw uit het volk nog geen aristocrate. Hun smart is misschien nog weer-

zinwekkender en grover dan hun vreugde. Bij alle medelijden en geschokte zenuwen wordt men toch gedwongen dat even vast te stellen. Buiten holt het massabeest rumoerig langs de ramen. Er wordt soms wild geroepen, verschrikt, maar niemand binnen kan er de woorden van verstaan.
Er is daar wat gaande, maar wat?
In de erker probeert Braans Arie aan het praten te krijgen, maar alle pogingen worden afgeweerd met een mechanisch hoofdschudden. Het water uit zijn jas drupt op de bekleeding van de stoel en twee modderschoenen kleven op het kostbare Smyrnatapijt. Vies! Hoe moet dat nu? Er is iets niet in de haak. Swagerstein heeft over een dokter gesproken, maar hij heeft het woord nog niet uit de mond of Anna vliegt wild van de bank en krijscht:
— Nee, geen dokter.... ik wil geen dokter, en we gaan toch weg.... ben ik eigen baas of niet hè.... we gaan weg nou, Arie hè?....
Die angst is onbegrijpelijk, dat Anna daar zoo ligt is onbegrijpelijk, alles is onbegrijpelijk! Alleen het feit van het ontslag is toch geen voldoende motiveering voor zoo'n consternatie! Erg natuurlijk, maar daarom laat je je toch niet als een blok op de grond vallen en daarom is dat nog geen reden om het behang van de muur te trappen bij een ander.
Maar het raadsel blijft voorloopig onopgelost. Het zet zich in het beeld van deze avond, tusschen angst en ontgoocheling als een lomp verdriet, dat zich brutaler dan al het andere legert op het beschermd domein van mevrouw Bakkers artistieke salon. Mevrouw Annie Bakker is een fijnzinnige natuur. Ook zonder de nerveuse spanning van vanavond haat ze alle luidruchtigheid en opschudding. Als hier niet spoedig een end komt, voelt ze zich bijna geblameerd. En haar man is voor zaken uit. Wat

moet zij als vrouw alleen in zoo'n chaos aanvangen? En dan dat angstige gehol en die herrie buiten....
Swagerstein ijsbeert door de kamer, alsof hij voor een wanordelijke klas loopt. — De dokter, dat is iets voor den arts, mompelt hij, ondanks zijn fiasco van daareven, aan een stuk door. Alleen als hij naar Herman Braans kijkt kan hij even stil zijn en ondanks alle narigheid glimlachen. Braansje, Braansje ligt knockout in de touwen, denkt hij niet zonder leedvermaak in schooljargon. Dat maakt hem even later weer beschaamd.
Bij mevrouw beginnen zich angstige gevoelens te roeren. Ze heeft deze zomer over trouwplannen hooren spreken; die zijn later wel weer van de baan geschoven, maar nu ze zich die eenmaal herinnert drijft haar vrouwelijk instinct de oplossing toch in die richting. Als dat waar is.... Wie kent niet de gewoonten van het mindere volk.... Noemde Swagerstein net de massa niet een dier? Terecht!....
Mevrouw Annie Bakker staat bij de deur. En daar in de erker schokt een miserabele kwajongen wanhopig in zijn stoel. Wat weet ze eigenlijk van hem? Het kan een ongelukkige zijn, een zwakkeling, maar ook een geile bruut, zooéén, die op straat de eerbare vrouwen met de oogen alleen al besmet. Wie weet het? En daar ligt Anna. Drie jaar bijna in haar huis en altijd een vreemde gebleven! Haar oogen tasten onbarmhartig het lichaam af en zoeken vorm in het schonkige lijf, dat zich door de duisternis beschermd, al schijnt te wringen als in barensnood. En tegelijk hoort ze, hoe daarbuiten nu zeker het volk van de straat samenrot tot op de drempel van haar eigen huis toe.
Met een bedeesde stem en onzeker probeert Herman Braans nog eenmaal Arie aan het praten te krijgen. Maar terwijl hij praat voelt hij rondom hem iets groeien, grooter en vreeselijker dan dit hier, iets waaraan hij misschien zelf ook ten gronde gaat.

Iedere keer heft hij luisterend z'n hoofd op en ziet achterom. Wat hij zegt, is niet alleen voor Arie bestemd, het is nu veeleer de laatste verdediging van zijn theorie, van zijn geloof, van zichzelf tegen een overmacht, die van alle kanten op komt zetten.

— Toe kerel, laten wij je helpen, wij zijn toch menschen als jij, we hooren bij elkaar.... Weten wij soms wat ons boven 't hoofd hangt? Heusch, wij begrijpen, dat alles zoo moeilijk is voor jullie, al had je nou wat verkeerds gedaan, dan immers nog, nòg hebben wij het recht niet je iets te verwijten....

Zijn we het niet waard soms?.... Hebben we je al te lang alleen gelaten? Ik kan toch ook bij de kerk wat voor je doen, broeder.... en anders doe ik het zelf, daar sta ik voor in, en Anna.... jouw Anna is hier toch goed geborgen....

— Als tenminste, tenminste als jullie, jij Bresler en zij daar.... tenminste als jullie je fatsoen bewaard hebben, als jullie zoogenaamde wanhoop.... Bij ieder woord komt mevrouw een stap dichter de kamer in. Dan vliegt Anna van de muurbank gillend overeind. Maar nu is tegelijkertijd het rumoer buiten zoo hevig geworden, dat de anderen verschrikt naar de ramen dringen. Ze vliegt naar Arie toe en trekt hem uit de stoel. Buiten rukt een waanzinnig geweld naderbij en schijnt als-het-ware het huis te bestormen. Gillen! Vloeken! In de sloppen achter de hoofdstraten begint men de internationale te zingen, wild en vonkig of het door voeten uit de steenen gestampt wordt.

Ze vechten op straat. In een hoek van de kamer fluistert Anna wanhopig en weerbarstig tegen Arie: Maar nou gaan we weg, toe, laten we hier vandaan gaan.... ik kan toch hier niet blijven?

Schoten! Er wordt geschoten!

Iemand komt zonder hoed en met een zakdoek voor zijn ge-

zicht naar dit huis toe gevlucht. Herman Braans herkent hem. Masborg! Maar dat is Masborg!
Hij holt de gang in naar de voordeur. Op de slaapkamer boven zijn de kinderen wakker geworden en beginnen te huilen. Bij de kapstok rukt Anna haar kleeren van de haak en probeert den tegenstribbelenden Arie mee te sleuren.
— We gaan toch weg, jankt ze. Dan schijnt plotseling de waanzin van de avond in hem te varen, hij rukt zich los en steekt zijn kop door de reet van de kamerdeur:
— Verrek! brult hij schreiend naar binnen....
Waarom doet hij dat nou?
Mevrouw huilt in dezelfde stoel, waarin hij eerst zat.
— Och nee, blijf maar, blijf maar, laat ze maar hierblijven, prevelt ze koortsig.
Maar Swagerstein troost: — Laten gaan, laten gaan, mevrouw, ze hebben hun jaren, die twee....

Nu is Masborg binnen. Op de linkerslaap plakken de haren op een groote schaafwond, er zit bloed aan zijn lippen en achter een winkelhaak in zijn broek wordt een zwartroode vlek zichtbaar. Hij staat midden in de kamer en praat maar. Aan één stuk door praat hij:
— Of ze me ook te pakken hebben gehad, de rekels.... ze zijn stapelgek vanavond. Dat kost een stelletje dooien.... nou, zonder liegen, zeker met z'n twintigen hebben ze me afgedroogd.... Ziezoo dames en heeren, leve het feest.... leve Riegel, maar ze hadden toch beter hem bij zijn kladden kunnen nemen.... maar de feestcommissie is em tijdig gesmeerd.... Braans, jij wist niet waar je moest gaan staan hè, weet je wel die avond, nou, hier sta je best, kerel, blijf uit het voetengetrap.... Tusschen twee haakjes, met Lemmen is nou

de zaak in orde, Maandag kan hij van B. A. gaan trekken, maar die Verdoorn is een schoft. . . Stom, wat doet die poot zeer. . . De bewondering van Swagerstein voor Masborg is nu grenzenloos.

Twaalf uur slaat de klok. De feestverlichting gaat uit buiten en de toren verdwijnt in het donker.
Sabbat.

XVIII

Voor de ramen van een redactiebureau is een foto te zien van een gedeukte lampion aan een vernielde guirlande. Een paar zwarte plekken zijn met pijlen extra aangegeven. Dat zijn kogelgaten.
TRAGISCH EINDE VAN EEN GOEDGESLAAGDE FEESTWEEK staat er boven. Het is juist, maar triest.
Zaterdagavond viert men de hoop op een betere toekomst, de lotsgemeenschap van allen en de taaiheid van het ras met muziek en flambouwen en een uur later schijnt een troep belhamels van de stad een schervenkeuken te willen maken. Er worden straatlantaarns stukgegooid en spiegelruiten vernield. Kwajongenswerk! Schandelijk kwajongenswerk!
Toch zou het tot zoover desnoods met eenige nadruk onder „Gemengd Nieuws" vermeld kunnen worden. Het is tot op zekere hoogte een gewoon verschijnsel in een land waar meer dan driemaal honderdduizend mannen dagelijks hun hoofd op het kussen van satan leggen.
Maar Zondag wordt de toestand erger! Het komt tot een georganiseerd verzet tegen de overheid. Er worden straten gebarricadeerd en uit de ramen geschoten. Inbeslaggenomen vlugschriften rechtvaardigen het vermoeden van een ondergrondsche duivelsche ophitserij. Het rumoer van rebelleerende kwajongens? Nee! Het roode monster met sikkel en hamer is aan 't werk!
Diezelfde avond vraagt de burgemeester telefonisch versterkingen aan.

Maandagmorgen al trekt een afdeeling cavalerie uit een na-

burige garnizoensplaats langs de akker van Verdoorn naar de stad.
Het vriest. In het kanaal heeft zich vannacht een grijsgrauwe ijsschilfer gevormd. De zon hangt als een oranje ballon in de ochtend en nog schieten aan de randen de naalden als pijlsnelle visschen aan de bestaande schollen vast. In de open wakken verzamelen zich de meerkoeten al. Dat is een teeken van strenge vorst, meent de oude Verdoorn. Dat moge God verhoeden, een koude winter maakt de ellende nog grooter.
Als op de groote weg het geklos van paardenhoeven nadert, loopt hij naar het hek. Moeder en Leen komen ook naar buiten. Alledrie weten ze wat dit beteekent. Het gebogen lichaam van vader Verdoorn verstrakt zich tot een plechtige ernst, maar moeder dringt verschrikt naar hem toe.
— Zou 't erg zijn, vader? Gaan ze nou echt schieten.... die ongelukkige.... wat een tijd, wat een tijd, fluistert ze met groote bezorgdheid en veel deernis in haar stem.
— Ja, als dat gespuis daarginds niet koest blijft wel, je weet wat de Schrift daarvan zegt, gezag is gezag, moeder....
— Maar Willem dan....
Ja, Willem! De oude kijkt peinzend naar de stad. Over de kartellijn van de gebouwen hangt nog een doorzonde nevel. De torens blinken als pluimen in de lucht. De klok van een katholieke kerk roept haar kinderen naar het altaar.
Een vreemd visioen zet zich voor den oude ragfijn in de doorzichtige sluiers. Witgepleisterde huizen, tinnen van een tempel, heuvels:
— Jeruzalem, Jeruzalem, hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen bijeenvergaderen.... maar gij hebt niet gewild. Uw huis worde u woest gelaten....
Hij staat doodstil, terwijl woord en beeld als een godsspraak

aan hem voorbij trekken. Bij het ontbijt wordt het morgengebed langer dan anders:
— Opdat het nog voor velen een roepstem moge zijn tot Christus en Uw naam erdoor worde verheerlijkt. . . .
Een uur later arriveert een detachement infanterie met veel lawaai aan het station. Stalen helmen, karabijnen, mitrailleurs. Midden tusschen het gewoel begroet Suze Heytema haar verloofde met veel kussen en een lange omhelzing.
— Kom je ons nou beschermen hè, Arnold, ridder?
Luitenant Hovestadt glimlacht verlegen en rukt zich voorzichtig los. De troepen hebben zich reeds opgesteld. Lenig springt hij voor het front.
— Geeeef àcht!
Suze glimlacht. Wat een stem en wat een houding!
En wat een geruststelling!

Zoo hervindt Willem Verdoorn zichzelf.
Een groote keisteen vliegt door de lucht, vernielt een lantaarn en treft een vrouw, die gillend in het donker verdwijnt. Dat deed hij! Een leege hand slaat tegen zijn voorhoofd.
Schoft, het had je moeder kunnen zijn!
Achter hem stormt de politie de straat in, zijn kornuiten vluchten en hij wil ook weg. Maar een kille stroeve weerbarstigheid legt zich, zwaar als metaal, in zijn lichaam. Schoft! Schoft! Schoft!
Een agent geeft hem een duw.
— Doorloopen! . . .
Thuis zit Heiltje schreiend op hem te wachten. Was je daarom zoo vroom? zegt ze. Hij zwijgt.
's Nachts stommelt Hakman in zijn onderbroek de kamer binnen en smeekt hem boven te komen. Jaan is plotseling veel erger geworden en hij moet vechten om ze in bed te houden. Ze

heeft heel de Zaterdagavond om Willem geroepen. Verdoorn gaat mee, maar als hij boven komt is ze alweer rustig.
— Ga maar slapen, Willempie, je was net aardig op dreef, denk om je rust, zegt ze, maar haar stem klappert stuk op haar tanden. Ze heeft hooge koorts.
Zondag het oproer tot hier vlak onder het venster! Op de hoeken wordt de straat gebarricadeerd. Charges van de politie! De jongens Schefferly gooien het huisraad van hun moeder naar beneden en vluchten achter langs de dakgoot weg. Heil zit met Rietje op haar schoot weggedoken in de verste hoek van de kamer. Ze wil niet praten. Als Willem haar aankijkt keert ze haar hoofd om en begint te snikken. Boven lalt Hakman stootend en zonder genoeg adem de Internationale uit en neuriet dan weer psalmen op zijn knieën voor het bed. Dan weer wil hij naar buiten en meedoen, maar halverwege de trap staat hij stil en roept Gods oordeelen uit over ieder die het zwaard opneemt. Het is niet om aan te hooren voor de anderen.
Vanmorgen bij het stempelen hoort Verdoorn dat Lemmen Zondagmiddag is gearresteerd en niet voor de avond vrijgelaten. Hij heeft bij de plundering van een kruidenierswinkel een paar bussen cornedbeef gestolen. Hij schijnt daar toevallig langs gekomen te zijn en toen rolden ze te grijp voor zijn voeten. Een opstandeling is hij niet, daar heeft hij geen figuur voor, maar cornedbeef is voedzaam en lekker. Vooral voor kinderen. Die heeft Lemmen er drie.
— Als de politie hem niet bij zijn kladden gepakt had, had die Lange er een familiefeestje van gemaakt. Heere zege deze spijze, da's nog eens kosje voor een vent zonder vrouw en met drie kinders. Amen, zegt iemand grommend achter Willem Verdoorn.
En als Willem Verdoorn niet zoo'n vuile schurkestreek overhoop

had gehaald....

....Maar dat bespreekt hij met Masborg samen, achter een gesloten deur. Daarmee is tegelijk zijn werk bij Bakker ontdekt. Dat kost hem minstens een paar weken steun, als hij het er daar nog mee af brengt. Heil kan het niet meer uithouden en vlucht met Rietje naar haar ouders.

En nu staat Willem Verdoorn hier voor het venster. In de scherven van de stukgeschoten ruiten aan de overkant schittert zon. Tusschen de losgewoelde keien liggen de naar beneden gesmeten geraniums rood te verbloeden. De melkboer op de hoek heeft zijn etalage met planken geblindeerd. Aan de andere kant komt vrouw Schefferly naar buiten geloopen en strooit broodkruimels voor de vogeltjes. Eer het mensch dat vergeet! Maar de vogels zullen em wel gesmeerd zijn net als Janus en Piet. Die zijn na Zondag niet meer thuis geweest. Buurman Branderhorst is ze gaan zoeken, vanmorgen. Zijn eigen zoon Kees is ook weg. Ergens in een cafeetje, op een vergadering met een stel raddraaiers heeft hij ze gevonden, maar ze hebben er hem met twee dichtgeslagen oogen uitgesmeten. Daar beneden, op straat, heeft hij het Willem verteld, met een verontwaardiging, die nog tusschen de opengebleven oogspleten flikkerde.

— Daar zijn nou kerels aan 't woord, die ik nooit eerder gezien heb, die komen alleen voor den dag als er wat loos is. Ik zeg: Twee maanden heb ik voor dat schoelje achter de schermen in de bak gezeten, ik was een strijder en een martelaar en Joost mag weten wat, maar ze hebben in die tijd m'n vrouw laten krepeeren zoowat. Niemand keek naar d'r om, m'n oudste dochter hoert met de viezerikken van de bourgeoisie, Kees heb ik niet meer gezien.... maar wel.... toen ik terug kwam was de heele stad één dronkemansbende, van de partij of niet

van de partij, de heele pot deed mee en nou na een week gefeest te hebben willen jullie de zaak in puin slaan.... Je ben net eender dan de rest, je heb alleen de centen niet.... ik zeg: begin bij je eigen of ga naar huis en slaap je roes uit....
Branderhorst heeft gelijk, maar daarvoor heeft hij nou ook een paar blauwe oogen.
Verdoorn lacht even, kort. Het klinkt bijna als een snik.
Boven zijn hoofd hoort hij gestommel en kreunen. Buurman Hakman helpt zijn vrouw zeker. Dat loopt mis daar. Ach Jaan....
Hij legt twee handen tegen zijn voorhoofd en sluit zijn oogen. Een weeë kramp trekt rond zijn hart, dat te barsten dreigt zonder pijn.
Dan begint hij tegen zichzelf te praten, hijgend en driftig:
— Je bent gek, Willem Verdoorn, gek! Je staat hier voor de ruiten te kijken of je in een bioscoop zit. Buiten knallen de revolvers, daarmee wordt op jouw kameraden geschoten! Jouw kameraden, zoo heb je ze de heele zomer genoemd. Je wou de vrome spelen tegen ze, maar ze zijn stuk voor stuk beter dan jij. Je hebt je weldoeners bedrogen, je hebt je vrouw het huis uit gepest, je steun verspeeld en je kameraad in de bak geholpen.
— Verdoorn, je bent een schoft, een ploert, die het achter zijn ellebogen heeft. Had Masborg gelijk toen hij dat zei vanmorgen of niet? Boven ligt Jaan te sterven zoowat, d'r koffie heb je opgezopen, ze heeft voor je gezorgd van het eerste oogenblik af dat je zonder vrouw en zonder werk op de keien stond.... en toen ze je riep?.... Zaterdagavond? Toen hoste jij als een losgebroken bok achter de muziek!
Hij is nu rechter en aangeklaagde. Hij slaat met een onbarmhartige preciesheid en krimpt ineen als een afgeranselde hond.
— God?.... Zwijg! Eens heb je hem achter de wolken van-

daan willen roepen. Stommeling! Dat is vuur in je handen willen nemen! Hij vernietigt jou! . . . .
Een patrouille cavalerie trekt, begeleid door twee politiemannen, de straat in. Revolvers in de vuist en karabijnen in de aanslag. Er is geen huis, geen raam, geen dakgoot te vertrouwen! Goedhartige jongens zijn het, met helmen die te groot lijken voor hun kleine gezichten, maar op paarden, die de trots en de grimmigheid van de beleedigde macht in hun hooge pooten en glanzende flanken te dragen schijnen.
Willem Verdoorn balt de vuisten, zonder vijandschap te voelen. Heel de wereld is beter dan hij! Als ze omhoog kijken trekt hij zich snel van het venster terug, dieper de kamer in. Hij is bang dat ze schieten zullen. Op dat oogenblik vliegt er iets zwarts langs de ramen, een slag, een schreeuw, en mèt dat het op de keien kapot kletst knalt een karabijn ergens de ruiten aan scherven.
Boven begint Hakman te lachen, dwaas en huilerig en stampt op de grond. Zou die . . . .? Is 't ie nou gek! . . . . Jaan . . . .
Verdoorn wil naar boven, maar reeds stormen de politiemannen de trap op. Op het portaal komt Hakman hen al tegemoet.
— Ziezoo, nou heb ik ook wat gedaan . . . . mijn portie! Raak! brult hij huilend.
Hij wordt op zijn mond geslagen. Een korte benauwde worsteling op het donker portaal. Onhoorbaar bijna kreunt een kleine stem uit de bedstee, zachter . . . . zachter . . . .
— Ga kijken hoe die kapot ga daar . . . . door jullie schuld, ploerten . . . . en dat was nou vroeger . . . . vroeger . . . . Een hikkende huilbui breekt de woorden af. Zijn knieën knikken als van een oud man. Hij is een oud man. Hij heeft geen overhemd aan en zijn broek zonder bretels zakt op zijn sloffen.
Buiten sopt een soldaat zijn zakdoek tegen een bloedende

kaakwond.
— Zn vrouw is ziek, erg ziek, en hij.... hij.... hij is niet.... hakkelt Willem verlegen, als ze door het gangetje naar buiten dringen.
Even aarzelen de politiemannen; ze hebben ook een vrouw.
De tuniek van hun kameraad is rood bespat. Dat zien ze.
— Kom mee!
Plicht is plicht.

Nu heeft Branderhorst een dokter gehaald, de eerste de beste die bereid was mee te gaan. Een jonge kerel; zooéén die ook ingenieur had kunnen zijn of wielrenner.
— In de Nieuwe Havenbuurt? geschoten zeker? De stom....
— Niks, een vrouw ziek, doodgewoon ziek, zooals jij het ook worden kan, als je jaren en nog eens jaren gemarteld....
— Ik ben geen econoom.... Hou je van een sigaret? Steek op dan....

Twee rappe handen onderzoeken het lichaam van Jaan Hakman met de snelle zekerheid, waarmee Willem Verdoorn vroeger zijn motor nakeek. Als ze kreunt maken ze kleine soepele sprongen over de knokkels naar de schaarsch weeke plekken van het lijf.
Te laat!....
— Maar wie ter wereld roept een dokter als een mensch zoowat klaar ligt om gekist te worden? Ben ik soms een lijkendienaar?
De buurvrouwen snikken schuldbewust of zij het zijn, die Jaan dood laten gaan.
Branderhorst kan wel een paar oorzaken aanwijzen, maar die

interesseeren den dokter niet. Hij wascht zijn handen boven het aanrecht.

— Vervoer bestaat niet.... uitgesloten, sterft ze voor ze in het ziekenhuis is. Heeft ze geen man? Wat, opgepakt? Nou net? Maar hoe moet....? Ach....

Hij trekt zijn handschoenen aan. Er zijn nog meer patiënten. Misschien komt hij nog terug. De zon is waaiervormig boven de stad uiteengebarsten, schoon, puur, staalhard en zonder de trillende warmte van de zomerdag. Op het kussen ligt het hoofd van Jaan Hakman, rimpelig en dor, maar onder de oogen is het vleesch witblazig gezwollen. Hakman is daarnet zonder overhemd weggehaald. Te begrijpen. Jaan heeft het aan. Dat is een korte nachtpon. Een gepeesde houterige hals staat boven het boordje, roerloos, maar langs de kanteling van de kaken klopt het als een keeltje van een gevangen vogel. Toch is ze nog streng zooals ze daar ligt, hard en afwerend alle medelijden. Als de snikkende buurvrouwen naar haar kijken houden ze plotseling op en bijten zich verbaasd de lippen stuk. Branderhorst kan niet stil blijven staan, onder de twee blauwe zakken van zijn gezwollen wenkbrauwen door kijkt hij onafgebroken naar het bed. — Nou gaat ze dood, zooals ze geleefd heeft! Wedden? Kèrel, je zou willen janken, maar je durft niet, als je naar d'r kijkt, schaam je je....

Licht staat de dag in de kamer, berstensvol en uitbundig. De ramen zijn glanzende poorten naar de zon. Buiten wordt nog geschoten. Het geluid stijgt knallend uiteen, zonder zwaarte, vroolijk bijna. Vrouw Schefferly siddert even. Ze heeft twee jongens op straat.... Op de droge huid van de zieke verdoft de zon tot gore gele vlekken. De dood. In een hoek van de kamer staat Willem Verdoorn verbijsterd toe te zien. Het is vreeselijk te vallen in de handen van den levenden God. Het is

vreeselijk te vallen in de handen van den levenden God. Hoe komt hij daar nou aan? Dat is zeker nog een tekst van de Zondagsschool. Daar heeft hij vroeger misschien wel een plaatje voor gehad. Maar nu zet het zich bliksemend tegen de zwarte achterwand van de bedstee, een gat naar de eeuwigheid, een afgrond. God....
Jaan probeert haar hoofd op te lichten, haar oogen zoeken de kamer in en wijzen, maar niemand begrijpt wat ze bedoelt. Dan ziet ze Verdoorn.
Hij gaat naar het bed. Tusschen de dekens stinkt het benauwd, vergiftig.
— Ik ben.... ik ben.... die tek.... ach Willem....
Dan valt ze weer achterover.
— Ze vraagt wat, hoor dan toch, ze wil wat.... dat kan toch... een dominee misschien, dat is op de beesten af zoo... toe Verdoorn, stottert vrouw Schefferly, bang, omdat ze zooiets noemen durft.
Branderhorst gromt. Zijn vrouw prevelt gebeden. Ze is nog een beetje Roomsch.
— Zeven jong, daar heb ze d'r zes van gebakerd, toen de zevende kwam lagen er drie van mijn hier in de bedstee, en zijzelf op de grond, zooéén is ze d'r, huilt ze er hartstochtelijk tusschendoor.

Willem Verdoorn haalt een dominee.
De stad ligt in de zon. De oproerige buurten zijn door infanteristen met mitrailleurs afgezet. Zon! Langs de breede straten, die van de buitenwijken naar de binnenstad voeren, trekken nu en dan afdeelingen te paard.
De voorbijgangers zouden stil willen staan en in de handen klappen. Het trappelen van de hoeven op de keien is een dartel

spel. Vanmorgen is er voor den burgemeester gedefileerd. Vier en twintig uur geleden was het oproer een gevaar, nou is het een sensatie.
Willem Verdoorn gaat naar Herman Braans. Waar moet hij anders heen? Hij heeft hem belogen en misbruikt. Braans zal woedend zijn, maar daar is hij niet bang voor. Er is een gericht waarin menschelijke aanklagers te nietig zijn. Daaronder siddert Willem Verdoorn, als hij in de tram stapt en een kaartje betaalt voor de rit naar Vreedorp. Vijf cent. Kort traject.
Heel gewoon. Maar wie ziet het, waar God een mensch ontmoet!
— Mooi weer, zegt de conducteur, terwijl hij zijn signaal geeft.
— Ja, prachtig....

Vreedorp.
De laatste bladeren van de wilde wingerd branden aan de muren van „Repos Ailleurs". Die naam krijgt wel een bijzondere beteekenis nu de opstand rondom Vreedorp rumoert als de branding rond een eiland. Het is goed, daar even op te wijzen. Dat heeft meneer Braans ook reeds gedaan. Sedert Zondag heeft mevrouw Heytema haar toevlucht onder zijn dak gezocht. Met twee weerlooze dochters.... en ondanks de aanwezigheid van luitenant Arnold.
Herman huist de gansche dag op zijn studeerkamer, hij verschuilt er zich bijna. Renske is bij hem op 't oogenblik. Laat ze maar. Hun afgetrokkenheid is te begrijpen, nu het oproer in de stad de gevolgen laat zien van hun onbezonnen ideeën en de verloochening van hun opvoeding. Dan slaat luitenant Hovestadt een beter figuur! Als Evert zijn einddiploma H.B.S. haalt en hij wil, is misschien een opleiding voor de weermacht het

beste en zonder teleurstelling voor de ouders, overweegt vader Braans.
Zie, daar komt Riegel uit de stad, die brengt nieuws. Van het front, zou men bijna zeggen.
— U kunt naar huis gaan, het gevaar is geweken, zegt hij tegen het vrouwvolk, dat al naar de voordeur gehold is.
— Onze jongens hebben kranig werk verricht. Mijn complimenten voor zoo'n verloofde, juffrouw Suze....
— Dat wist ik, antwoordt ze fier. Ze is nu een echte soldatenvrouw.
Dus gaan ze nu weer naar „Us Wente". Het ligt daar als een verlaten stelling. Schandelijk! Mevrouw Braans vraagt of er veel gewonden zijn.
— Veel? Altijd te veel, m'n beste, zoolang de ware schuldigen buiten schot blijven. Het volk is in deze tijden gauw opgezweept, dat zien we nu weer. Maar een harde les verricht wonderen. Laten we daarop hopen en de regeering dubbel steunen.... Right or wrong, altijd voor orde en gezag.... dat zijn de pijlers van ons volksbestaan.... Als alle dominee's dat eens onthielden en ieder, die geroepen is voorlichting te geven....
Dat laatste snapt Suze zelfs. Mevrouw Braans krijgt een kleur en meneer verontschuldigt zich kuchend:
— Herman is op zijn kamer.... het grijpt hem erg aan schijnbaar....
Riegel glimlacht. Mevrouw Heytema stapt resoluut naar de trap en roept haar dochter. Ze gaan weg!....

Op zijn studeerkamer leunt Herman tegen zijn boekenkast, bleek en vermoeid na een lang gesprek, een verloren gevecht tegen de trouwhartige eenvoud van Renske. Nu ze geroepen is

staat ze op en gaat naar hem toe.
— Herman, je mag niet wanhopen.... als je geroepen wordt moet je weer gaan.... wat minder idealisme en wat meer geloof.... en je verstand meenemen.... maar nooit twijfelen, nooit twijfelen, dat mag niet, je weet het beter dan ik, Herman, de liefde hoopt alle dingen, ze gelooft....
Dan staat hij met een schok rechtop en grijpt haar handen.
— Het is goed zoo. Het was mijn eigen schuld.... de hybris van een sociale amateur profeet.... Van een sociaal voelend mensch, zou Masborg zeggen.... Als ik nu begin, moet het zonder de mooie poespas, die ik er zelf bij maakte.... Als ik aan die arme Anna denk... Ach Renske, ik kan het ook niet.. ., ik kàn het niet....
Dan komt plotseling meneer Braans zenuwachtig de trap op. Er is beneden iemand die Herman spreken wil.
— Die werkelooze, die man van de Nieuwe Haven, van die vrouw.... jonge, pas op.... als vader mag ik je dat nog zeggen, pas op, laat je niet verleiden.... je ziet nou....
Maar dan is Herman al beneden.
Verdoorn!!.....

— Dat ik een schoft ben kan zij niet helpen, zegt Willem onderweg.
— Kameraad....
Als ze thuiskomen is Jaan Hakman al gestorven.

In de stad keert langzaam de rust. Als een ijzeren klem zet zich de orde rond de opstandige buurten. De straten worden leeggeveegd, wie er zich in vertoont, neergeschoten. Voor de nacht moet alle tegenstand gebroken zijn, de duisternis vecht aan de zijde van de opstand. Spelenderwijs stoot de militaire

politie de laatste haarden van verzet uiteen. Dat is geen strijd meer, een klopjacht! Een kleine troep overmoedigen, waaronder de jongens Schefferly en Kees Branderhorst, probeeren de draaibrug over de haven onklaar te maken, om hun aftocht te dekken. Tevergeefs! Een motorcolonne dondert ze met revolvers en gummistokken uiteen. Een paar cavaleristen nemen de laatste barricade van vernield huisraad met het glorieuse élan van een springoefening voor een eeretribune. Loopen! Loopen!
Kees Branderhorst kan niet meer. Hij heeft een mep met een ploertendooder op zijn hoofd gekregen en strompelt verdoofd naast Janus Schefferly.
— Vooruit! Ga vanzelf over! Loopen, dan voel je niks! gromt Janus, terwijl hij hem een por in zijn rug geeft. Dat is nog wat anders dan een dorpsveldwachtertje achter je kont te hebben als je een fuikie gelicht hebt.
Waar is Piet nou? Hij moet zorgen dat hij ze heelhuids thuiskrijgt. Daar! Die proest en slaat met zijn armen alsof hij crawlt. Overal laten zien, dat hij goed zwemmen kan, de braniel
Daar is de straat. Achter hen kletteren de motoren.... dichter.... harder.... De deur van hun huis is dicht! Hoe komt die deur nou dicht? Bons!.... dat is ook een bak!.... Vooruit Kees! Je loopt of je slaapt.... oogen open, sufferd!
Bij Hakman wenkt Branderhorst voor de ramen. Maar die zijn kapot! Hoe komen die ramen kapot?....
Binnen....
— Jezus Maria....
— Hou je bek!
— Wat?.... Jaan dood?....

Barmhartig is de Heere, lankmoedig en groot van goedertieren-

heid....
Dat staat in het zakbijbeltje van Herman Braans. Op de tafel ligt een tekst. Zilveren letters op een zwarte grond. „Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven" staat erop.
— Die was voor jou bedoeld, Verdoorn.... Ieste wat ze gezegd heb.... en niet van de armen begraven worden asjeblieft....
Hij zal niet altoos twisten, noch eeuwiglijk den toorn behouden. Hij doet ons niet naar onze zonden en vergeldt ons niet naar onze ongerechtigheden. Want zoo hoog de hemel is boven de aarde....
Willem Verdoorn kan het niet meer uithouden en vlucht snikkend naar buiten.
— Da's nog nooit iemand wezen zeggen hier in huis.... is dat een gewone bijbel?.... nooit geweten.... bromt Branderhorst.
Herman Braans staat in een roerlooze kring.
.... is Zijn goedertierenheid geweldig....
Langs de keien onweert de macht.

— Een mensch kan zoo hard van de hemel zingen, jongen, dat hij het schreien van zijn eigen kind niet hoort, zegt vader Verdoorn tegen zijn zoon Willem. — Vergeef et me?....
Rond het huisje ligt de nacht onder een oneindige sterrenlucht.
— We zelle in de schuld moete, jongen....

Barmhartig en genadig is de Heere....

Zoo hoog de hemel is boven de aarde is zijn goedertierenheid geweldig....

WILLEM VERDOORN
STEMPELT NOG

XIX

Voorjaar! Paschen en Pinksteren zijn voorbij en Willem Verdoorn is alweer een jaar werkloos geweest. Het één zoowel als het ander kan bijtijden wonderlijk zijn. Niemand steekt er een hand naar uit, ergens uit het onmetelijke luchtruim worden de luwe winden toegezonden, de aarde klimt ongemerkt en zonder steunsel (maar hoe kan dat als God haar niet steunt?) dichter naar de zon en dan ineens is er de dag dat in het park de magnolia's bloeien en bij de Nieuwe Haven de blaadjes aan de boomen hangen. De kolenbons worden tot de volgende winter ingehouden en de werkloozenvrouwen bemerken dat de zomerjurk van vorig jaar niet meer te dragen is.
Zoo komt het één bij het ander, en alles is niet even mooi.
Men hoeft het niet te verbloemen, het schoonste Pinksterzonnetje zet geen fabriek aan de gang en geen mensch leeft van de voorjaarswind.
Na een kwade winter, als een tocht tusschen de nijpende wanden van een benauwde mijnschacht, staan de werkloozen versuft en onwennig te knipperen onder de lichtbogen van de zomerdag, even verrukt en zorgeloos, tot de stralende lucht een leegte wordt, waarin ze omlaaggestort lijken als een steen in het water. Niemand komt daarin op eigen kracht omhoog!
Een man, die zichzelf niet bedriegen wil, kan het benauwen tot stikkens toe.
Als Willem Verdoorn zijn voeten op de grond zet, raken ze een aarde, die op plekken lauw is van vergoten bloed. Er ligt de asch van verbrand koren en de rottigheid van voedsel op mesthoopen. En dezelfde aarde bergt de lijken van hen die sterven aan gebrek. Het is zoo doodgewoon geworden, dat het flauw lijkt eraan te denken. Maar meer dan driemaalhonderdduizend

mannen, die zonder doel een pad kaal schuifelen over de groenende grond, hangt het als lood aan de voeten.
Werkloozen! Werkloozen!
En toch staan onuitwischbaar en voor alle tijden de voetstappen van Jezus tusschen de diepe sporen van hen die vermoeid zijn en belast.
De Heer is waarlijk opgestaan! Dat is Paschen.
En Hij is het Leven van ons leven geworden! Dat is Pinksteren.
En na Paschen en Pinksteren kan zelfs werkloos zijn bijtijden wonderlijk wezen.
Op die manier zegt Herman Braans het op de stoep voor het huis van Branderhorst en er is niemand die lacht of hem de hersens wil inslaan. En toch lijkt zooiets bijna een beleediging. Er staan kerels om hem heen, die meer dan vijf jaar zonder werk loopen. Alleen Willem Verdoorn, achter de anderen tegen de vensterbank geleund, glimlacht voorzichtig en ingetogen. Hij weet dat het waar is. En Branderhorst op de stoeprand zegt zonder op te kijken:
— Maar daar zijn wij nie vroom genoeg voor, Braansje....
Een leeg sigarettendoosje valt versnipperd uit zijn handen.
Braans ziet het.
— Steek eens op, zegt hij, terwijl hij zijn eigen doosje tevoorschijn haalt, en zoo schijnbaar een antwoord vermijdend.
Zes, zeven handen grijpen toe.
— Da's zeker ook van Onzelieveheertje, lacht er nu één.
— Natuurlijk, maar het zijn de mènschen, die je ervoor laten betalen, grapt Braans terug.
En de ouwe Hakman beaamt: O zoo, dat is nog zoo stom niet.
Dat zegt hij altijd als Herman Braans gesproken heeft.
De menschen noemen hem, nu hij bij Braans in huis woont, de

koster van de Nieuwe Havenbuurt. En die functie weet hij ontegenzeggelijk met meer waardigheid te vervullen dan de dominee de zijne. Daarvoor heeft hij vroeger ook een godsdienstige opvoeding gehad, die wel erg, maar niet heelemaal verwaarloosd is.
Verder zet hij nog de vuilnisbak buiten en hij haalt de contributies voor de buurtvereeniging op.
En hij loopt de herbergen voorbij.
Maar dat is soms een hard gelag!

Misschien is het om de woorden van Herman Braans vanmorgen, dat Willem Verdoorn nu al meer dan twintig maal stil is blijven staan voor de groote gele bos boterbloemen op het witte tafelkleed. Rietje heeft ze van de week geplukt bij opa op de akker en nu kunnen het ook de woorden van zijn vader zijn, die hem dwingen tot dit verwonderd kijken.
„Aanmerkt de leliën des velds.... zij arbeiden niet en spinnen niet.... en toch.... en toch...." Misschien is het alleen de vuren glans van de bloemen. Hij zal er zich niet mee vermoeien nu tegelijk de prikkelende geur uit het keukentje hem van lust pijn in de kaken geeft.
Het is twaalf uur. Vanmiddag eet Willem Verdoorn haché van regeeringsvleesch, met echte aardappels erbij. Dat is kostje als je ze in negen dagen niet geproefd hebt. Ze zijn erg duur geweest dit voorjaar, nu de nieuwe beginnen te komen worden de oude gelukkig wat goedkooper.
Hij staat bij de keukendeur te snuiven als een koe. Hij heeft trek en wordt ongeduldig.
— Leve Zwanenberg, Heil, als ik een stukkie van je krijg zing ik driemaal het Wilhelmus voor je, lacht hij, terwijl hij zijn kop door een kier steekt.

Van die gelegenheid maken Rietje en Henkie Lemmen gebruik om langs zijn beenen heen naar binnen te glippen. Maar dan loopt Heiltje van het aanrecht weg en kletst hardhandig de deur dicht.

— Ophoepelen!

Ze is eigenlijk een beetje kwaad.

Willem heeft beloofd dat Frans en Ieneke Lemmen vanmiddag mee naar het strand mogen. Er is een voetbalwedstrijd van de werkloozen uit de buurt en ze kunnen er zwemmen en pootje baden.

Daar is ze op tegen. Het is daar een rommeltje. Meiden, jongens, getrouwde vrouwen, alles krioelt er door elkaar, even erg als de vlooien op de wal.

Er zijn grenzen, meent Heiltje, zelfs aan de gemeenschap.

Dat woord gebruikt ze vaak, sinds Herman Braans in de buurt is komen wonen. Maar tenslotte is ze toch ook een boerendochter en er zijn grenzen die niet verdoezeld mogen worden. Nee, met alle waardeering die Heiltje voor dominee Braans heeft, moet ze toch erkennen, dat hij niet weet wat fatsoen is, hoe gek dat ook klinkt voor een dominee.

Zeker, er is veel veranderd sinds hij hier is gekomen. Hij heeft Hakman bij zich in huis genomen en haar dus van die last bevrijd. Hij heeft Kees Branderhorst op een werkloozencursus van een ambachtsschool geholpen en daardoor den jongen en de buurt voor veel schande bewaard. Hij heeft de kinderen.... ach, er is zooveel. Maar hij is geen dominee. Hij praat over God zoo als een gewoon mensch dat doet. Hij rookt sigaretjes en zingt mee bij de trekharmonica. En dan waagt hij het om de Bijbel uit zijn zak te halen en te lezen. Dat is gebeurd! Hier in het gangetje!

Dat zijn dingen waarvoor Willem bewaard moet blijven. Het is

bewezen, dat hij na zijn ontslag de verzoeking niet zoo ferm kan weerstaan als vroeger, toen hij nog chauffeur was. Hij moet de afstand bewaren, die een toevallig werklooze arbeider van een stempelaar scheidt. Maar daar lacht hij om, hij voelt het verschil blijkbaar niet eens en sedert Lemmen het vroegere bovenhuisje van Hakman betrokken heeft, is dat nog erger geworden.
Enkele dagen van de week werkt Lemmen op een kleine scheepstimmerwerf als lasscher. Als hij dan moe thuiskomt, verloopt alles normaal, maar op de andere dagen rot het volk uit de straat met muziek en zang samen op Heiltjes dorpel. Dat haalt een eerzame vrouw het bloed uit de teenen soms. „Marietje vrijt met één huzaar"... . tot in het gangetje van vrouw Verdoorn toe. Dat is nog nooit gebeurd, zelfs in de ergste tijd van Hakman niet. En de kleine Rie zingt op haar manier de versjes al blijmoedig mee.
Als ze er wat op aan te merken heeft, zegt Willem:
— We hebben nog wat goed te maken, Heil, probeer het te dragen.
— Moet ik dat dan lijen? mokt ze terug.
— Ja, jij ook, antwoordt hij dan op zoo'n vreemde ernstige manier, waarbij ze hem even strak aankijken moet en „ja" zegt voor ze het zelf weet.
En dan laat ze het maar weer een poosje op z'n beloop, tot het haar opnieuw te bar wordt.
De dagen, waarop Lemmen werkt, eten zijn kinderen bij Verdoorn. Frans en Ieneke kunnen ieder oogenblik uit school komen. De haché geurt al op tafel en op de witte borden glanst een witte zon. Zelfs met de barstjes en stukken eraf zijn het nu nog mooie dingen. Door de dampslierten heen blinken de twee bobbeloogen in het Chineezensnuitje van de kleine Henk naast de groote donkere kijkers van Rietje. Stilletjes licht Willem het

deksel op en stopt ieder een stukje vleesch in de mond.
Henk bromt als een jonge hond.
Verdoorn glimlacht. Hij slaat zijn armen samen boven zijn hoofd en blijft stil staan voor een kleine wandtekst naast het buffet. „Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven" staat erop. Aan de andere kant hangt een oud portret van Jaan Hakman. Dat zijn twee dingen, die in zijn leven staan als de zon op 't oogenblik in de kamer. Soms ziet hij ze en dan doen zijn oogen pijn alsof hij in vlammen kijkt. Het is een gericht, waarin hij telkens weer betrokken wordt, dat hem alles wat hij tot nu toe is en bezit doet zien als verbeurd en verkwanseld. Dagenlang loopt hij gevangen in gedachten, die de baas over hem spelen en hem klein maken. Maar even vaak is het anders. Ze zijn er, hij ziet ze, er is licht en hij voelt de warmte.
Zoo is het nu.
Heil komt binnen met de aardappels. Buiten lachen de stemmen van Frans en Ieneke met de kinderen van Branderhorst.
— Neem je zwembroek mee, gilt er één van de overkant, als de voetstappen al in het gangetje kletsen.
— Heb ik nie.... doe et wel in m'n onderbroek, schreeuwt Frans terug.
Dan zijn ze binnen. Willem lacht.
— Ben je gek! Dat kan niet hoor, moppert Heil achter de tafel.
— Gerust wel, as je de gulp maar aan de achterkant doe, zegt Frans beleedigd, maar tegelijk prikkelt de hachégeur al in zijn neusgaten. Hij steekt zijn hoofd in de damp en komt even later verheerlijkt boven.
— Haaa, haché.....!
— Kom jonges, bidden, zegt Willem dan, terwijl hij zijn handen samenlegt rond de wasemzuil boven zijn bord.
— Heere, zegen deze spijze, amen.

— Heere, zegen deze spijze, amen.
— Heere, zegen deze spijze, amen.
Dan is kleine Henkie aan de beurt.
— Eere.... dankie spijze,.... ame....
— Fout! roept Rietje triumphantelijk en wil het al overdoen.
— Nee, zoo is het ook goed, zegt Willem lachend, maar Heiltje schudt haar hoofd.
— En wat zegt dominee Braans nou wel dat jullie daarheen gaan hè, begint ze weer tegen Frans.
— Kan zelf nie mee.... maar we krijgen lekker apenootjes van em, antwoordt hij prompt tusschen twee groote happen in. Kan zelf nie mee.... Willem legt zijn vork neer om even na te denken. Dan lijkt het of hij plotseling schrikt.
— Da's waar ook, vanmiddag is dat met Arie Bresler, zegt hij ernstig tegen Heiltje.
En daarmee heeft de nood weer een plaats in de lichte kring betrokken.

Het is zoo. De zon kan de ellende een oogenblik doen vergeten, genezen doet ze niet. Soms lijkt het zelfs bedrog.
Maar dat is nog geen reden, haar stralende energie ongebruikt te laten. Het is zelfs een eisch van goede koopmanschap, er zooveel mogelijk van te profiteeren.
Tijdens de vervroegde voorjaarsuitverkoop van de firma Riegel worden de japonnen tentoongesteld op een met groen en lentebloemen beplante etalagegrond. Verrukkelijk! Maar wat heeft iemand als Suze Heytema daaraan als ze tegenwoordig zelf niet eens meer bepalen mag welke japonnen ze noodig heeft voor haar voorjaarsgarderobe. De tranen in haar oogen blinken als kleine pareltjes in de zon. Het kan er niet meer af, zegt moeder, sinds ze meneer Masborg uit principiëele over-

wegingen de kamerhuur opgezegd heeft. Maar dan begrijpt ze zeker niet hoe vervelend op die manier al dat crisisgedoe worden moet voor Suze. En wat heeft een meisje op die manier aan de zon?
En toch is zelfs voor de crisis de lente niet zonder beteekenis.
Meneer Braans op de hoofdactecursus leidt vanmiddag zijn college over de jongste paedagogische richtingen in met een citaat uit Gorters „Mei":
„Een nieuwe Lente en een nieuw geluid".
Het is alles wat hij ervan te citeeren weet, maar zelfs dit weinige kan nuttig zijn om de glans van deze middag in zijn betoog te betrekken.
— Het is met de moderne opvoedkundigen als met iemand die zich blindstaart op een bloem en de Formeerder vergeet.... Zij zoeken het licht, maar keeren waanwijs hun rug naar de zon die het geven moet....
Het is toch wonderlijk hoeveel er uit één zoo'n vergelijking te halen is. Terwijl directeur Braans voor de klas op en neer wandelt, rijzen de nieuwe ideeën even argeloos in zijn brein als de bloemen in de etalage van de firma Riegel.
— Zij willen de aarde verlichten, maar hangen het scherm van hun hoogmoed voor De Eenige Lichtbron. Zoo, de crisis, waaronder wij vandaag allen zoo diep gebukt gaan....
Een hoorbaar gezucht gaat door de rijen. Iemand declameert halfluid een regel van een kinderversje: En buiten schijnt de zon zoo blij....
Directeur Braans loert argwanend de klas in. Hij vertrouwt de jeugd van tegenwoordig niet meer. Ze zijn beginselloos en spotziek.
En hij heeft zelf een zoon, die Herman heet. Ach Herman....
Hij schudt het hoofd. Zijn haar is grijzer geworden in de winter

die voorbij ging. In de klas wordt het rumoerig en hij is nu ineens de lijn van zijn betoog kwijt.
Dan grijpt hij naar een krijtje en zet teleurgesteld vier punten voor een saai schema op het bord.
Er is geen „Anklang" meer.

Dit is gebleven zooals het altijd was: God laat Zijn zon schijnen over boozen en goeden, over rechtvaardigen en onrechtvaardigen.
Dat alle menschen daar niet evenveel van genieten is Zijn schuld niet. Dat kwaad doen ze zichzelf aan. Toch valt er in dat opzicht nog wel wat te schikken.
Eeuwenlang is dit bedrijf voorzichtig en vroom uitgeoefend tot bevordering van de rust en uit liefde tot de medemensch en nu ineens lijkt, wat altijd de ernstigste zaak van de wereld was, een comedie te zijn geworden.
Het is hetzelfde als bij de lessen van directeur Braans. Veertig jaar lang heeft hij door zijn voordracht de leerlingen weten te imponeeren en de laatste jaren voelt hij hoe de spot van het jonge volk iedere verheven gedachte het omhoogstijgen belet en reeds van te voren vleugellam maakt. Duizenden hebben met gepaste dankbaarheid en eerbied de gaven van hun barmhartige broeders en zusters in ontvangst genomen en zich gedwee overgegeven aan de zorgen van de vanouds verordineerde instanties, maar nu is daar een in zonden gevallen jongmensch, dat hoogmoedig en halsstarrig elke helpende hand weigert.
Arie Bresler! En Anna eigenlijk net zoo!
In de tuin van mevrouw Bakker bloeien de klaprozen en riddersporen al rood en blauw in de zon. Er is ruimte genoeg, ook voor Anna, het vroegere dienstmeisje, dat vandaag uit het

ziekenhuis ontslagen wordt.
Moeder van een dood kind, een vrouw zonder wettigen man, een gemarteld lijf en beenen, die haar eigenlijk niet meer dragen kunnen, zoo stapt Anna na drie maanden lijden opnieuw de wereld in. Het is zooals meneer Riegel zei, de zonde straft zichzelf en meestal onbarmhartig. Het bewijs ligt voor de hand. Maar Gods zon schijnt over boozen en goeden en mevrouw Bakker wil haar tuin afstaan om haar daar met Gods hulp de levenskracht terug te geven, die ze door eigen schuld verspeeld heeft.
Maar ze wil niet! Arie en Anna willen niet!
Herman Braans staat wijdbeens op de flagstonetegels in het gazon. Tusschen het gras stijgt de blauwe rook van zijn weggeworpen sigaret omhoog. Hij ziet naar het terras. Het is of daar een tooneelvoorstelling gegeven wordt. Mevrouw tegen de schemerige achtergrond van de kamer lijkt als altijd een verschijning uit een sprookje, maar de aanwezigheid van meneer Riegel, enkele meters bezijden het centrum, doet een stoer stuk uit de geschiedenis van de Oostindische Compagnie vermoeden. De oude dominee Hulshaegen, in zijn rieten leunstoel, is niet meer dan een figurant.
Riegel treedt naar voren:
— Zoo heeft zich dan vanmiddag de finale afgespeeld van een drama van maanden. Arie Bresler weigert de honderdmaal uitgestoken helpende hand te aanvaarden. Hij gaat zijn eigen weg, zonder schuldbesef, zonder dankbaarheid, maling aan de kerk, maling aan de goede bedoelingen van anderen, maling aan de van God verordineerde zeden.... Maar het was te voorzien. Als naar mij geluisterd was, hadden we ons de teleurstelling van deze middag bespaard.
De stralende zon heeft de dramatische kracht van Riegels woor-

den nog grooter gemaakt. Herman Braans weet, dat de beurt nu aan hem is, maar zijn stem is in de afgeloopen winter te hard geworden om in dit slot de trilling van een versmade liefde te leggen.
— Daar zijn meer van dat soort menschen door één zoo'n gebeurtenis voorgoed verpest, zegt hij, maar tegelijk voelt hij dat deze woorden niet aanvaard zullen worden om een lijdensweg van maanden te besluiten.
Na de scène in dit huis, aan de vooravond van de relletjes, werd de zonde van Arie Bresler en Anna spoedig openbaar. Begrijpelijk! Dat iemand in zonde valt is in een tijd van sexueele verwildering en geestelijke verwording te verklaren. Goed te praten nooit, natuurlijk! Maar het wordt onverklaarbaar, dat daardoor een eenvoudige en gedweeë knaap (volgens de meening van dominee Hulshaegen tenminste) verandert in een weerbarstig, stug, geheimzinnig en ongevoelig wezen. Dat kan niet anders verklaard worden dan door een verregaande verharding des harten. Hij weigert schuld te belijden in het midden der gemeente, hij weigert zoodoende alle hulp en ondersteuning. Waarom weet niemand precies! Hij schuift langs de straat als een slaapwandelaar (een schurk met een Jezuïtensnuit, zeggen menschenkenners uit de gemeente) en hij zondert zich af in een halsstarrig stilzwijgen. De eenige keer dat hij spreekt stort hij een reeks van de onbillijkste verwijten en grofste beleedigingen uit over de broederen, die in alle eer en deugd het echtelijk bed beslapen.
Anna wordt ziek en moet naar het ziekenhuis. Een misgeboorte brengt haar weken achtereen op de rand van het graf, maar Hij, die nooit doet naar wat we verdiend hebben, richt haar weer op. De teekenen worden niet verstaan! Thuis heeft ze een werkloozen vader en drie werklooze broers. Nog, en na alles wat er

gebeurd is, wil zuster Bakker haar tuin, haar tijd en zorgen besteden om haar weer op kracht te helpen, maar alle goedbedoelde voorstellen mislukken.
Waarom? Ze schelden niet en weren niet af, maar daar is een luchtledig rondom ze, waarin alle goede woorden zonder te raken op de grond schijnen te ploffen. Vanmiddag heeft hulpprediker Braans de laatste poging gedaan, tevergeefs. Ze zijn zoolang alleen gelaten, nu doen ze het ook wel alleen. De jonge man zal solliciteeren. Hij heeft drie diploma's....
Nu weten ze tenminste iets en ze begrijpen iets.
— Ik heb hem voorgesteld dan eerlijk te beginnen met het schijntje dat hij heeft. Hij kan bij ons komen naar de Nieuwe Haven, daar zijn er altijd, die het nog slechter hebben dan hij. Beter met de waarheid in de modder dan met leugens tusschen de wolken, moet mijn vriend Verdoorn vroeger eens tegen hem gezegd hebben. Anders maak je toch een leelijke smak. Dat durft hij niet aan, hij is nog zoover niet.... Ik zie geen kans, dat probleem op te lossen. Misschien tuimelt hij toch nog eens voor de preekstoel terecht, misschien voor een locomotief, misschien in het water....
Dat is Braans weer, de nieuwe Braans. Hij staat daar in het gazon, rolt een sigaret en veegt het papiertje langs zijn lippen. Een man van de straat, een proleet, een vreemde is hij voor hen geworden. Het is warm in de tuin, de anderen zijn wat verder in de schaduw van de kamer geschoven en nu ze hem daar op een afstand zoo zien staan, de tabaksdoos in zijn hand, ongeschoren en met scheeve versleten schoenen, maar vooral met die brutale afwijzende armoedige hardheid, die overal is en toch nergens is aan te wijzen, nu valt het hen op hoe gauw een man, die er niet op bedacht is, afzakt en zich encannailleert met het volkje, waar hij mee omgaat.

Het maakt mevrouw verdrietig. Herman moest eens weten hoeveel poëzie er in hem voor haar is verloren gegaan.
En iedere keer dat meneer Riegel Braans zoo ziet is het of hij een uittartende aanklacht voelt tegen alles, waardoor hij in zijn leven groot geworden is en waardoor hij Gods Koninkrijk meent bevorderd te hebben. En in die spannende oogenblikken voelt hij hoe mogelijk de algemeen revolutionnaire idee lijfelijk in dezen eigenzinnigen jongeman aanwezig is, gevaarlijker dan de brute opstandigheid van den man in de straat.
Hij kan niet zwijgen.
— Zoo beantwoorden dus uw vrienden onze liefdadigheid, m'n waarde heer.... Uw redeneeringen gaan niet altijd op, het is misschien het nut van deze middag dat te leeren inzien. Er zijn er die niet geholpen willen worden, de schuld ligt niet bij ons....
— Och schuld, schuld, schuld.... Misschien is het enkel stommiteit, Riegel. Ik heb vroeger ook geprobeerd me vanuit Vreedorp neer te buigen naar de laagte, naar „die arme menschen en zoo", en dan weldoen en meelevend zijn enzoovoort. De heele boel liep in mekaar, daardoor ben ik naar de Nieuwe Haven geschopt.... maar 't is jammer dat, wat vanmiddag mislukt is, misschien toen al verknoeid was....
— Daarmee verbloem je de zonde van die lui, je jong idealisme....
— Is uitverkocht, uitverkocht, man. Da's goed voor een redenaar. Maar u bent er naast. Ik heb juist naar de plek gezocht waar ik ze hun zonden kon laten zien, maar dan zonder zelf telkens weer twee schoone handjes te demonstreeren.... Ik zeg niet dat jullie mij na moeten doen, dan zaten we nog dichter op mekaar gepakt aan de Nieuwe Haven.... Het gaat hier om wat anders....

— De kerk heeft de verpleegkosten betaald, de kerk heeft de ouders geholpen zoover als de crisisbepalingen dat toelieten, de kerk heeft gewild....
— Het gaat niet in de eerste plaats om dat stomme geld, meneer Riegel, ik durf zelfs te zeggen, een mensch kan het recht verspelen om wel te doen.... Honderd zullen er tevree mee zijn, waarvan er negentig misschien net doen alsof.... en dan is er ineens één, die eerst iets anders wil.... Het is het diepe begrijpen van elkaars nood, de lotsverbondenheid, de bloedsbroederschap.... ach ik weet het niet, maar we mogen van een arme drommel als Arie Bresler niet eischen in ons broeders te zien, als hij in vijf en twintig jaar nooit gemerkt heeft, dat we tenminste zijn kameraads wilden zijn.... Je hand van boven naar beneden reiken is een schijnvertooning, dat kan God alleen.... je moet niet kwaad worden, als ze ons in de handen spuwen dan....
Meneer Riegel wordt niet kwaad, hij heeft in ieder geval parlementaire ervaring genoeg om zich te beheerschen, maar dit is het wat een gesprek met Herman Braans zoo onprettig maakt: het lijkt of hij slaat, het is geen betoog, het wordt een strijd. Hij laat geen neutraal plekje open, vanwaaruit men de zaak rustig beschouwen kan.
Terwijl hij de woorden zoekt, waarmee hij op veiliger terrein geraken kan, knapt de spanning plotseling met een snik. De stem van mevrouw Bakker, waarin het verwijt het verdriet niet verbergen kan.
— En toch Herman, toch was het gemeend, eerlijk en ernstig gemeend....
— Ja, dat is ook zoo, Annie, dat is ook zoo, maar dat juist, dat is juist het beroerdste, zegt hij en voor de eerste maal hooren

de anderen de angst van een mensch, die voor een te zware taak staat.
Dominee Hulshaegen staat op. Hij heeft weinig gezegd vanmiddag.
— Je hebt een moeilijke weg te gaan, broeder.
En niemand weet of het beven van zijn stem van ouderdom is of van ontroering.

— Het is leuk bedacht van je, Herman, maar je schiet er niet veel mee op. Sociale hervorming, vernietiging van heel deze maatschappij, die bestaan moet door egoïsme, uitbuiting en slavernij, cijfers en geen teksten, organisatie en geen gemeente.... Het eenige wat jij bereikt is, dat er straks op hun begrafenis een vroom versje gezongen wordt.... Dat zegt Masborg.
— En toch is er maar één doel, één weg, die door de geopende kerkdeuren gaat, denk daarom. Dat zegt de gemeente, die hem tot hulpprediker aanstelde.
— Het Calvinisme, de grondtoon van ons volkskarakter, zegt zijn vader.
— Je carrière, zegt zijn moeder.
Herman Braans weet het niet. Misschien hebben ze allen gelijk. Misschien is alles noodiger en verstandiger dan dit, wat hij doet. Maar dan is er het wonder van deze middag: dat God over deze kapotte wereld Zijn zon nog niet uitblaast en deze zwarte bal niet wegstoot tusschen de vlammende planeten. Misschien is het alleen daarom dat Braans staat, waar hij nu staat.
— Het heden der genade, zeiden de ouden.
— Alzoo lief heeft God de wereld gehad, zegt de Schrift.
Het kan.
Als hij een uur later aan de Nieuwe Haven komt trekt juist de

voetbalclub zingend de straat binnen. „Laat nu de klok maar luiden"....
Elf kerels verslagen door tien stempelaars! Of dat regeeringsvleesch ook krachtvoer is! Een prachtoverwinning, maar Janus Schefferly heeft er zijn broekje bij verspeeld. Van onder tot boven opengescheurd toen hij bukte. Nu voeren ze het als een vlag mee aan een kromme wilgenstok.
— Mag dat nou, dominee, mag een vent van in de twintig nou zoowat in zijn naakte gebbetje voetballen? joelen ze luidruchtig om Braans heen.
— Als er geen veiligheidsspelden waren, ja, lacht Herman.

Om zes uur loeit de sirene van de ijzerfabriek aan de mond van de haven. Het lijkt de jubelende reuzenfluit van een god ergens in het groene veld.
Een schemerende zomerwarme Zaterdagavond begint.
Maar nu moest een man een week werken achter de rug hebben!

XX

De dagen worden warmer. Het is een buitengewoon vroege zomer ditmaal. Begin Juni zijn er al dagen, dat de familie Verdoorn hoegenaamd alleen in de straat woont. Alles bivakkeert dan aan het rivierstrand en als ze in de schemering terugkeeren is het luidruchtig en feestelijk als de intocht van bruiloftsgasten. Schandalig eigenlijk hoe een vroege zomer de menschen gek maken kan. Zelfs oude vrouwen gaan doen of ze achttien zijn. Een paar weken geleden komt vrouw Branderhorst aan Heiltje vragen of ze geen oud gebreid goed over heeft, een trui of een lijfje, dat toch niet meer gebruikt kan worden. Zulke dingen zijn er niet veel als je werkloos bent, maar als alle buren meehelpen krijgt ze toch wel bij elkaar wat ze noodig heeft. Twee weken lang zit ze daarna iedere dag op het dorpeltje te breien en eindelijk komt de bedoeling voor de dag. Vrouw Branderhorst heeft een badpak gemaakt, een badpak!

— Mensch, 't is gezond, zeggen de dokters en je verslijt je kleer niet, verdedigt ze zich tegen Heiltje, vol animo, maar vergeefs. De buurt lijkt bezeten.

Als Heiltje op een morgen even een boodschap halen moet, loopt haar een buurvrouw achterop, die een huis of tien verder woont.

— Ik kan al drijven, zegt ze.

— Drijven? zegt ze verwonderd. Ze begrijpt er niks van.

— Op je rug legge en toch boven water blijven en dan zachies met je handen poedelen. . . . Maar voor dat kleine grut moet je uitkijken, die douwen je onder voor je et weet. . . .

Vrouw Verdoorn rilt. 't Mensch heeft drie kinders. Haar man is vier jaar zonder werk. Ze kan drijven!!

Kort en goed, met die malligheid doet Heiltje Verdoorn niet

mee. Kinderen kan je niet tegenhouden op den duur, maar dan hoopt ze toch dat Willem verstandiger zijn zal. Daarbij heeft ze de steun van haar schoonouders. En meestal schikt Willem zich ook. Hij helpt vader bij het werk op de akker en erkent dan hoeveel steun het geeft, de rechte paden te loopen van een oeroud en streng geslacht.
Maar als op een regenachtige middag of op een avond, dat de warmte nog te benauwd in de huizen hangt, de verhalen loskomen, voelt hij hoe zijn weerstand verslapt.
— Ben je bang van water, Verdoorn? vraagt er één spottend
— Nee, maar hij is bang voor zijn vrouw....
Dat is natuurlijk onzin, maar hij weet hoe gemakkelijk men geluk verspeelt en hoe moeilijk het is iets ervan terug te winnen.
Soms als het hem te bar wordt en de meening van Heiltje hem al te onredelijk voorkomt, gaat hij naar Braans. Dat is geen schande. Hij is de eenige niet die er met zijn moeilijkheden komt.
— Wachten, Verdoorn, wachten.... Het niet te willen is niks gekker als het persé wel te willen.... Jij en heel de buurt hebben het voor je vrouw niet gemakkelijk gemaakt.
— Er zit geen kwaad in... Ik wil me niks gaan verbeelden... Waarom de anderen wel en ik nie?.... We hooren bij mekaar....
— Dat kan toch.... vooral als je onthoudt, wat je daar zegt, dat je toch bij mekaar hoort.... jij komt uit een ander nest, God heeft met ons allen niet hetzelfde voor,.... denk eens aan je ouders, aan je vrouw....
Dat doet Willem Verdoorn dan ook.
Maar Braans zelf zit zoo vaak hij kan aan het strand.

Het lijkt een kolonie van amphibieën. Een half uur buiten de stad ligt tusschen de strekdam van de rivier een ondiep ge-

deelte, een doolhof van poelen en kreken tusschen met riet en wilgen begroeide eilandjes. Naar de dijk toe loopt de grond op tot een stuk grasland, dat alleen bij hooge vloeden onder water komt. Dat is het „sportterrein". Dan staat in de diepste kreken twee meter water en bij eb reikt het amper tot de knieën.
Een stuk niemandsland.
Bij warm weer en gunstig tij, als er genoeg water staat om te zwemmen en te weinig om te verdrinken, krioelt het er van een soort snaterende menschvisschen. Twintig meter van de oever, langs de platgetrapte sporen tusschen de rietgorsen, liggen de hoopjes kleeren als afgestroopte huiden uit een vroeger bestaan. Het is hier goed.
De maatschappij eischt niet meer dan één lastige onderbreking van een uur, als de kerels broek en frokje moeten aantrekken om even te gaan stempelen.
De regeering is een gemoedelijke politieman, die zonder sabel of geweer de bedreigde wetten der zedelijkheid weet te doen eerbiedigen, al knijpt hij weleens zijn oogen dicht wanneer de zwembroek van de één of ander al te poreus geworden is. En zelfs de politiek krijgt somwijlen glans, als het frissche rood van de hakenkruisvlag op een Duitsche rijnaak feestelijk tusschen de lichtbanen van lucht en water glijdt.
Het eenige wat onrustig maakt is het werkvolk uit de fabrieken, dat in de verte over de dijk de stad in en uit trekt. Een sirene, een rookende schoorsteen of op een voorbijtrekkende sleepboot de zwarte kop van een machinist boven het gat van de machinekamer.
Werk! Werk! Ze hooren hier eigenlijk niet! Dat maakt het plassend gestoei soms urenlang tot een verbeten gevecht. Maar na een uur in het water ronddollen smaakt een droge boterham lekkerder dan het fijnst belegen brood, dat vijf jaar geleden

van kwaadheid in de keel stokken bleef om een loonsverlaging van twee centen per uur.
Herman Braans zegt dat ook weleens. Bij eb, als ze, log als zeehonden, op een zandplaat een sigaret liggen te rooken kan dat ze soms urenlang aan de praat houden. Natuurlijk zijn ze het niet altijd eens, maar als het lang duurt plonsen ze tegelijk het water in en waden hijgend en proestend naar de wal, waar de moeders Branderhorst en Schefferly de thee al op het petroliestel hebben pruttelen.
— Hei! Ezels, kijk uit! je spat me kletsnat! gilt vrouw Branderhorst, als ze naast haar neerploffen. Het is de eenige manier om haar nat te krijgen. Een ander draagt haar badpak, want zelf in het water komen durft ze niet meer.
Als ze er tot haar knieën instaat „slaat het op d'r asem". Het is dan net of ze een stomp op haar maag gehad heeft.
Nou, en dat is erg!

In het werkhaventje van de scheepstimmerwerf heeft Frans Lemmen een kleine zeilboot ontdekt, die bijna nooit gebruikt wordt. Die weet hij voor een middag te bemachtigen. Hij heeft 'n plan. Als hij 's avonds van zijn werk thuiskomt, zegt hij terloops tegen Heil, met een veelbeteekenende blik naar Willem:
— Hou je van varen, Heil?
— Natuurlijk! toen ik vroeger nog thuis was....
— Nou prachtig, ik heb een boot.
Het strand is het strand en een boot is een boot. Dat is zoo fatsoenlijk als het maar kan. Daar weet zelfs Heiltje niets tegen in te brengen.
— Jona heeft gevaren en Petrus was een visschersman, en de watergeuzen, en daar zijn er nog veel meer geweest, betoogt Lemmen nog verder, maar het is niet meer noodig. Deze ver-

lokking is zelfs Heiltjes burgertrots te sterk. Morgenmiddag gaat ze mee. Piet Schefferly zal sturen, die kan er mee overweg en zwemt als een rat.
— Maar Willem, jij niet zwemmen tusschen al die lui, eischt ze nog achterdochtig.
Verdoorn steekt met Lemmen een sigaret op. In de rook knipoogen ze tegen elkaar.

Onwennig en verlegen staan ze 's middags tusschen het krioelende volk op het strand. Heiltje heeft er bijna spijt van.
— 't Lijken wel Indianen, mompelt ze niet zonder weerzin, als ze de donkere glimmende lijven rondom haar ziet.
— Ja, en je treft het nog, dat we geen honger hebben, anders hadden we je al opgevreten, zegt een kerel, die het hoort.
Willem lacht. Hij staat met zijn schoenen op een hoopje kleeren.
— Van wie zijn die? Kan dat nou zoomaar? vraagt Heiltje bezorgd en geërgerd aan Lemmen.
— Gerust wel! D'r zijn d'r hier wel met twee verschillende schoenen en een dameshemd naar huis gegaan.... Kom toch weer terecht. Loop vanzelf. Alleen Braans houdt z'n boeltje apart, maar die zwem toch niet veel.... Heeft tie et in een zak aan een ijzerdraad hangen. Is voor de vlooien.... Afijn, als er hoogspringers bij zijn krijg tie ze toch nog in z'n hemd....
Dan is de boot er.
Tien minuten later is Piet Schefferly met een lading vrouwlui om de bocht van de strekdam verdwenen.
Willem zucht, diep. Hij is blij en toch....
— Ja Verdoorn, eigenlijk is het verschrikkelijk, niet? zegt Herman fluisterend aan zijn oor.
— Ja, knikt hij langzaam, maar als ze elkaar aankijken glimlachen ze.

Het is eb. De kreken liggen bijna droog. De achtergeblevenen rooken met elkaar op de krib een sigaret en wachten op de vloed. Alleen de kinderen plassen nog een beetje rond. Een poosje kijken de mannen zwijgend toe. Dan kletst Frans Lemmen Willem plotseling op de rug en zegt:

— Nou, ouwe jongen, is het hier goed of niet, hè.... Wat maak je je in de stad dan toch druk om een hoop flauwe kul, nou?

Het is zoo. Willem lacht. Ontroerd kijkt hij om zich heen. Daarginds is de dijk. Daar heeft hij een jaar geleden ook wel geloopen, toen hij van Heil vandaan kwam. Een wanhopige tocht! Vandaag is hij nog werkloos en toch is er veel veranderd. Een aarde, waarop hij omver tuimelde, en een hemel, grauw, dicht, en zwaar van onheil: twee nijpende vlakken, waartusschen hij te stikken dreigde. En nu?.... Welke almachtige hand heeft dat alles weggeschoven of het gordijnen waren? Een open hemel! En de mensch? In deze ontzaglijke ruimte als een klein vogeltje, een zwaluw....

— Wij zijn maar een heel klein stukkie van alles wat er is, zegt Willem, terwijl hij verbaasd langs de oneindig verre horizonten zoekt.

Herman Braans kijkt hem aan en glimlacht begrijpend.

— Ik denk zoo, als ze een hoop van die fijne lui nou es regelrecht in het paradijs zetten, naast Adam en Eva, dat ze 't niks naar d'r zin zoue hebben.... Een vijgeblaadje, eten wat er aan de boomen groei, geen radio, geen schoenen met hooge hakkies.... Had Riegel ook niks te verdienen met z'n zakie, begint Lemmen weer. Hij kan slecht tegen de stilte, als hij een ander niet hoort praten moet hij het zelf doen.

— Zou jij het volhoue? vraagt Herman Braans aan Frans. Hij gaat een beetje hoogerop zitten, het is lekker, telkens een

ander plekje te nemen, daar waar de zon de steenen heet gebrand heeft.
— Zou jij et volhoue? Waarom die fijnen nou altijd bij de kop nemen? Als één van jullie morgen een ton erfde, ging je ook in een villa wonen en liet je ons hier ploeteren. Een werklooze is ook geen engeltje, hoor....
— Kenne we worden, later.... heb u zelf gezegd, lacht er één.
— Hou dan maar je mond zoolang je dat nog niet zeker weet. Herman Braans mag dat zeggen. Hij heeft bewezen dat hij het zelf wel kan. Dat hebben ze gezien en dat vergeten ze niet. Hij had in een villa kunnen wonen en hij kwam naar de krotjes van de Nieuwe Haven. Hij had meneer kunnen zijn en hij wilde niet. Kijk, veel van die rijke lui zeggen: „We" moesten dit en „we" moesten dat, maar dan bedoelen ze eigenlijk een ander of alleen zichzelf. Als Braans „we" zegt, dan is het zoo.
Als hij wat te vertellen heeft, luister je vanzelf.
— Jullie praten altijd over die fijnen, maar weet je wel dat er fijnen geweest zijn, die met heel wat minder tevree waren dan wij nou.... Niet omdat ze dat moesten, lang voor de crisis al, maar omdat ze dat wilden. Die zijn er nog! Ik kan je er maar zat noemen, die heel d'r boeltje eraan gaven, de achterbuurten ingingen, naar menscheneters, Congonikkers en lui die de vuilste ziekten hadden.... Maar daar hoef je nog niet Christelijk voor te zijn, dat deden er meer.... Maar weet je wat? Toen ze alles kwijt waren en niks meer hadden, alleen de grond om op te slapen, de lucht om te happen en een homp brood en een slok water, toen zeiden ze nog: Dank je wel, God, want dat heb ik nou eigenlijk niet verdiend. Kijk, die lui aten nou als een duif uit de handen van God.... Hoef je allemaal niet na te doen, maar vraag maar eens aan jezelf of je het zou kunnen als het moest....

— Die lui waren niet werkloos.... konden wat doen, zegt Branderhorst, terwijl hij onrustig het zand tusschen de bazalten wegkrabt.
De anderen zijn stil. Ze wachten. Branderhorst staat op, die zegt altijd wat ze zelf niet kunnen, maar als ze hem hooren, zouden ze het ook zoo gezegd hebben.
— Goed, allemaal goed, maar je moet je verstand gebruiken.... een nieuwe maatschappij moet er komen, en daar moet je voor vechten tegen die lui, die het tegen willen houen.... Goed, laat dat geld dan maar es even zitten.... ik ben timmerman en ik wil timmeren. Waarom mag ik dat niet? Waarom moet ik niks doen?
Braans weet het niet. Hij is geleerd genoeg om met tien verschillende dooddoeners Branderhorst te antwoorden, maar dat heeft hij afgeleerd, sinds hij zelf aan de Nieuwe Haven woont. Hij ziet over de hoofden van de mannen heen naar de stad, een grauwe grimmige borstwering tegen Gods stralende lucht, een kankerplek, een reuzengraf van een cultuur, die zichzelf opvreet. Wat voor krankzinnigs is er toch uitgespookt, wat hebben we toch overhoopgehaald, gegraaid en geklauwd jarenlang? Geld, de steen die we onszelf aan de hals gebonden hebben, waardoor we verzuipen.... En dan plotseling weet hij het, een gedachte, die misschien te groot is voor hem en voor de anderen, geen oplossing, zelfs geen nieuwe taak, maar toch iets, dat ineens een breed uitzicht opent in de verwarde stekelhaag van vragen, die er ook voor hem bestaan.
— Ik zeg niet dat je ongelijk hebt, Branderhorst. Goed man, doe et.... Ik kan jullie niet aan het werk zetten, op z'n hoogst een beetje meehelpen, ik ben geen econoom,.... maar dat het zoo is, is Zijn schuld niet, hebben we met mekaar verprutst.... met mekaar.... Maar misschien, het kan verwaand

zijn om het te zeggen, ik ben God niet, maar misschien, dat Hij ons deze moeilijke weg laat gaan om ons te leeren weer blij te zijn met wat we van Hem krijgen, onze hand ophoue en niet meer graaien en grijpen.... misschien dat wij het moeten verspelen, om het Hem te willen laten winnen,.... en dan de stad in, om anderen te laten zien, wat je noodig hebt om gelukkig te zijn....
Misschien.....
Peinzend zien de mannen naar de stad. Er wordt geen woord gesproken. De vloed is opgekomen en het water kruipt langzaam tegen de bazalten omhoog.
Roerloos en bleek zit Willem Verdoorn tusschen de anderen in, maar in zijn oogen staat de verwondering om een vreemd en onbegrijpelijk vergezicht.
Misschien....
— Het kan, mompelt hij. — Het kan. Dit is eigenlijk hetzelfde als van vader, maar toch anders....
En nu Herman Braans deze mannen ziet, beseft hij, hoe wellicht Christus weer verborgen en op een voor de wereld onmogelijke en dwaze manier Zijn werk uitvoert temidden van een verongelukt geslacht.
Het kan....
Zie, Ik maak alle dingen nieuw! Dat is aan de gang! Dat is altijd aan de gang!
Dan schiet er ineens iemand in de lach.
— Dan zelle we nog Heilssoldate worden ook, tjonge, tjonge, als zoo'n pakkie mijn maar sta....
De anderen lachen mee. Herman Braans ook. Hij weet dat het geen spotten is.
Op dat oogenblik zeilt aan het einde van de pier een bruine boot met een wit zeil de kreek binnen.

Daar zijn ze! Ze springen overend. En bijna gelijktijdig gaan de armen de lucht in. — Hallooooooooo! Hallooooooo! juicht het over het water.
Er wordt teruggezwaaid. Heiltje zwaait ook. Willem ziet het en het is of het nu ineens wazig voor zijn oogen wordt en deze zwaaiende arm van heel ver komt, maar steeds duidelijker en steeds dichter.
Dan komt vrouw Branderhorst plotseling gillend en steunend over de puntige keien strompelen, dik en schommelend.
— Kijk! Kijk! Die kwajongens! Kijk dan toch, de snotneuzen!
Verschrikt loopen de mannen toe, misschien is er een ongeluk.
— Maar kijk dan toch, zijn ze gek, alles wat ik heb, gilt ze wanhopig.
Aan de modderige rietgorsrand spelen de jongens Robinson-crusootje. De kleine Frans Lemmen heeft schipbreuk geleden en hijscht de noodvlag. Dat is het hemd van Branderhorst. De slip is stukgescheurd en de punten slepen door de modder. In de kreek staat anderhalve meter water, en als ze erin komt, „slaat het op d'r asem".
— Toe dan vent, haal et dan uit d'r fikken, 't is 't leste wat ik voor je heb, gilt ze wanhopig tegen haar man, die beduusd en nog niet begrijpend te kijken staat.
De kerels schaterlachen.
— Suut, suut mar ouwke, ik heb er nog wel, hij krijgt er een van mijn, sust Frans Lemmen hikkend.
— Passen niet! lachen de anderen.

Die week passeert het aantal ingeschreven werkloozen de vierhonderdduizend.